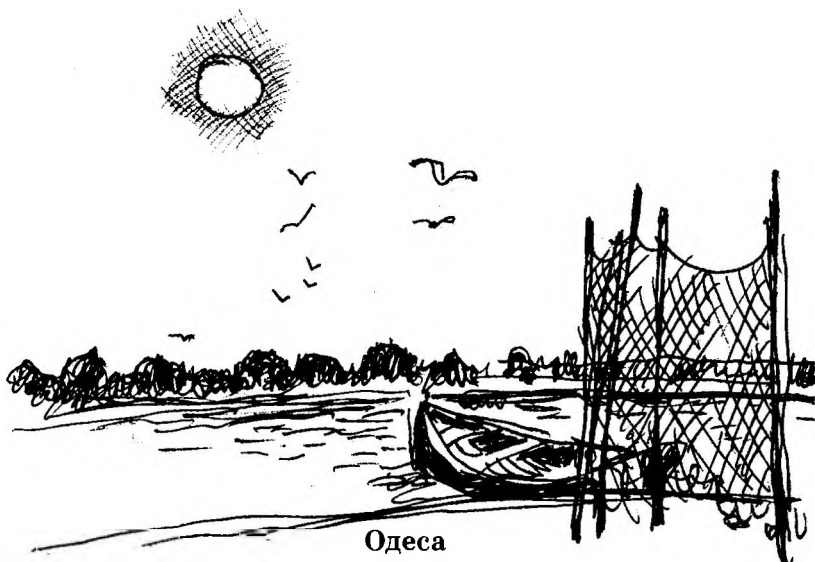

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова
Управління у справах національностей і міграцій
Одеської обласної адміністрації

В. КУШНІР

Українці ЗА ДУНАЄМ

Одеса
2002

ББК 63.52 (23-Ук)
К 965
УДК 94 (477.7) (-161.2)

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Відповідальний редактор д.і.н.,
проф. В. К. Борисенко

Рецензенти:

чл.-кор. НАН України, д.і.н., проф. Наулко В. І.,
д.і.н., проф. Станко В. Н.

Кушнір В.Г.

К 965 Українці за Дунаєм.- Одеса: Гермес, 2002.- 148 с.

Видання "Українці за Дунаєм" розповідає про запорозьких козаків і селян, які переселилися з України в південно-східну Добруджу (Румунія) в XVIII-XIX ст. Книга знайомить читача з побутом, господарською діяльністю, родинною та календарною обрядовістю, сучасним станом традиційної культури задунайських українців.

Для істориків, етнографів, краєзнавців, студентів гуманітарних вузів, широкого кола читачів.

ISBN 966-7609-04-9

© Кушнір В.Г.

© Гермес

Замість передмови

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Зацікавлення історією українців за Дунаєм знало кілька спалахів. Один з них припадає на кінець XIX - початок XX ст., коли було вивчено багато архівних матеріалів і зроблено кілька наукових експедицій до Північної Добруджі. Наслідком цього стала низка статей, присвячених історії Задунайської Січі, її формуванню, внутрішньому ладові і взаємодії з місцевим населенням та владою.

Ще один спалах - це вже наша доба, точніше початок 90-х років минулого століття. Крім історичних праць загального характеру, він дав публікації досі незнаних документів зі щонайґрунтовнішим аналізом зафіксованих у них подій, цілу серію історичних коментарів стосовно виникнення і буття української діаспори у складі Османської імперії.

Але ні тоді, ні тепер поки що не зазнали глибокого дослідження питання матеріальної і духовної культури українців сіл Дельти, які ще існують як етнікос. Чи збереглися за Дунаєм ознаки традиційної української культури, в якому стані вона тепер перебуває? Знати це на сьогодні надзвичайно важливо. Тим часом, від вивчення і популяризації названих питань значною мірою залежить майбутнє українців як групи з притаманними їй етнографічними ознаками, мовою, самосвідомістю. Адже нас не може не хвилювати, що чисельність носіїв української культури щораз меншає, і може статися так,

що невдовзі процес передавання традицій й сам припиниться. Зазначена проблема ускладнюється ще й тим, що українська молодь румунської Дельти, більшість якої вже не володіє українською мовою, не виказує особливого інтересу до історії України, української культури, історії Задунайської Січі, традиційної культури українців за Дунаєм, а без цього, зрозуміло, відродження етнічної самосвідомості неможливе.

Одним із засобів поліпшення ситуації можуть стати видання, зокрема, етнографічних розвідок, що сприятимуть посиленню зв'язку між поколінням носіїв української культури і сучасною українською молоддю. В цьому контексті наша робота ставить собі саме таку мету.

Етнографічні матеріали, відображені на сторінках пропонованого читачам видання, поки що не можна назвати повним. Дво-триденне перебування в тому чи іншому селі - це, ясна річ, дуже мало для всебічного і ґрунтовного осягнення матеріальної і духовної культури. До того ж далеко не всі села пощастило відвідати. Однак, уже такі спостереження засвідчили: предмет і об'єкт етнографічного дослідження є! Отже, справу треба провадити далі. І не лише з пошани до історичної правди. Не менш важливим є започаткування співпраці наукових, державних і громадських установ обох країн у сфері етноісторичних досліджень, що, безперечно, матиме позитивний вплив на розбудову взаємовигідних стосунків між Україною і Румунією. Саме завдяки такій співпраці стало можливим видання "Українці за Дунаєм" за участю історичного факультету Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова, відділу національностей і міграцій Одеської обласної держадміністрації, Союзу українців Румунії, Міністерства культури Румунії.

Крім наукових, державних і громадських установ, в організації досліджень активну участь брали посадові і приватні особи. Висловлюю глибоку подяку насамперед

радникові Міністерства культури і культів Румунії пані Ярославі Колотило - одному з основних організаторів і учасників досліджень; голові СУРу панові Степану Ткачуку; Іванові Робчуку; директорові дирекції національних меншин в Румунії Каролу Коеніку, представнику посольства України в Румунії панові Леоніду Гердику; панам і паням Віргілію Ріцку, членам Галацької і Тульчинської філій СУРу Марії Карабін, Марії Єфимов, Флоріні Булгару - Бутирі, Григорію Дам'янову, Мірелі Ілущі, Магді Григоре, Євгенії Якович, Марії Михайлейко, Мар'яну Єфимов, Дмитру Гребінчуку, Олені Гребінчук, Вікентію Николайчуку, мешканцям українських сіл Дельти; голові Одеської облдержадміністрації Сергію Гринецькому, деканові історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Володимирові Станку, голові Овідіопольської районної держадміністрації Володимирові Левчуку, начальникові управління у справах національностей і міграцій при Одеській облдержадміністрації Іванові Супруновському, працівникам управління Тетяні Беловій, Любові Івановській, Ярославі Різниковій; Тетяні Агафоновій; голові профспілкової організації порта «Южний» Липському Ю. М., провідному інженерові з нової техніки відділу механізації порта «Южний» Омельченку Ю. М.

ДУНАЙСЬКА ДЕЛЬТА

Історія українців за Дунаєм має свою окрему сторінку, своєрідність якої пов'язана з Дунайською дельтою. На перший погляд, це край, в якому не може розвиватися традиційне господарство землеробів; безкрайні зарослі очерету, численні озера і лимани, піщані, мало придатні для землеробства острови, які до того ж часто заливались водами моря і Дунаю. І все ж запорожці, прагнучи зберегти свій військовий і господарський устрій, вирішили поселитися саме тут. Важливість Дельти як місця розселення для козаків підкреслюється й запеклою їх боротьбою з липованами і некрасівцями впродовж десятиліть. Та відвоювавши право на поселення в такій незвичній для себе місцевості, українцям прийшлося пристосовувати свій побут і господарство до нових умов, що завжди було справою непростого. Так чим же приваблювала Дельта липован, некрасовців і запорожців? Що вона собою уявляла і коли вона з'явилась?

Власне дельта Дунаю починається від місця роздвоєння ріки на Кілійський і Тульчинський рукави¹ і сягає берегів Чорного моря. Затоплена водами Дунаю пойма біля Ізмаїльського чаталу завширшки сягає 16 км, а вздовж узбережжя Чорного моря від гирла Білгородського рукава до мису Мідія дунайські плавні розкинулися на 140 км. Загальна площа Дельти з озерами Ялпух, Кугурлуй і інші, що знаходяться північніше Кілійського рукава, і на південь від Георгіївського рукава з озерами складає 5640 км².

ДУНАЙСЬКА ДЕЛЬТА

В межах дельти Дунай розділяється на декілька рукавів: Кілійський, Тульчинський, Георгіївський, Сулинський, які в свою чергу в окремих місцях також розпадаються на рукави. Крім того, Дельта "перерізана" численними відтоками (протоки, гирла, канали), через які води з основних русел поступають у внутрішню частину Дельти, наповнюючи численні озера і лагуни. Це озера: Татанір, що знаходиться на острові Татару - на південь від Кілійського рукава; Фортуна, Ледянка, Трей-Езере - між грядою Стипок і Сулинським рукавом; Богдапросте, Бабицелє, Матиця, Мерхей Великий і Мерхей Малий - між грядами Кілійською і Летя; Горгова, Обретин, Ісакова, Узлина, що на захід від гряди Караорман та інші. На південь від Георгіївського гирла знаходяться великі озера, площа яких перевищує 2 тис. га: Дранов - 2200 га, Бабадаг - 2 тис. га, Головиця - 6800 га, Змійка - 5600 га, Сінне - 16400 га інші³.

Алювіальні відкладення формують рівнину Дельти. Тут відзначимо такі старі за віком острови (піщані гряди) як Летя, Караорман, Серетуриле, на яких (Караорман) знайдені рештки мамонта. Звичним явищем для островів Дельти є піщані дюни. Вони сформувались під дією вітрів і морських хвиль в період посушливості клімату близько 1500 років тому⁴. Та, незважаючи на здавалося б мало-придатність для господарської діяльності, сліди життя на Караормані відносяться до скіфо-римських часів.

Однак Дунайська дельта має більш давню історію. Називається навіть дата віку Дельти - 7600 років⁵. Та як би там не було, а на початку нової ери Дельта мало чим відрізнялась від сучасної⁶. Утворення Дельти та її розвиток залежали від різноманітних факторів, однак одним з вирішальних чинників, що впливав на стан і розвиток, було Чорне море, зокрема його рівень. Як і інших морів, рівень Чорного моря постійно змінюється, що впливає на зміну берегової лінії, появу і зникнення приморських

озер і лиманів, дельт річок. Зміна рівня моря відбувається внаслідок його підвищення чи пониження. Підвищення рівня моря називають трансгресією, падіння рівня - регресією. Трансгресія чи регресія відбуваються в межах значного відрізка часу. Це складний процес, і, як правило, на етапі трансгресії спостерігаються тимчасові регресії, так як і під час процесу регресій спостерігаються незначні трансгресії. Так, за часів Чорноморської трансгресії на давньочорноморській її фазі рівень Чорного моря ще був нижче сучасного, тоді як на новочорноморській фазі він був вже на 1—2 м вище сучасного. Наступне коливання Чорного моря пов'язане з Фанагорійською регресією, яка почалась у I тис. до н.е. і рівень моря знаходився на 5—6 м нижче від сучасної позначки. Німфейська трансгресія (кінець I - початок II тис. н.е.) знову підвищила рівень моря на 1 м вище сучасного⁷.

За останні двісті років рівень моря постійно підвищується приблизно на 2-3 мм на рік⁸.

Щодо походження лиманів, зокрема в північно-західному узбережжі Чорного моря, існують різні версії, серед яких виділяються три: лимани утворені діяльністю річок, що впадають в море; лимани виникли в результаті підвищення рівня моря; лимани з'явилися в результаті опускання суші, що привело до затоплення частини ландшафту морем. Та й з приводу часу виникнення лиманів також існують розбіжності. Одні вважають, що дунайські причорноморські лимани виникли, наприклад в кінці середнього - на початку пізнього плейстоцену, інші стверджують, що в голоцені. Так, в епоху голоцену, в період якого рівень Чорного моря також знаходився в динаміці, під час трансгресії в середньому голоцені (4-5 тис. років) дельта Дунаю існувала як відкрита лагуна чи затока, в якій, однак, існували численні піщані гряди (Жарарман, Летя інші). Якщо причини появи лиманів є

наслідком різних природних процесів, то коливання рівня моря все ж таки вважається одним з визначальних, що мали вплив на утворення Дельти. Так, вважають, що відносна стабілізація рівня Чорного моря за останні тисячі років вплинула на утворення сучасних лиманів. Дельта за цей час збільшувалась, в результаті чого лимани опинились віддаленими від берегової лінії на десятки кілометрів⁹.

Утворені морем лимани за вмістом солі не відрізнялись від морської води Чорного моря, вода якого стала солоною з VIII-IX тисяч років тому, коли води Середземного моря стали потрапляти в Чорне море¹⁰. Тому, під час трансгресій (поверх сучасного рівня Чорного моря) морська вода далеко проникала у річкові долини і утворювала мілководні лимани з солоною водою¹¹. З часом деякі з них, при падінні рівня моря поступово перетворювались в озера і опріснювались. В результаті, якщо засоленість Чорного моря складає 18-20 % то сучасна засоленість деяких лиманів, наповнених в свій час морською водою, стала значно меншою, адже вже тривалий час вони не сполучені з морем.

Віддаленість моря не гарантує постійного рівня в руслах Дунаю і в озерах. Повені в Дельті - явище досить часте і залежить від різних умов (опаді, вітер тощо). Великі повені на Дунаї відбуваються приблизно раз у 5 років¹². Але й менші за рівнем підвищення води, що відбуваються частіше, заливають села і угіддя.

З загальної площі Дельти 25 % займають постійні озера чи інші водойми, 62 % - зарослі очерету і рогами (тростник) і всього 13 % - суходол¹³.

Вкрита Дельта багатою рослинністю. Палеоботанічні матеріали свідчать, що вже в пізньоплейстоценовий період в пониззі Дунаю росли сосна, береза, шовковиця, вільха, граб, з'явилися клен, липа, горіх, ліщина, верба. З трав'яних рослин переважали мареві, складноцвітні,

гречишні, лютикові, полини, злаки, бобові, подорожникові та інші. В ранньому плейстоцені в низинах Дунаю існував лісостеповий ландшафт, а в середньому і пізньому плейстоцені тут встановився степовий ландшафт, хоча в долинах річок, балках росли ліси¹⁴.

Таким чином, Дунайська дельта - своєрідний світ, який приваблював своєю екзотичністю і загадковістю. Саме так описує місцевість в районі Тульчі турецький мандрівник середини XVII ст. Евлія Челебі: "...І є це такий лісистий острів на Румелійському тракті, що одному Богові тільки відомо, скільки на ньому є диких звірів, гризунів та птахів. Дуже багато тут яструбів, яких мисливці ловлять і роблять із їхніх крил оперення для стріл. На цьому острові забивають 70-80 тисяч голів великої рогатої худоби і із всього (цього м'яса) виробляють бастирму. Є тут спеціальні споруди, де забивають і розбирають худобу. А комарів тут так багато, що при заході сонця вони примушують людей і коней волати про погибель. Блудниць, яких ловлять у фортецях Ізмаїлу, Кілії та Тульчі, залишають голими на цьому острові і вони за одну ніч гинуть від запопадливості комарів, москитів та іншої мошкари"¹⁵.

Ще в XIX ст. Федір Вовк писав про Дельту, яка "...відзначалась казковим достатком всякого роду дичини, починаючи з оленів, диких кабанів, кіз і т.п., закінчуючи нескінченними зграями диких гусей, качок, лебедів, пеліканів тощо. Ще й тепер, коли населення значно збільшилось і, коли після знаменитої повені в 1857 році пропала велика кількість диких тварин, ми проїздом з Сулини до Катирлезу берегом моря мали єдину в житті можливість бачити зграї диких качок і гусей, що розтягнулися на версту, майже в кожному шинку у Верхньому і Нижньому Дунавцях можна бачити цілі купи шкурок нирків, лебедів, баб, лисячих і вовчих шкір..."¹⁶.

Не менш багатою була Дельта і на рибу. Особливо в районах вздовж морського берега навпроти дунайських гирл, де ловили винятково білугу, осетрів, севрюгу, стерлядь. В озерах ловили переважно рибу родини коропових¹⁷.

Однак не лише багатство Дельти приваблювало запорожців в пониззя Дунаю. Справа в тому, що рибальство і мисливство були одним з основних занять запорожців на Дніпрі. Тоді козаки були головними постачальниками риби в Україні. За Дунаєм рибальство і мисливство залишалося головним видом господарства січових запорожців. Щорічно тут, як і колись на Запорожжі, розподілялись між куренями місця для ловлі риби. Майже кожний курінь мав рибний завод¹⁸ з значними прибутками. Зрозуміло, що питання поселення козаків в Дельті було для них одним з пріоритетних, хоча розселення українців не обмежувалося лише Дельтою. Але лише завдяки природній ізольованості українських сіл в Дельті, відносно повно збереглась тут традиційна культура.

Примітки

1. Петреску И.Г. Дельта Дуная.-М., 1963.- С.9.
2. Там само.- С.18.
3. Там само.-С.17.
4. Там само.-С.48.
5. Там само.-С.95.
6. Там само.-С.45.
7. Происхождение лиманов дельты Дуная.-Кишинев, 1990.-С.22-23.
8. Там само.-С.25-26.
9. Михайлеску К.Д. Происхождение лиманов ...-С.128.
10. Там само.-С.22.
11. Там само.-С.84.
12. Петреску И.Г. Дельта Дуная ...-С.15.
13. Там само.-С.18-19.
14. Михайлеску К.Д. Происхождение лиманов ...-С.106.

15. Евлія Челебі. Книга подорожі (Північне Причорномор'я).-Одеса,1997.-С.6.
16. Кондратович Ф (Ф.К.Волков). Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам) Киевская старина.- 1883.-Т.5.-С.748.
17. Лупулеску (Волков). Русские колонии в Добрудже //Киевская старина.- 1889.- Т.24.-С.317-318.
18. Кондратович Ф (Ф.К.Волков). Задунайская Сечь....-С.746.

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЗА ДУНАЙ

Мандри українців за Дунай мають різні пояснення. Хтось убачає в цьому намагання уникнути покріпачення, що дедалі чорнішою хмарою сунуло на Україну з Росії. Хтось витлумачує це явище загальнолюдськими сподіваннями на кращу долю поза межами окупованої рідної землі. Дехто - звичайним потягом до пригод, що був досить характерним для січового вояцтва. Проте ніхто не заперечує того, що основним рушієм переселення було прагнення свободи, волі організувати своє життя за власним розсудом та уподобанням, а не за царським регламентом. До того ж нові місця мали сприятливі умови для розвитку господарства і могли забезпечити добробут.

За Дунаєм українці не відчували соціального гніту, через який мусили покинути свою батьківщину. Очевидно, сподівання більшості з них, судячи з документів і розповідей літніх людей, які ще пам'ятають перекази пращурів та мають власний життєвий досвід, здійснилися. Однак чи означає вислів одного з теперешніх мешканців Катирлезу "... ми ніколи тут не бідували...", що матеріальний достаток компенсував тугу за Україною? Документи мало що говорять про це, зате багата пісенна спадщина свідчить, що українці ще довго пам'ятали про Україну, журилися за нею і не втрачали надії на повернення.

Джерельна база вивчення культури українців у Добруджі складається з архівних матеріалів, письмових відомостей та етнографічних розвідок різних часів. Осно-

вою її є документи архівів Росії, Румунії, Туреччини й України. На жаль, невідома доля архіву Задунайської Січі.

Вивчення архівів, особливо в Туреччині та і Румунії, є справою майбутнього. Щоправда, час від часу до наукового обігу потрапляють зокрема, анкети, карантинні картки (наприклад, з фондів Одеського державного архіву), які розповідають про козаків Задунайської Січі і стосуються переважно питань походження, складу родини, майнового стану. Комплексні дослідження матеріалів побутового змісту істотно доповнили наші знання з тих чи інших питань історії задунайців.

Письмові історико - етнографічні відомості про українських задунайців нечисельні. Їх складено за розповідями респондентів. Насамперед, це спогади задунайських січовиків та мешканців українських сіл. Скажімо, такі інформатори як Ананій Коломієць, Остап Данчук інші подають події початку ХІХ ст., що стосуються заснування й занепаду Задунайської Січі, життя української громади другої половини ХІХ ст. Друковані матеріали, пов'язані з вивченням української діаспори, інформують про господарство і побут, духовну культуру українців. Відбивають публікації погляди та оцінки авторів. Ґрунтовними, зокрема, є розвідки Федора Вовка. Він кілька разів побував за Дунаєм і зібрав чималий за обсягом фактичний матеріал. Звичайно, не всім питанням приділено достатньо уваги. Адже дослідника цікавила, передусім, історія української громади в Добруджі і Задунайській Січі. Дещо менше висвітлені питання традиційної культури, побуту і господарства, за винятком хіба що рибальства, якому присвячена окрема робота. Разом з тим потрібно визнати, що розвідки Ф.Вовка супроводжуються численними цитуваннями респондентів, які є додатковим джерелом вивчення традиційної культури українців.

До групи етнографічних джерел входять матеріали різних часів, та особисті спостереження дослідників, а також результати сучасних польових етнографічних досліджень, проведених, в тім числі, й викладачами історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова. Вони разом із Союзом українців, Румунії вивчали факти традиційної культури сіл Верхній Дунавець, Нижній Дунавець, Махмудія, Муріґйоль (Муругіль), Караорман, Сфинту Георге (Катерлез, Катирлез), Крішан, Телиця.

Можна твердити, що ця джерельна база хоча і не є до кінця сформованою і осягнутою, все ж дає змогу розгледіти риси культури українців у Добруджі та навіть визначити її динаміку, принаймні з другої половини ХІХ ст.

Початок масового переселення українців на правий берег Дунаю припадає, на думку більшості дослідників, після ліквідації Запорозької Січі. Це справді. Однак є чимало свідчень про те, що Нижнє Подунав'я було добре знайоме запорожцям, куди вони потрапляли під час походів у турецькі володіння. Козаки-запорожці ще за часів Січі намагалися налагодити торгівлю із задунайськими територіями³. Якось частина запорожців не повернулася з - за Дунаєм по російсько-турецькій війні 1768-1774 рр⁴. Та масове переселення за Дунай почалося, безперечно, з літа 1775 року, коли чимало козаків - як січовиків, так і тих, хто жили по хуторах, подалися "до турка". Хто на Очаківські землі, хто до Бесарабії, а хто рупив одразу за Дунай. На правий берег Дунаю у 1775 році перейшла здебільшого сірома - найбільшні козаки⁵. Скільки козаків перебралося за Дунай у 70-х рр. ХVІІІ ст., невідомо. Різні джерела нараховують від 5 до 12 тисяч переселенців⁶. Але у кожному разі це була реальна військова сила, яка складалася з добре вишколених до війни козаків з великим досвідом бойових дій у степу і на

морі. Не випадково супротивні сторони намагалися забезпечити себе підтримкою козаків. І те, що така грізна сила була не на боці Росії, а на боці її традиційного в цьому регіоні опонента - Туреччини, серйозно непокоїло Катерину II. Коли намагання царського уряду за допомогою всіляких заохочень повернути козаків виявилися безуспішними, Росія запропонувала Туреччині навіть Очаківську округу в обмін на повернення колишніх своїх підлеглих⁷. Однак надії російської імператриці на розв'язання дипломатичним шляхом питання про повернення козаків до Росії не справдилися, тому з кінця 70-х рр і протягом 80-х рр Росія намагалася переконати Туреччину в необхідності селити запорожців якнайдалі від російських кордонів. Туреччина погодилася на ці вимоги, але за умов, що ті запорожці, які не викажуть охоти повернутися до Росії, залишаться на території Порти. Таких виявилось досить багато і, невдовзі переселенці групами прибувають за Дунай і розселяються навіть на узбережжях Мармурового і Середземного морів.

Фото 1. Козак Задунайської Січі.
Малюнок з натури.

Історія українців за Дунаєм - це не лише історія Задунайської Січі, української райї⁸, історія міграції українців як у Добруджу, так і в її межах, - це ще й історія розвитку української етнічної культури на чужині. З 1775 року вона є постійною, але в окремі періоди то посилювалася, то майже занепадала. З огляду на динаміку переселенських процесів слід зазначити, що їх активність ставала наслідком важливих подій чи урядових рішень. Першою такою подією стала

ліквідація Запорозької Січі, що спричинило, як зазначалось, першу хвилю масового переселення за Дунай.

Наступна хвиля переселенців пов'язана з указом Катерини II про амністію від 5 травня 1779 року, коли вже з території Північно-Західного Причорномор'я (Буго-Дністровське межиріччя та Бесарабія), не прийнявши царської милості, українці рушили на землі Туреччини. Для цього використовувались будь-які можливості, навіть під час воєнних дій. Так, відомо, що задунайські козаки, виступаючи на боці Туреччини, зробили похід на Поділля, де до них приєдналась значна кількість селян⁹.

Масовим явищем були і стихійні переселення у міжвоєнні часи, посилені жорсткою політикою російського царизму на приєднаних до імперії землях. Показовими з цього погляду є численні біографії українців, які висвітлюють сам механізм переходів селян. Так, задунайський козак Йосип Український (за козацьким прізвиськом Білий) народився у Харкові 1759 року. 1772 року він з чумаками потрапив на Січ, а потім козакував до її ліквідації. Звідти потрапив до Херсона, згодом рибалив на Дніпровському лимані, а 1787 року записався на службу до чорноморців. Та переселятись на Кубань у 1792 році не захотів і залишився на Дунаї, осівши в Катирлезі¹⁰.

Та й самі задунайці, заснувавши Січ, як відомо, дбали про її поповнення переселенцями з України. Для цього відряджали спеціальних людей - "вожаїв", які сформували невеличкі загони, переправляли їх за Дунай. "Вожаїв" було, мабуть, дуже багато, якщо в 1835 році Новоросійський і Бесарабський генерал-губернатор у рапорті міністрові внутрішніх справ виходив з пропозицією віддавати таких агітаторів до суду¹¹.

Немає підстав твердити, що прибульців з радістю вітали в дельті Дунаю, де ще до запорожців оселилися не- красовці й липовани. Хоч Стамбул був зацікавлений у

запорожцях, проте мусив реагувати на ремствування місцевого населення з приводу клопотів, пов'язаних з козаками. Та й самі козаки шукали кращих варіантів для поселення навіть за межами Добруджі. Одним з таких варіантів став перехід кількох тисяч козаків у район Банату і Зенти 1785 року, але його не можна вважати вдалим.

Постійні переміщення прибульців, які шукали оптимальних для себе місць осідку, негативно позначались на організації господарства, побуту, військової справи. Щодо неї, то дослідники досі не мають узгодженої думки стосовно усталеного існування Задунайської Січі, принаймні в часовому проміжку з другої половини 70-х - до першої половини 80-х рр. XVIII ст. Про це свідчать, зокрема, звернення до турецького султана пашів придунайських міст із пропозицією обрати, нарешті, серед розпорочених у Добруджі й Бесарабії козаків кошового отамана, який зміг би згуртувати і очолити козацьке військо у війні з Росією. Це було зроблено, і під час російсько-турецької війни 1787 - 1791 рр. козаки відтворили свою військову організацію. Відродження колишньої боєздатності козацького війська дало змогу запорожцям активізувати свої дії щодо сформування Січі за всіма традиційними правилами, адже попередні спроби не дали бажаних результатів. Не дала, зокрема, сподіваних результатів розбудова Січі в Катирлезі (1791-1794 рр.). Напад некрасовців на Катирлез у 1794 році змусив запорожців звернутися до султана з проханням виділити інше місце для Січі. Козаки дістали дозвіл на розміщення в Сейменах. Там Кіш перебував з 1795 до 1803 року, але не мав укріплень, як було колись на Запорожжі. Тому, 1803 року запорожці знову перебираються до Катирлеза.

З плином часу взаємини козаків з некрасовсько-липованським населенням у Дельті не поліпшувались. Боротьба точилася, насамперед, за місця вилову риби і на-

Мал. 1. Карта розселення українців в дельті Дунаю.

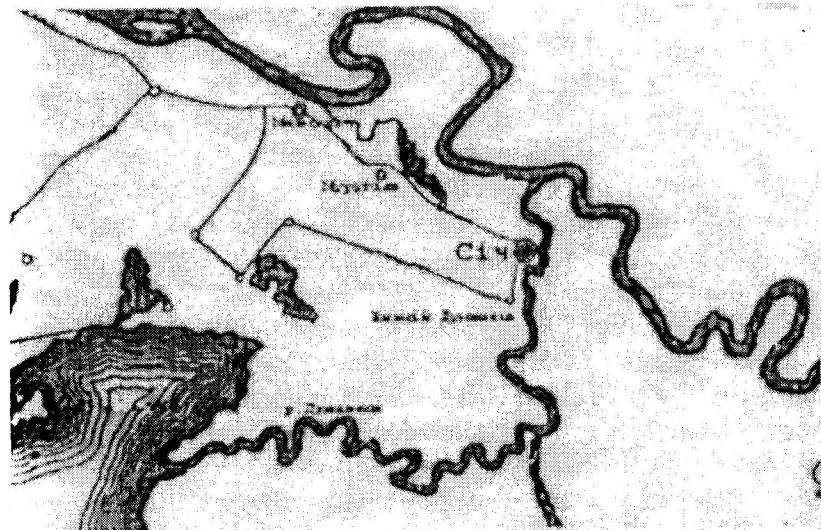
бувала подекуди щонайжорстокіших форм. Не послабшала вона й після того, як турецький султан дав козакам офіційний дозвіл селитися не лише в Дельті, а й у рівнинній місцевості Північної Добруджі, наділивши їм землі та надавши істотні пільги. Збройні сутички набували особливої запекливості й масштабів, коли козаки і старовіри опинялись у різних таборах, підтримуючи те чи інше угруповання турецької верхівки в міжусобній боротьбі. Під час однієї з таких сутичок некрасовці 1805 ро-

ку знову заволоділи Катирлезом¹².

Але все це не зупинило переселення українців за Дунай. Навпаки, їх дедалі більшало, особливо під час війни 1806-1812 рр., унаслідок успішних дій російської армії в Бесарабії. Перспектива потрапити до лабет кріпацтва, що його несла з собою Росія, спонукала українців перебиратися за Дунай, де, як їм було відомо, існували українські поселення під захистом задунайських запорожців і були умови для економічного процвітання. Потік переселенців збільшився після підписання Бухарестського мирного договору 1812 року. Як свідчать архівні документи, спочатку до Бесарабії¹³, а потім за Дунай переселялися сім'ями, незважаючи на запровадження царським урядом покарань. Так, за переховування "беглого человека" впродовж шести днів влада накладала штраф у розмірі 100 рублів за втікача¹⁴. Наскільки це було жорстоке покарання можна судити з огляду на те, що приблизно в той час, наприклад, в Бериславі за пару волів давали 50-60 рублів, а чумацький віз мав ціну від 15 рублів¹⁵. Переселення з Російської імперії в Молдову і Валахію сягли катастрофічних (насамперед для поміщиків Подільської і Херсонської губерній) наслідків. Кількість населення в багатьох селах зменшилась вдвічі, господарства занепадали. Місцева влада неодноразово зверталася до уряду з пропозиціями прийняття термінових заходів: надати дозволу поміщикам повертати селян-втікачів, ввести в дію "закон о бродягах" тощо¹⁶.

Дещо протилежна ситуація спостерігається у липовансько - некрасовській громаді. В пору російсько-турецьких воєн і особливо під час війни 1806-1812 рр. розбрат між ними посилювався, через що багато з них перебазувалось на лівий берег Дунаю¹⁷.

Запорожці тим часом значно активізуються, особливо в період 1812-1814 рр. Організувавши військову експедицію, вони, витіснивши липовансько-некрасовське населення і заволодівши значною територією від Чорного

Мал. 2. Розташування Дунавецької Січі.

моря до Тульчі, захопивши Журилівку, Караорман, Катирлез, Сарикію та інші села, вирішили перенести Кіш знову до Катирлеза, але за браком землі, придатної для хліборобства в цій місцевості, мушили змінити рішення і звернути увагу на річку Дунавець. Сюди, до села Верхнього Дунавця, й перенесли у 1814 році Кіш. Саме тут постала справжня Січ, яка проіснувала до 1828 року.

Січ, насамперед, Запорізька - унікальна організація українства, найвизначнішою рисою якої був військово-демократичний лад. Його зародження - наслідок прагнення українців до волі, а подальший розвиток і вдосконалення супроводжувались появою нових, прогресивних на той час форм господарювання. Хутірська (по суті фермерська) модель комплексного господарства відзначалась не лише економічною ефективністю. В ній формувалась новий тип суспільних відносин, заґрунтований на особистій свободі та найманій праці. Саме успішний економічний розвиток козацьких паланок перетворюється

на один з вагомих чинників, що впливали на трансформацію козацтва і, зокрема, на зміни у війсьній доктрині. Так, крім збройного захисту українського населення, дедалі актуальнішою для вояків стає справа захисту земельних володінь та протидії всіляким утискам з боку владних структур держав, підлеглими яких козаки себе визнавали. За таких умов найважливішим аргументом козацької дипломатії в обстоюванні своїх інтересів, стає військовий вишкіл запорожців навіть тоді, коли, здавалося б, боездатність козаків мала послабшати. Зокрема, збереглися відомості, що найстрашнішими для війська відомого заколотника Пазван - оглу, були задунайці, які виступали на боці армійських підрозділів турецького султана, а за військову підтримку уряд обіцяв віддати козакам Крим¹⁷. Командир 13-ї дивізії російської армії О.Ф.Ланжерон під час воєнних дій 1807 року застерігав, що запорожці здатні завдавати шкоди більшої, аніж турки й татари¹⁹. Тобто, як бачимо, на перший план виходять питання не стільки захисту населення, скільки забезпечення політичних і економічних умов, потрібних для існування й розвитку козацтва, в обмін на воєнні послуги, що мали на той час великий попит. Тому підтримання належного рівня боездатності військової організації не перестало бути для козаків першорядною справою.

Разом з тим, не заведено розглядати Дунавецьку Січ як суто військову організацію. Там не було гармат, укріплень (за винятком рову і валу), розгалуженої охоронної служби тощо. Однак Січ була й надалі стрижнем козацтва у всіх його виявах: соціальній сфері, військовій організації, господарстві й побуті. Її облаштування у Верхньому Дунавці не виходило за межі традицій. Стояла вона на високому березі Дунавця, який омивав її з трьох боків. Для захисту з боку степу запорожці подбали про рів і вал. За звичаєм ставили і січові споруди. Пере-

дусім, курені - прості глиняні українські хати під очеретом, хіба що більшого розміру. Умеблювання їх - як на Запоріжжі: великий стіл з вузькими ослонами для сидіння та кілька широких лав для снання. Окрема будівля призначалась для старшини та канцелярії зі скарбницею - це все звалось паланкою. Обіч стояла титарня - житло для духовного притчу та зберігання духовного начиння. Трохи далі - шинок. Тут же знаходились церква, майдан.

Немає рації подавати детальнішого опису. Його вже зроблено в багатьох виданнях і, передусім, у Федора Вовка. Зазначимо лише, що в тих політичних умовах, в яких перебували задунайці, потреби в Січі, якою вона була на Запоріжжі, не стало, адже після вичерпання конфліктів з липовансько-некрасовським населенням українцям ніщо не загрожувало. Що ж до козацьких походів, то їх, крім санкціонованих турецькою владою, забороняли. Але було б невірно розглядати Січ лише як своєрідну структуру турецької військової системи. Завдяки існуванню Січі тисячі українців отримували значні земельні наділи і мали додаткові пільги. Та й життя української громади базувалось значною мірою на традиціях козацького суспільства, перш за все на демократичному ладі, збереженні і шануванні історичних традицій. Що це означало конкретно.

Соціальний і господарчий устрій був схожим на той, що панував на землях козацьких вольностей на Запоріжжі, тобто козацтво поділялось на січове, що складалось з нежонатих козаків, які (коли не були залученими до військових кампаній) перебували на Січі у Верхньому Дунавці, а влітку більшість із них рушала на заробітки. Одружені козаки мали своє господарство і проживали в селах, хоч також мали військовий обов'язок і мусили брати участь у військових походах.

Землі, що їх закріплював за козаками турецький

уряд, не бракувало. Щоправда не уточнено остаточно північно-західних кордонів козацьких володінь. Колишні козаки запевняли Федора Вовка, що ці володіння починались від Ісакчі²⁰. В літературі розміри визначають на 250 тис. десятин²¹. Цю цифру слід вважати мінімальною, оскільки північно-західні кордони в цьому випадку обмежуються землями від Беш-тепе²², тобто нижче Тульчі, не кажучи про Ісакчу. До козацьких володінь входили поля, острови, плавні, рибні угіддя. Села, що перебували під юрисдикцією Коша, утворювали райю. У задунайців райєю називали господарства круг Січі на Дунавці, які нараховували 150 дворів, а також села Озаклія (60 дворів), Саракасуф (70), Караорман (50), Катирлез, Горга, Нижній Дунавець, Муругіль, Прислав, Пирліта частково Стара Тульча, Чукурова, Іглиця інші²³.

Те, що селяни мали опіку козаків (часом навіть збройну), те, що вільних земель не бракувало, робило цей край надзвичайно привабливим, тож на кінець XVIII і початок XIX ст. чисельність вихідців з України сягала тут уже десятків тисяч хоч точних показників немає. Вони коливаються в межах від 10 до 40 тисяч, 24 з 50 тис., що мешкали в краї.²⁵ Поруч з українцями мешкали представники інших національностей: болгари, греки, волохи, молдовани інші. Частина некрасовців і липованів, як їх козаки витіснили з цих земель, перебралась на береги Мармурового моря, частина зосередилась в районі Бабадагу. Однак, слід зауважити, що незважаючи на тривале протистояння українців з одного боку, липованів і некрасовців - з другого, стосунки між ними, хоч поволі, а все ж поступово повертали на краще. Декого з росіян січовики приймали навіть до війська. Про це свідчать уже згадані карантинні свідчення²⁶, в яких росіян віднесено до козаків. Про те, що йдеться справді про росіян, мовлять не лише їхні прізвиська, а й деякі традиційні для них речі як то сарафани, кокошники, яких, зрозуміло, немає,

скажімо, в списках речей українців.

Подія 1828 року, пов'язана з переходом Йосипа Гладкого разом з підрозділом козаків до Російської імперії, певною мірою є історичною, оскільки вона поклала край Задунайській Січі. Однак названий перехід не можна вважати першопричиною ліквідації. Він став лише приводом для рішучих і кривавих дій турецької влади. Кризові явища, що призвели до таких наслідків, виникли значно раніше і визрівали в економічній, соціальній і політичних сферах.

Сприятливі умови розвитку господарства стимулювали не лише бурхливе економічне піднесення райї, а й прискорювали соціальне розшарування української, насамперед козацької, громади. Січ ставала обтяжливою для козаків райї, якій вони сплачували невеликий податок, але не брали участі у виборах кошового і старшини. Старшина ж формувалась переважно із заможних. Соціальне напруження за таких обставин наростало. Злагоди не стало навіть у таких загальногромадських справах, як ухвалення політичних рішень.

Наростала криза й у відносинах козаків із турецькою владою, яка вимагала від них дедалі активнішої участі в придушенні повстань, насамперед у слов'янських країнах, а битися з одновірцями, як відомо, задунайці не хотіли. Вихід з цієї складної ситуації частина козаків бачила в переході до Росії. Соціальний і політичний конфлікт вибухнув з переходом Гладкого до Ізмаїла і реакцією на цей вчинок турецької влади.

Реакція була жорстокою. Мало того, що турки розгромили Січ, - вони ще й вирізали понад 1000 українців. Це спричинило масове переселення до міст, занепад сіл. Проте описані події не припинили процесу еміграції в Добруджу: суцільне закріпачення, що дедалі методичніше насувалось з Росії, здавалось українцям ще більшим лихом. Українська громада, як була, так і зосталася однією

з найчисленніших етнічних груп на правому березі Нижнього Дунаю.

Примітки

1. Лупулеску. Русские колонии в Добрудже // Киевская старина.- 1889.- Т.24.-С.125; Сведения о задунайских запорожцах в 1826 году // Киевская старина.- 1891; Кондратович Ф. Задунайская Сечь: по местным воспоминаниям и рассказам // Киевская старина.- 1883; Скальковский А.А. Дунайцы.// Киевская старина.-1885; Рябінін - Складаревський О. Запорозькі бунти дунайців 1771 - 1774 і початок Задунайського Коша // Науковий збірник ВУАН: Історична секція.- К.,1927; Рябінін - Складаревський О. З життя Задунайської Січі // Україна.-1929; Бойко В. Запорозьці за Дунаєм.// Пам'ятки України.- 1991.-№6; Слободян В. Січ на Дунаї. // Літопис Червоної калини: Історико-краєзнавчий часопис.- Львів, 1991.- № 1; Бачинський А.Д. Січ Задунайська.1775-1828.- Одеса, 1994; Бачинський А.Д. Джерело для вивчення соціально-економічних відносин і культурно-побутових особливостей задунайських запорожців // Старожитності Причорномор'я.- Вип.1.- Одеса, 1995; Горбул О.Д., Яцюк М.М. Запорозьці в Задунайській Січі та в Азовському війську. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості.- Київ - Запоріжжя, 1997; Пономаренко Н., Сергієнко Г. Задунайська Січ (1775-1828 рр.) // Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI-XIX ст.).- Київ - Запоріжжя, 1998. Інші публікації.

2.Вовк Хв. Українське рибальство в Добруджі // Матеріали до укр.-рус. етнології // Наукове товариство ім. Шевченка у Львові.- Л.,1899.- Т.1.

3.Ульяницький В.А. Дарданеллы. Босфор и Черное море в XVIII веке // Сборник Московского главного архива МИД.- М, 1893.-Вып.3-4.- Приложения.- С.61.

4. Рябінін - Складаревський О. Запорозькі бунти дунайців 1771 - 1774 і початок Задунайського Коша // Науковий збірник ВУАН: Історична секція.- К.,1927.- Т.26.-С.82.

5. Устное повествование бывшего запорожца Никиты Коржа.- Одесса,1848.-С51-53

6. Бачинський А.Д. Січ Задунайська.1775-1828.-Одеса,1994.- С.9.

7. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.11.

8. Є декілька тлумачень слова "райя" - піддані; господарі; в XV-XVII ст. назва всього феодално залежного сільського населення Османської імперії. З XVIII ст. так почали називати тільки підданих християн.

9. Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Потемкина - Таврического: 1788-1789.// Сборник военно - исторических материалов.- СПб.,1894.- Вып.VII.-С.18, 21.

10. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.35.

11. РДІА.-Ф.1286.-Оп. 7.-Спр.273.

12. Короленко П.П. Некрасовские казаки // Известия общества любителей изучения Кубанской области.-Екатеринодар, 1900.- Вып.2.-С.53.

13. Філія Одеського державного облархіву в Ізмаїлі (ФОДОІ).- Ф.93.-Оп.1.-Спр.252.

14. ФОДОІ.-Ф.93.-Оп.1.-Спр.26.

15. Архів РЕМ.-Ф.1263.-Оп.1.-Спр.21.

16. РДІА.-Ф.1263.-Оп.1.-Спр.21.

17. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.51.

18. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.34.

19. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.39.

20. Кондратович Ф. Задунайская Сечь...-С.742.

21. Пономаренко Н., Сергієнко Г. Задунайська Січ (1775-1828 рр.) // Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI-XIX ст.).- Київ - Запоріжжя, 1998.-С.207.

22. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.80.

23. Лупулеску. Русские колонии в Добрудже // Киевская старина.- 1889.- Т.24.-С.125; Сведения о задунайских запорожцах в 1826 году // Киевская старина.- 1891.- № 11.-С.298.

24. Бачинський А.Д. Січ Задунайська ...С.75.

25. Пономаренко Н., Сергієнко Г. Задунайська Січ ...-С. 208, 219.

26. Бачинський А.Д. Джерело для вивчення соціально-економічних відносин і культурно-побутових особливостей задунайських запорожців // Старожитності Причорномор'я.- 1995.- Вип.1.-С. 59.

ГОСПОДАРСТВО

Господарську діяльність українців Добруджі в Румунії вивчали як в контексті з іншими питаннями, так і окремо. Однак найбільше уваги приділялось такому її виду, як рибальство. І не даремно, адже найефективнішим, з точки зору організації та результатів в дельті Дунаю було саме воно.

Значно менше відбито в літературі питання землеробства і тваринництва. Вони в задунайців набули своєрідних рис, що сформувались у вельми специфічному природному середовищі, тож можливо, тому на них звертали найменше уваги.

Справді, придатних до землеробства площ у Дельті мало, а землі навколо Верхнього Дунавця чи Муругіля, хоча і не бракувало, вона не відзначалась особливою врожайністю. Чому ж тоді обрано під поселення саме Дельту. Це пояснюється передусім історичною ситуацією, яка склалася в кінці XVIII ст. після ліквідації Запорозької Січі. Українці тоді керувалися не стільки господарською доцільністю освоєння добруджанської землі, скільки брали до уваги фактор військово - стратегічних потреб. І віддали перевагу Дельті (особливо на початковому етапі заселення) як захищеній природними перешкодами місцевості. Тому і осідали попервах у важкодоступних місцях.

Інша ситуація складалася в районі Тульчі і вище по течії Дунаю. Тут значна частина українців пізнішої

хвилі переселення орієнтувалась переважно не на козацьке життя, а на мирне хліборобство, тому селились поблизу Тульчі й Ісакчі, але з'являлись і довкола Задунайської Січі. Та й у складі райї були не тільки рибальські села, а й хліборобські, що лежали вище Верхнього Дунавця. Все це доводить, що землеробство існувало як один з напрямків господарської діяльності і має бути вивченим.

Поруч з землеробством розвивалось і тваринництво, особливо скотарство. Якщо вирощувати хліб у дельті Дунаю нераціонально, то для скотарства, особливо вівчарства тут не бракувало простору і паші. Але не обійшлося без змін у традиційному тваринництві українців. На нього наклав відбиток процес істотного коригування чи цілковитої переорієнтації стосовно місцевих умов.

Вивчаючи землеробство як один з важливих напрямків господарської діяльності, слід зазначити, що вага його не скрізь була однаковою. Якщо мешканці сіл Дельти займались переважно рибальством, за винятком поселень Катирлез і Караорман, де для хлібороба знаходилося по кілька десятин, а то й десятків десятин землі, то в Муругілі, Верхньому Дунавці, Нижньому Дунавці й Тульчі були вже власники значних земельних наділів, і багато чоловіків з Караорману наймалося до них на роботу. Проте, крім хліборобства й скотарства, не гребували тут і рибальством, особливо взимку. Населення ж Телиці й інших поселень цього району було тільки хліборобським¹.

Не одразу на нових землях переселенці ставали хліборобами. Навколо Тульчі, Телиці та інших населених пунктів цього регіону спочатку вирубували ліси та розширювали площі під зернові культури².

Розвиткові господарства сприяли і соціальні умови, що існували на той час, і політика місцевої турецької влади. Крім того, землі Подунав'я (за різними даними, від

Ісакчі чи Тульчі, але не нижче Муругіля аж до Чорного моря) офіційно відходили до запорожців без сплати податків³. Козаки, маючи надлишок землі, особливо на початковому етапі заселення, навіть віддавали в оренду (наприклад болгарам, молдованам, моканам) значні земельні площі. Без будь-яких обмежень з боку турецької влади українці обробляли землю і за межами козацьких володінь. Протягом шести років новоутворені господарства не сплачували поземельного податку, а після двадцяти років користування земля ставала власністю тих, хто її обробляв⁴. Відтак земельні ділянки багатьох українських родин становили 10-15 десятин⁵, а життєвий рівень українців на той час вважався достатньо високим. Наприклад, у Телиці майже кожна родина мала пару волів, коня, дві - три корови, кілька десятків овець⁶. І сьогодні є родини, які ще недавно мали по 20 десятин землі, 200 овець, 10 корів і працювали коло цього всього, як чорноволи - так у Телиці називають людей, про яких у нас мовиться, що вони за роботою світа не бачать.

Досить швидко господарство українців адаптувалось до природних умов. Сформувалися й господарські регіональні спеціалізації. Про це свідчить, зокрема, ставлення місцевого населення до "не своїх людей", а точніше до їхньої діяльності, яка не відповідає місцевим традиціям. Так розповідають, що парубок з Караорману, одружившись із дунавецькою дівчиною, перебрався до Нижнього Дунавця. Перегнав від батька (той скотарював і мав 500 овець, 200 корів і 200 коней) шість десятків овець. Але, сказали люди, "... вівці не звикли до цієї трави і засмерділи степ". Інакше кажучи, місцеве землеробське населення не надавало особливої ваги вівчарству. Перед другою світовою війною в Нижньому Дунавці лише двоє господарів мали овечі кишла, та й ті тримали не в степу, а ближче до плавнів. А в Телиці про кишла тепер і не пам'ятають.

Та попри всі вимоги адаптації хліборобство українців у Добруджі в основі своїй було традиційним. Орна земля ділилася, як правило, на дві частини, що знаходилися в різних місцях. Такий поділ зумовлений давньою агротехнічною системою вирощування зернових, за

Фото 2. Зберігання снопів очерету. Катирлез.

якою ділянка, що вже дала врожай, наступного року має "відпочивати"⁷. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь, кукурудзу, овес тощо. Значних ужинок не досягали - збирали лише 600-700 кг пшениці з гектара, але цього було досить, щоб бути з хлібом.

Орали плугами, до яких запрягали волів чи коней. Рубили це з осені, "щоб солома, яка пішла під землю, загноїлася". Кинуте по ріллі зерно волочили боронами, що їх теж тягли воли чи коні.

Навесні сіяли папушою (кукурудзу), соняшники, ячмінь, овес для коней. У Верхньому Дунавці і Нижньому Дунавці за переказами респондентів, те, що виросло, серпами не жали. Можливо тому, що недостатня кількість опадів, позначалась на рості зернових, і вони не росли густими й високими. Тому все йшло під косу. Снопів не в'язали, а просто скидали в копи і тягли їх волокушами, накинувши мотузку через плече, до гарманів. Хоч у Караормані піски також мало сприяли хліборобству, але жито тут росло досить густим і високим, його жали серпами і в'язали у снопи, складаючи наперехрест у куржуни (копиці - К.В.). У маловрожайні роки теж косили косами. Збіжжя для обмолоту звозили возами, які називались клітками. Щоб заповнити гарман, треба було привезти

три клітки (вози - К.В.) збіжжя. Гарман (у Караормані - один на 2-3 господарів, а заможні селяни мали власні) робили на городі, або на вільному місці. В степових селах для цього возили глину, розгортали її по всій площі майданчика (в Караормані скидали ще й горішний шар і трамбували бутуком (гарманкою — К.В.). Поливали водою, засипали соломною і знову трамбували. Висохнувши, гарман ставав придатним для гарманування (молотьби). В центрі його вкопували стовпа, до якого прив'язували коней, впряжених в гарманки (волів для гарманування в такий спосіб не використовували). Коні ступали по розстеленому збіжжю за годинниковою стрілкою. З кожним обертом круг стовпа мотузок коротшав і кінць з гарманкою підступав до центру, рівномірно вимолочуючи розстелене. По тому починався рух проти годинникової стрілки. Після цього соломую перевертали, і молотьба тривала. Вона була якісною, а втрати - мінімальними.

Обмолочене зерно згрібали до стовпа і віяли в такий спосіб. Розстелювали пласу (сітку - К.В.), над якою лопатою підкидали зерно. Падаючи з висоти 1,5 - 2 м, частина полови і соломи одвіювалась вітром, частина знову осідала поверх пласи, а чисте зерно падало крізь сітку вниз. Згорнувши сітку, згрібали чисте зерно.

Зберігали його зазвичай на горищах, у міру потреби возячи до млина.

Не скрізь землеробство українців збереглося. В Караормані, наприклад, воно практично зникло. Кукурудзу та городину вирощують на присадибних ділянках, а борошно купують. Зате на вільному випасі поза межами своїх садіб тримають багато худоби.

Тваринництво, зокрема скотарство, хоч і вважають традиційним для українців, але навіть у степовій зоні, воно, за винятком окремих родин, не виокремлювалось у самостійну галузь і залишалось у складі комплексного господарства, як один з основних напрямків. За несприятли-

вих для хліборобства умов та вимушеної переорієнтації на інші види господарської діяльності, наприклад, вівчарство, новий спосіб виробництва не завжди і не одразу проникав в усі сфери життя, зокрема в традиційну систему харчування. Якщо продукти рибальства, особливо в Дельті, домінували в українській кухні, то цього не можна сказати про яловичину. Така картина спостерігається не лише за Дунаєм. Скажімо, на Південно-Східному Поділлі ще донедавна літні українці не їли баранини, хоч і держали овець. Споживали тільки бриндзу. Українці Добруджі розводили і немало овець, але самі баранини майже не їли (хіба що ягнят) - спродували, наприклад, туркам. Те саме стосується й овечого молока⁸.

Якщо землеробство без істотних особливостей розвивалось у традиційному для українців руслі, то скотарство, зокрема форми утримання тварин, мало свої регіональні ознаки. Так, на відміну від рівнинної місцевості, де скотарство в межах степової області мало чим різнилося від традиційно українського, скотарство Дельти розвивалося своїм шляхом. Тут зустрічаються як суто степові форми розвитку, так і притаманні лише районів Дельти.

Особливо це стосується вівчарства. Однією з його форм у рівнинних районах Дельти є утримання тварин по так званих кишлах, яких не будують, наприклад, у Телиці і дуже мало у степових районах у Нижньому Дунавці і Верхньому Дунавці.

Кишло - місце для овець поза межами села. Тут ставлять хату, допоміжні приміщення, загін для тварин,

Мал. 3 План кишла.

частково перекриваючи його (для захисту від дощу та сонця) та загороджуючи з одного боку очеретом од вітру.

Кишла уряджували собі, як правило, люди заможні. Коли вівчарство ставало в них основою господарства, вони (тоді частенько разом з родиною) перебирались до кишел. Іноді власник наймав чабана, який виконував усі роботи, пов'язані з вівчарством (догляд тварин, стрижка та доїння овець, переробка молока тощо).

Іншу форму випасу й утримання використовували селяни, які не мали великої кількості овець. Так у Катирлезі, де більшість людей розводила овець переважно для вовни, а не для молока, гуртом наймали чабана.

У Верхньому Дунавці чабани доглядали селянські отари, зібрані з 2-3 овець від кожного господарства. Тут також заможні господарі мали власних чабанів. Сільські пасовища і власники кишел, і селяни використовували разом. Випасали овець разом з ягнятами. Практикували також випас овець без нагляду.

Аналогічні системи випасу тварин спостерігаються і в Крішані. Тут також селяни, які мали багато овець, створювали спільну отару і наймали чабана. Щовечора отара поверталася в село.

Без догляду більшу частину року в плавнях перебувала велика рогата худоба. Корів майже не доїли, крім тих, що самі приходили до оселі, бо мали телят. Але молока надоювали дуже мало - близько 3-х літрів увечері чи вранці. Рідко хто доїв корову двічі на день. Узимку велику рогату худобу годували спічаком (молодим очеретом). Його на корм заготовляли тоді, коли серцевина очерету переставала розтиратись у руці.

В Крішані також чимала кількість домашніх тварин (вівці, кози, корови, коні, свині) більшу частину року ходила плавнями самопаски. Такій формі утримання худоби сприяла ізольованість сіл, брак сухоподільних сполучень. Але і в "доступних" селах, скажімо, як у Верхньо-

Розрізка

Вилка

Вибійка

Дірка

Мал. 4

му Дунавці, Нижньому Дунавці такої форми випасу не цуралися.

Тварин на вільному випасі розрізняють, як кажуть у Караормані, по "знаках". За кожною родиною закріплюють певний знак, що ніколи не змінюється і переходить у спадок.

Знаки мають форму дірки, трикутника тощо. Ставлять їх на вуха тварин, надрізаючи ножом, пробиваючи шилом, чи якимось іншим способом (мал. 4), (фото 3). Рану нічим не обробляють.

Якщо телятам і вівцям позначають вуха, то коней таврують. Тавро (його тут ще називають "дамга", чи "тамга"), має подобу монограми, складеної, як правило, з перших літер прізвища та імені власника. Часом тамга складається з трьох літер, коли до імені власника додавали ще й ім'я його батька. Тавро робили з грубої дротини, що на одному кінці мала ручку, а на другому "печатку", тобто монограму. "Печатку" розпікали і прикладали до кінського стегна.

Якщо рибальство, землеробство і скотарство можна вважати основними видами господарської діяльності переселенців, то одним з допоміжних було ткацтво. Виробляли полотно, рушники, рядна, дорожки (пілки - К.В.), сукно, килими тощо. Задля сукна, ряден та килимів, власне, й держали овець. Їх стригли раз на рік у кінці квітня - "на Єгорія". Вовну спочатку прали в ваганах⁹ (дерев'яних ночвах), використовуючи попіл з печі, потім скубли і прали, як це робилося й "удома", в Україні.

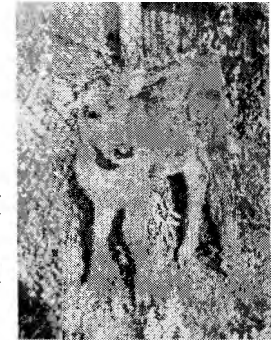

Фото 3. Теля з позначкою. Караорман.

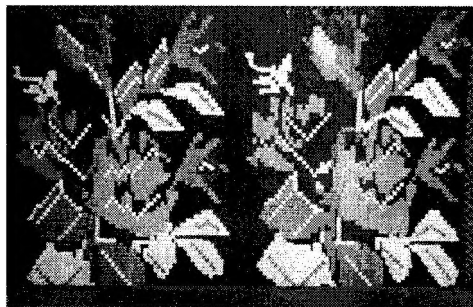

Фото 4. Килим. Караорман.

Згодом ткацтво в регіоні почало підупадати. Масово ним перестали займатися чи не на початку ХХ століття. В Караормані рушників ткали дуже багато, але вже в 20-30-х рр. виробництво припиняється. При потребі їх замовляли "в степу",

тобто в хліборобських селах, де жили, як кажуть респонденти, "молдувани".

Принаймні мало хто з сучасних респондентів 60-70 річного віку знає ткацтво, але вони пам'ятають, якими добрими ткалями були їхні матері.

Весь процес виробництва базувався на власноруч виготовленій сировині, пристроях та верстатах. Виробляли здебільшого вовняні тканини. Конопель не сіяли, тож і конопляних ниток не пам'ятають. Зате знають шовкову пряжу.

Фарбували пряжу рослинними барвниками. Для цього в травні збирали, наприклад, листя "дурного дерева" (на півдні Одещини його називають "чумак" -

Фото 5. Килим. Караорман.

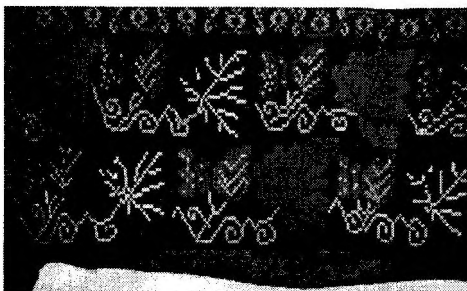

Фото 6. Килим. Караорман.

К.В.), вивар якого давав колір гірчиці. З тканини такого кольору шили спідниці.

Крім виробів для облаштування житла, ткали полотно, рушники, прикрашені різнобарвними квітковими орнаментами. Олена Добрака й Марія Іванович із Катирлеу згадують, що з вовни ткали пілки, рядна. В Караормані виробляли прустині (килими - К.В.), коверти для ліжок (рядна - К.В), або, як їх називають у Телиці, - ковертури, але в Телиці ковертури чіпляли на стіни. Цікаво, що у Телиці живе й назва рядно, але за розміром, як пояснюють, воно менше від ковертури. Рядна тут стелили на підлогу і прибивали до стін у хатах.

З ткацьких виробів, що збереглися до наших днів, найбільше бачимо покривал, які, як з'ясувалось, мають кілька місцевих назв: коверта, ковертура, ковор, налавник, шламник, рядно, доріжка. Попри таке термінологічне розмаїття, реальних видів ткацьких виробів у сучасному вжитку по суті лише три.

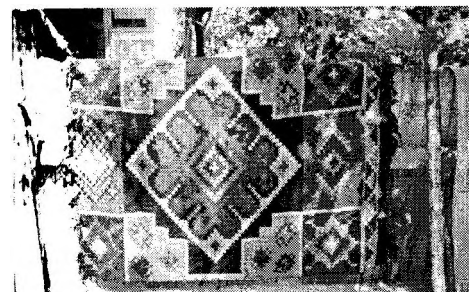

Фото 7. Килим. Нижній Дунавець.

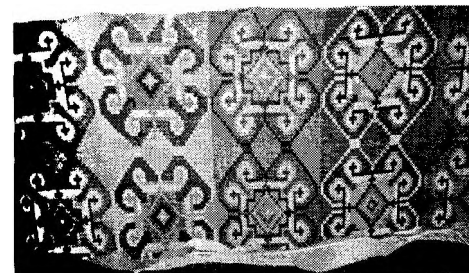

Фото 8. Килим. Нижній Дунавець.

Прустині чи коверти. Їх прибивають до стін переважно над ліжком. Завдовжки вони 2-4 м, завширшки близько 1,2 - 1,5 м. Характерним для них є геометричний чи рослинний орнамент з різнобарвних ниток. Найпоширенішим мотивом рослинного орнаменту є троянди з листям і пуп'янками (фото 4, 5), окремо вит-

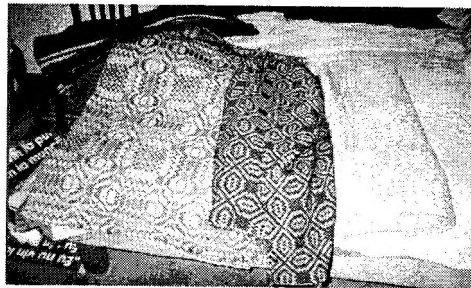

Фото 9. Коверта. Нижній Дунавець.

кано виноградний листок (фото 6). Цікава деталь. Якщо орнаментовані рослинними мотивами килими переважають у Караормані, то килими з геометричним орнаментом (місцеві мешканці називають їх олтянськими) поширені в Нижньому Дунавці (фото 7, 8). Так, килими виробляли висококваліфіковані майстрині. Їх було небагато, тому не можна говорити про масове виробництво. Що ж до килимів олтенських, то вони потрапили, зокрема до Нижнього Дунавця, через торгівлю, і про них ще й сьогодні кажуть, що ткано їх інакше, ніж місцеві.

Характер орнаменту, композицій, застосування хімічних барвників дають підстави датувати розглянуті килимові вироби не раніше, як початком ХХ ст.

Високої майстерності потребувало ткання коверт (покривал - К.В.), якими застеляють поли (ліжка). Це порівняно тонка пілка завширшки близько метра (фото 9), орнаментована ткацьким способом одного або кількох кольорів.

Найпоширеніші ткацькі вироби хоч і мали згадані вище назви (додатково ще налавник, рядно), були не килимами, а звичайними пілками (фото 11), що ними, неширокими і довгими, деко-

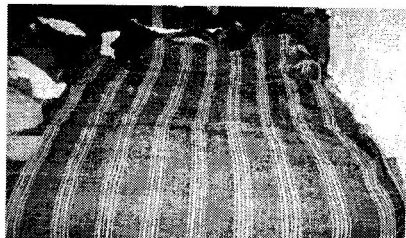

Фото 10. Нижній Дунавець.

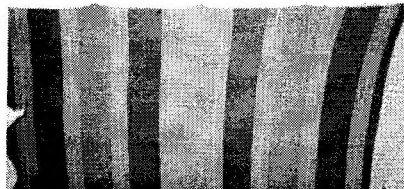

Фото 11. Килим. Верхній Дунавець.

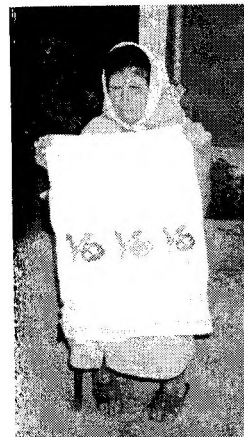

Фото 12. Рушник. Караорман.

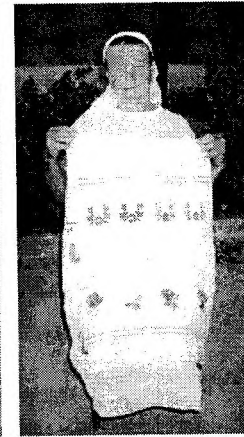

Фото 13. Рушник. Караорман.

рували стіни попід вікнами (на Поділлі вони мали назву підвіконників), застеляли долівку, а зшивши дві сталки, застеляли ліжка (фото 10). Робили їх на верстаті з різнокольорових ниток. Найпростіший орнамент - різної барви смуги. Ця група виробів архаїчніша за попередню. Деякі вироби

можна датувати кінцем ХІХ ст.

Якщо килимові вироби відзначаються певним розмаїттям видів і орнаментациєю, до того ж спостерігаються певні її регіональні особливості навіть у межах Дельти, то цього не можна сказати про рушники. Їх еднає не лише те, що вони (з тих, що пощастило побачити) вироблені з шовкових ниток, а й мають однакову орнаментуку і техніку виконання. Вона одноманітна, ткалась нитками до п'яти кольорів (червоний, жовтий, зелений, блакитний, рожевий), тоді як килими - мали до восьми кольорів з відтінками. Орнамент зазвичай - на кінцях рушників і є комбінованим, тобто складається з горизонтальних вузьких смужок чи геометричних фігур іншого від тла кольору. Буває по декілька смуг, переважно мережаних. Кінці деяких рушників мають світло-жовтий колір, а середину - білу.

Фото 14. Фрагмент рушника. Катирлез.

Орнамент на рушниках переважно рослинний. Це - три-чотири троянди на три кольори із зеленими листочками. Вишивають, якщо це орнамент нетканий, одним рядком між описаними смугами (фото 12). Деякі рушники, крім ряду троянд, мають ще й рядок, утворений з комбінації квітки та двох гілочок (фото 13). Лише на одному рушникові зафіксовано зооморфний орнамент зі схематизованим зображенням качок та собачок (фото 14).

Рушники і рушниковий орнамент українців Дельти - унікальне явище. Воно потребує ґрунтовного вивчення, без цього не можна дати відповіді на ряд важливих питань. Наприклад, чому, на відміну від килимових виробів, рушникарство зберегло спільні для регіону (Катирлез, Караорман, Верхній Дунавець, Нижній Дунавець, Муругіль) риси? Українці згаданих сіл і Телиці запевняють, що вони без вагань розрізняють українські (місцеві) і румунські рушники. Разом з тим, з українськими традиційними рушниками кінця ХІХ - початку ХХ ст. рушники українців Дельти пов'язує, і то з певними застереженнями, лише техніка виконання орнаменту. Однак, на відміну від українського вишивання і рушникарства, розвиток такого промислу в Дельті припиняється. Можна сказати, що сьогодні його вже не існує. Спричинено це кількома обставинами. Одна з них - сировинна база.

Про занепад рушникарства в українців Дельти свідчить той факт, що з двадцяти однієї родини, що в 1817 році під час повернення до Росії знаходились на карантині в Ізмаїлі⁹, в свідоцтвах зафіксовано рушники лише у чотирьох сімей, одна з яких мала 17 рушників, інші - від 1 до 3. Значне скорочення ткацтва підтверджується, крім рушників, й малою кількістю інших виробів, зафіксованих в свідоцтвах. Так, рядна мали всього три сім'ї, ткане полотно ("холст") - чотири, килими були у двох родин, а коц знайшовся лише в одній. Нитки взяли з собою три сім'ї, а вовну - одна.

Уявлення про масштаби суттєвого зниження ткацтва і його значення в Дельті посилюється при порівнянні з станом ткацької справи в Україні, де ще й сьогодні ткацькі вироби є чи не в кожній сільській українській оселі, а на сільських весіллях не обходяться одним десятком рушників, принаймні на Поділлі.

Виробництво рушників пов'язане з шовківництвом - нетрадиційним для українців видом господарської діяльності. Крім рушників, українці з шовку мало що виготовляли. Хіба що шили з нього (небагато) пошивки, іноді й простирадла. Шовк добували од шовкопрядів, чи, як їх називають у Телиці, гіндаків, яких розплоджували в домашніх умовах. Технологія їх вирощування така сама як і, наприклад, у Бесарабії¹⁰. Добірні (браві) кокони шовкопряда виставляли навесні на підвіконня проти сонця. З коконів з'являлися метелики. Вони відкладали яйця, з них виростали личинки, а згодом і кокони (гогоші). Кокони кидали в окріп і помішували чимось ворсистим, щоб зачепити, нитку. Її витягували з кокона і, щоб вона не переплутувалась з іншими нитками, пересипали нитки кукурудзяним борошном. Коли нитки висихали, їх змотували на мотовило чи в клубки.

Хоча промислове вирощування шовкопряда тривало в Дельті майже до наших днів (до 90 рр.), виробництво шовку в домашніх умовах для власних потреб по війні припинилося. З ним поступово зникло і шовкове ткацтво як вид домашнього ремесла.

Одначе, одним з найперших підупало таке ремесло, як деревообробка. Навіть у Караормані, що лежить поблизу лісу, де росло чимало дерев м'яких порід, а також дубів, сьогодні мало що виробляють. Зате вироби, що збереглися до сьогодні, свідчать: деревина мала широке застосування. Йдеться про предмети домашнього вжитку, насамперед скрині (їх тут називають сундуками). У селах поблизу Караормана вони майже однотипні. Це великий

Фото 15. Скриня. Нижній Дунавець.

дерев'яний ящик із плоским віком (покришкою), виготовлений з гладесенько обструганих дощок. Поверхню скринь фарбували на один колір і часом розмальовували іншими. Переважали візерунки з

квітів. Жодна дівчина не віддавалась, не маючи такої скрині.

Крім скринь виробляли столи, лави, стільці, мисники.

Але найдужче дбали про такий виріб з дерева, як човен. Для цього потрібні були спеціальні знання і висока майстерність. Їх роблять і сьогодні. Один з відомих майстрів у Караормані - Денис Терентій (фото 16).

Рибальські човни тут називають лодками. Виготовляють їх з дерева кількох порід. Скажімо, киль і ребра (основа човна) - їх тут називають тагунами, роблять тільки з дуба. Тагун-деталь дугувата, що скидається за формою на латинську літеру "L". Але дерево для нього не вигинали, оскільки від коливання температури, може змінитись конфігурація і тагунів, і бортів, що, ясна річ, призведе до руйнування. Тагун й роблено з двох окремих частин, майстерно з'єднаних між собою. Остов човна обшивали дошками (вже не дубовими) і, проконопативши,

Фото 16. Караорман.

значних секретів. Так, наприклад, киль у середній своїй частині мав бути опуклим. Якщо про це не подбати, човен втрачатиме швидкість. Ретельно доглянутий і щорічно катранований човен слугує 20-30 років.

Розміри посудини залежали від її призначення чи бажання власника. Човни могли мати від 5 до 20 - 22 тагунів. Такий, що на 5 тагунів сягав удовж 13 метрів, 6 тагунів - 14 метрів. Човни на 20 і більше тагунів, відносили вже до морських. Борти в них робили з ялинових дощок. На правому і лівому бортах закріплювали так звані бички, до яких закладали бабайки (весла). Такий човен виготовляли за 1 - 2 тижні.

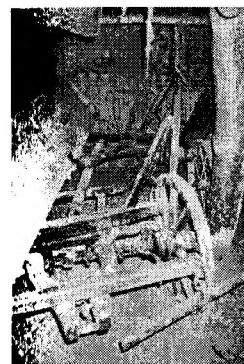

Фото 17. Віз для коней. Караорман.

Фото 18. Віз для волів. Караорман.

Крім човнів, виготовляли не менш важливий транспортний засіб - вози. Вони нічим не відрізняються від широко використовуваних в Україні, зокрема на Поділлі. Навіть назви деталей та вузлів ті самі (фото 17, 18). Так, у кожного воза були

голоблі, штельвага, орчики, ручиці, драбини (для перевезення сипких вантажів їх замінювали на довгі дощані ящики, що подекуди мають назву безтарок), розвору, насад - дерев'яний брус поверх осі, спідняк. Не змінилися також назви упряжі - посторонки, хомут, кантар, вуздечка, віжки тощо. Чотириколісні вози як у Караормані, так і в інших селах Дельти досить однотипні, призначені здебільшого для перевезення сипких вантажів. Коли ж заходить потреба возити сіно чи кукурудзиння на спідняк воза приладнують бендюгу - видовжену конст-

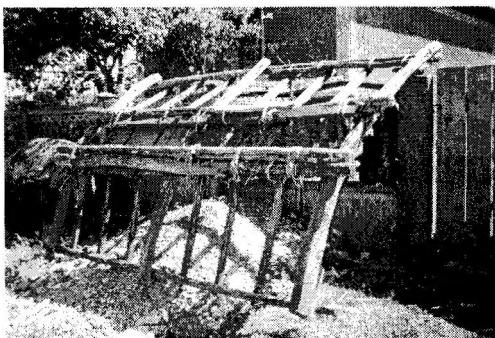

Фото 19. Бендюга. Караорман.

кожної частини прикріплювали три шпиці, які другим кінцем входили у бутук (ступицю - К.В.). Колесо складалося з трьох таких частин, рідко коли з чотирьох.

Крім чотириколісних, були вози двоколісні. Їх називають шерети. Запрягають до них переважно магарів (віслюків) (фото 20).

Господарська діяльність українців була не лише основним засобом до існування, але й однією з форм трудового виховання і забезпечення поступового переходу молодих людей від парубкування до голови родини, про яку вони мали дбати і морально, і матеріально. Так, сиріт чи парубків з родин малого достатку господарі кишел чи заможні рибалки брали в найми на 5 - 10 років чи то до кишла, чи до рибного промислу спочатку на навчання, а згодом і на роботу на умовах сплати половини заробленого. Їх так і називали - полупайщики. Опанувавши навички хліборобства чи скотарства, набувши знань з рибальства, полупайщики одержували від госпо-

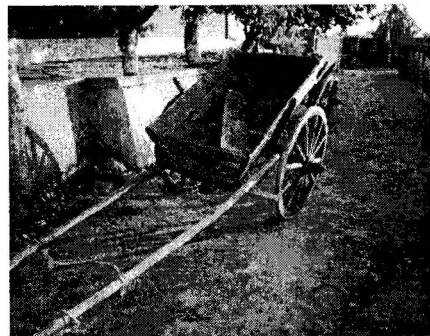

Фото 20. Шерета. Караорман.

дарів усе потрібне для самостійної роботи. Платили за ренанент протягом узгодженого терміну, грішми чи виробленим продуктом.

Рибальство мало репутацію найприбутковішого виду діяльності. Скажімо, за два роки на рибпромислі в Нижньому Дунавці (40-50 рр.) можна було скласти гроші на хату, тоді як на кишлі, "щоб стати на ноги" мусили працювати мало не 10 літ. За додержанням умов усіма зацікавленими сторонами пильно стежила громада. В цьому була її допомога односельцям у скруті. Допомога не лише фінансова й матеріальна - молодій людині надавали, передусім, можливість не лише щось заробляти, а й опанувати ремесло, щоб стати самостійним і повноправним членом суспільства.

Як бачимо, господарство українців у Дельті складалося з різних видів діяльності, було комплексним, розвивалося під впливом специфічних природних умов. Істотного коригування, або й цілковитої зміни пріоритетів зазнали, зокрема, такі традиційні види, як землеробство і скотарство. Так, хліборобство, наприклад, у Караормані, хоч люди працювали щиро, не було врожайним, і по якомусь часі (треба сказати досить тривалому - поки була змога підтримувати його навіть за умов невисокої рентабельності) підупало. Збереглося лише в степових районах.

Інший традиційний вид господарства українців, яким було тваринництво, теж зазнало істотних змін. В умовах вільного випасу практично без нагляду значно поменшали надої молока, і велика рогата худоба перетворюється практично лише на постачальника м'яса. Тобто, скотарство переорієнтовується з молочного на м'ясне. Натомість для вівчарства тутешні умови були сприятливіші. Хоч попервах українці не надавали йому належної уваги. Кочове чи навіть відгінне вівчарство не мало місця в українському Лісостепу, де тварин випасали по-

близу населених пунктів зі щоденним поверненням до осель, то ж чимало переселенців з лісостепу України спочатку не сприймали інших, незвичних для себе форм утримання дрібної рогатої худоби в кишлах, далеко від домівок і тим більш без щоденного догляду. Тому свої землі вони часом роздавали в оренду моканам і тим, хто займався вівчарством, і неприязно ставилися до власників кишел, що "овечим смородом псували траву". Коли ж хтось із українців усе ж заводив собі овець, то м'ясо з них здебільшого спродував традиційним його споживачам. Вівчарство в степових районах для більшості українців так і не стало за вагою поруч з хліборобством. Зате там, де землеробство підупало, а форми утримання великої рогатої худоби трансформувалися, виникла переорієнтація, і вівчарство набуло більшого розвитку. Цьому сприяли і добрі умови для нього та великий попит на його продукти - вовну, м'ясо, молоко.

Новим і одним з основних напрямків господарської діяльності для багатьох українських сіл Дельти стало рибальство. Запорозці бо добре знали на ньому ще вдома. До того ж рибальство не обмежувалось самим лише виловом риби. Існувала потреба повсякденної її переробки та вигідного збуту. Все це вимагало нових знань, навичок, спеціальної підготовки. Звісно, для більшості переселенців це створювало неабиякі випробування. Та згодом рибальство для сіл Дельти стало головним засобом життєзабезпечення. Воно дало українцям достаток, істотно змінило національну кухню, але не знайшло свого місця й відображення в духовній культурі, нагадуючи тим самим, що 100-150 років господарської практики замало для її перетворення на традицію.

Примітки

1. Лупулеску (Волков). Русские колонии в Добрудже // Киевская старина.- 1889.- Т.1,2.-С. 173.
2. Там само.-С. 164.
3. Там само.-С. 99.
4. Там само.-С. 178.
5. Там само.-С. 178.
6. Там само.-С. 179.
7. Там само.-С. 179.
8. Про "ваганки" як посуд, з якого козаки Запорозької Січі вживали козацькі страви - соломаху і тетерю, згадувалось ще у XVIII ст. (Ж.Б. Шерер. Літопис Малоросії, або історія козаків - запорожців та козаків України, або Малоросії.-К.,1994.-С.172.
9. Бачинський А.Д. Джерело для вивчення соціально-економічних відносин і культурно-побутових особливостей задунайських запорожців // Старожитності Причорномор'я.-Одеса, 1995.- Вип.1.-С. 53-65).
10. Шевченко В.Н. Традиционная технология ткачества болгар Бессарабии (Подготовительный этап)//Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга).- Одеса,1999.- С.262-263.

ЖИТЛО І ГОСПОДАРСЬКІ СПОРУДИ

Народна архітектура українців у Добруджі і, зокрема, в дельті Дунаю, завжди приваблювала тих, хто вивчав історію та етнографію переселенців. Дослідників цікавили насамперед двоє питань: чи додержувались українці за межами батьківщини традицій та етнографічних ознак житлових і господарських споруд; чи позначилось, і якщо позначилось, то як саме, іншоетнічне середовище на етнічній виразності національної архітектури?

Одним з перших, хто звернув увагу на ці питання та приділив їм неабияку увагу, був Федір Вовк. Хоч спеціально вивченням житла, господарських приміщень він не займався, але, описуючи ті чи інші історичні події, характеризуючи духовну культуру українців у Румунії, не минав справи організації побуту. Одним з підсумків його спостережень, і на цьому він наголошував, було те, що українське житло наприкінці ХІХ ст. не переставало бути виразником етнічності українців. Дослідник відзначив моменти, які, на наш погляд, мають щось спільне з проблемами адаптації українців у нових краях. Найперше - це співвідношення і взаємодія таких важливих чинників, як природне середовище і традиція. За ілюстрацію сказаного можна взяти приклади, що їх подавав Ф. Вовк на сторінках своїх розвідок. Вони засвідчують: українські села в Добруджі своїми зовнішніми обрисами нічим не відрізнялись від сіл в Україні, хоч на нових зем-

ЖИТЛО І ГОСПОДАРСЬКІ СПОРУДИ

лях, де не бракувало дерева і каменю (тобто кращих за глину будівельних матеріалів), українці все ще ставили будівлі каркасно-стовпового чи саманного типів, принаймні попервах.

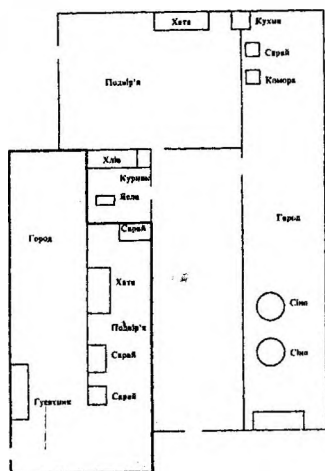
Розгляньмо з цього приводу народну архітектуру сіл Караорман, Катирлез, Верхній Дунавець, Нижній Дунавець, Муругіль, Телиця.

Вказані села, чи слободи, як їх називає місцеве населення, лежать у районах з неоднаковими умовами. Кожне має свій мікроклімат, певні відмінності в рослинності, матеріалах для будівництва. Усе це, ясна річ, накладає свій відбиток на розпланування та споруджування житлових і господарських комплексів.

Має з цього погляду свої особливості і село Караорман.

Назва слободи походить з турецької "Чорний ліс". Його рештки збереглись до наших днів, але їх місцеве населення сприймає саме як ліс. Рослинності, серед якої переважають вологолюби, тут чимало, особливо в плавнях. Одначе, крім плавнів, є тут і суходол, здебільшого піщаний, на якому вирощували і вирощують городні та зернові культури. Суходол, хоч і рівнинний, все ж має низовини та невеличкі підвищення. Їх караорманці називають горбочками. Саме на таких горбочках ставили собі хати перші люди в Караормані, адже коли Дунай виходить з берегів, а це буває досить часто, низовини опиняються під водою. На кожному з таких підвищень селились від одної до кількох родин. Так в умовах дефіциту суші знаходили оптимальні варіанти розміщення не лише жител і господарських споруд, а й присадибних ділянок. Наприклад, господарі двох садиб на найвищому місці ставили хати і господарські споруди, а на схилах вирощували городні культури. При цьому житла, хліви чи сараї (тут так називають повітки – К.В.) хазяї будова-

ли затиллям одні до одних мало не впритул. А присадибні ж ділянки заповідали протилежні схили. (мал. 5).

Мал. 5. План розміщення двох садиб на узвишші. Караорман.

Зростала кількість населення - не ставало узвиш під забудову. Тому не залишалось нічого іншого як забудувувати простір навколо них. Тож село почало розростатися за правилами вуличного планування, хоч для цього доводилося насипати штучні земляні пагорби і вже на них будувати житло (фото 22). Згодом штучний пагорб замінила висока призьба, яку обкладали камінням і цементували. Деякі, насамперед давні, житла і навіть ті, що будувалися 10-15 років тому, стоять у глибині присадибної ділянки, за кілька десятків метрів од вулиці (фото 23). Відтоді слобода поділяється на квартали, хоч мешканці ділять її лише на дві частини, кожна з яких називають магалою. Межею між двома магалами є центр, де стоять школа, крамниця і пошта. Саме звідси починаються території "нашої магали" і "тої магали". Знаменно, що церква не є в географічному центрі, а в південній частині села, тому вона й не стала об'єктом, від якого розпочи-

Фото 21. Садина на узвишші. Караорман.

нається територія тої чи іншої магали. Такий розподіл можна побачити і в Нижньому Дунавці, де слобода також поділилася на частини, що дістали назву "передньої вулиці" і "задньої вулиці".

Фото 22. Хата на штучному насипі. Караорман.

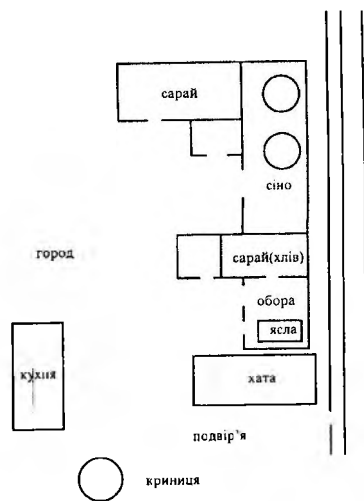

Фото 23. Хата в глибині садиви. Караорман.

Вулична забудова істотно відрізняється від описаної системи планування. Якщо розміщення будівель на узвишші властиве лише Караорману і то раннього періоду його існування, то вуличне розпланування сіл Дельти має інший характер. Двори тут набувають рис, притаманних вільній забудові простору. Хати стоять причілками до вулиці, а передні їх частини виходять на подвір'я. Житло - на краю подвір'я, на певній відстані від будівель господарського призначення. Подвір'я стелиться попереду житла і не відмежовується від нього тином, як це властиво деяким господарським будівлям.

Всі приміщення господарського комплексу містяться за хатою, а присадибна ділянка площею 0,3-0,5 га лежить поміж житлом і земельною ділянкою іншої садиби, будівлі якої стоять на іншій вулиці, але не обов'язково іншої магали.

Ось приклад плану садиби, характерний для поселення вуличного типу в Караормані (мал.6). Садиба складається з традиційних будівель різного призначення: житла, літньої кухні, приміщень для худоби (корови, коні, вівці), птиці, зберігання різного роду господарського реманенту. Хата стоїть причілком до вулиці і відокремлена від неї суцільним дощаним тином з ворітьми і хвірткою, що ведуть на невеличке подвір'я. На подвір'ї перед хатою, як правило, нічого не споруджують, хіба що криниці, які, наприклад, у Караормані є майже в кожному дворі. Вони неглибокі, оскільки ґрунтові во-

Мал. 6. План садиби. Караорман.

Мал. 7. План садиби. Муругіль.

ди тут мало не на поверхні. Від того вода в багатьох криницях має специфічний присмак і запах рослинного коріння. А в Катирлезі криниць практично немає, хоч село також лежить на пісках. Лише подекуди б'ють джерела з питною водою.

З боку, протилежного від вулиці, причілка ставлять літні кухні (букатерії), які мало чим відрізняються від хати, хіба що менші за розміром.

Позад хати - господарський комплекс: обора, різні господарські приміщення. Поруч з ними - місце для сіна. Воно стоїть у стіжках просто неба, але з усіх боків огорожене тином з ворітьми. Тут, при потребі, можна спорудити додаткові будівлі господарського призначення.

Схожим, але з деякими відмінностями, є розпланування садиб рівнинної зони. В таких слободах як Верхній і Нижній Дунавець та Муругіль, житла й господарські будівлі стоять по обидва боки вулиці. Так, у Муругілі між хатою, що стоїть причілком до вулиці, і господарським комплексом лежить подвір'я, куди можна зайти з вулиці хвірткою чи ворітьми, або з городу через хвіртку. Лише з подвір'я можна потрапити до обори та приміщень для худоби й птиці, чи до сая для свиней. Весь побутово-господарський комплекс обведено огорожею, за якою з боку присадибної ділянки стоять приміщення для зберігання кормів, реманенту та іншого знадібку.

М'який клімат, тепла зима дозволяли мешканцям Муругіля, Нижнього Дунавця, Верхнього Дунавця обходитись без погребів. У Катирлезі не копали льохів і погребів через близькість ґрунтових вод.

Головною спорудою житлово-господарського комплексу є хата. Її будували з місцевих матеріалів, які й визначали застосування відповідної технології. Якщо в дунайських плавнях основою стін був очерет, то в степу стіни мурували з глини.

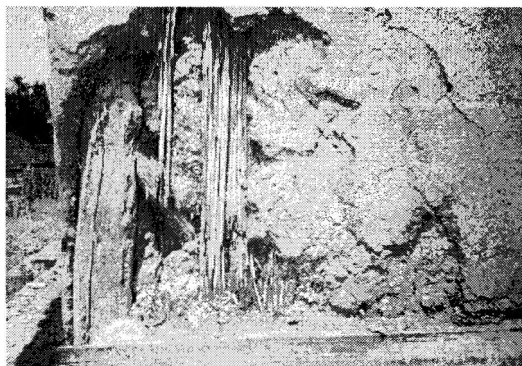

Фото 24. Фрагмен конструкції стіни житла. Катирлез.

кирпич (лампач - К.В.), або просто обмазували очеретяний каркас житла чамуром. Камінь, при потребі, возили з Верхнього Дунавця.

У Катирлезі стіни споруджували з дерева й очерету. По периметру майбутнього житла вкопували дерев'яні стовпи - сохи, від яких хата звалася соховою. В сохах свердлили отвори. До них закладали "дрючки" (горизонтальні жердини - К.В.) Їх заплітали очеретом і закидали глиною з обох боків (фото 24). Глину місили з соломою, але не житньою чи пшеничною, а з "переїдами", тобто з рештками корму, яким годували худобу взимку. Просохлі стіни з допомогою дощечки тинькували (мастили глиною з половиною, домішкою кінських кіз'яків, щоб на

Будівництво житла в Дельті було неабияким випробуванням. Тут не бракує піску, але немає глини. Навіть у наші дні, наприклад до Караорману, возять човнами глину з берегів Дунаю. З глини та піску робили, як тут кажуть,

стінах не було шпарин). Таке тинькування не розтріскувалось. Хати білили привозним (наприклад, із Кришан) вапном, а призьби підводили синькою. Стіни зсередини ще в кінці XIX ст. розмальовували.

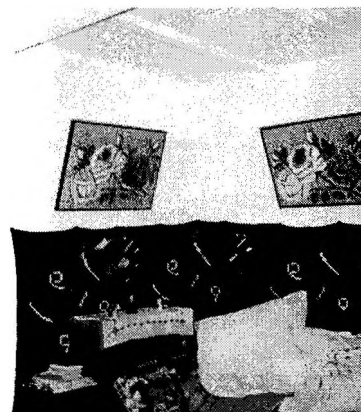

Фото 25. Сволок і слижі. Караорман.

Більшість робіт, пов'язаних з будівництвом, виконували гуртом (клакою). А наглядав за ними досвідчений у цій справі чоловік.

Стелити стелю, що мала правити й за підлогу на горищі, починали з викидання на причільні стіни сволока - рівного обтесаного й досить грубого стовбура прямої деревини. На нього (одним кінцем на сволок, а другим - на чільну й затильну стіни) накладали балки - їх у Дельті називають слижами (фото 25). Поверх слижів ішов шар очерету, який знизу і згори закидали глиною, вимішаною з соломою, а потім, із середини хати, мастили і гладили (фото 26).

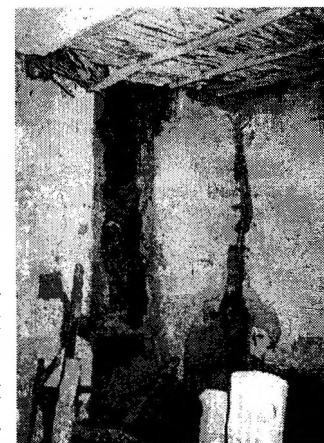

Фото 26. Фрагмент стелі житла. Верхній Дунавець.

Фото 27. Вкривання споруди «по-руськи». Верхній Дунавець.

Фото 28. Вкривання споруди «по-німецьки». Катирлез.

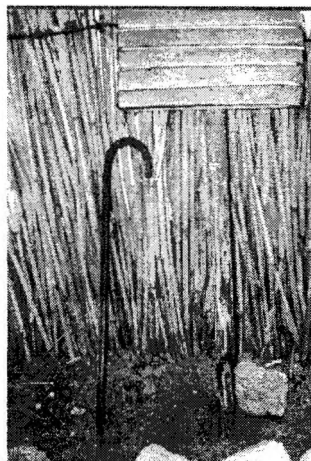

Фото 29. Знаряддя для вкривання «по-німецьки». Муругіль.

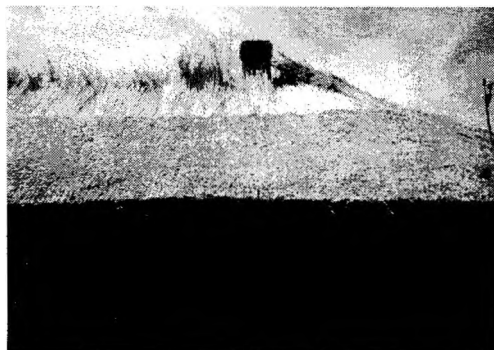

Фото 30. Технологія вкривання «по-німецьки». Муругіль.

Фото 31. Житло. Нижній Дунавець.

Фото 32. Дах житла. Караорман.

Фото 33. Очеретяний фронтон. Нижній Дунавець.

Фото 34. Фрагмент фронтоцу. Верхній Дунавець.

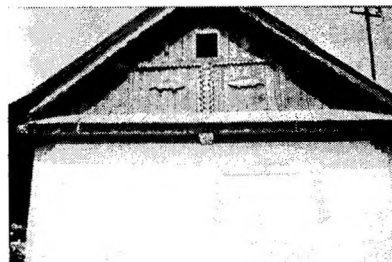

Фото 35. Причілок житла. Нижній Дунавець.

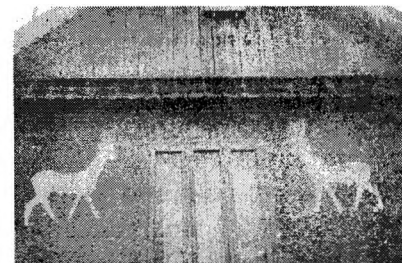

Фото 36. Причілок житла. Нижній Дунавець.

Фото 37. Фронтон житла. Верхній Дунавець.

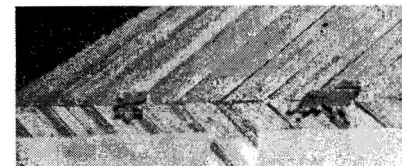

Фото 38. Зображення зірки й лева на фронтоні. Верхній Дунавець.

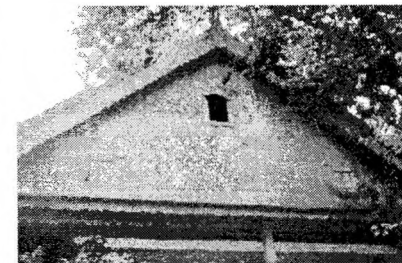

Фото 39. Зображення качок на фронтоні. Верхній Дунавець.

Основу даху утворювали крокви, виготовлені з акації чи верби. До крокв прибивали лати і вкривали очеретом.

Очерет "били" (збирали - К.В.) тарпанами, в'язали у снопи звозили до оселі. Крили ним хати способами: "по - руськи" (фото 27) і "по - німецьки" (фото 28). Спосіб "по - руськи" схожий на вкривання околотом, коли снопи прив'язують до лат. За такого способу дощ чи сніг вкривають всю поверхню снопа, і очерет від цього досить швидко руйнується. Тому кожні 10-15 років хату треба перекривати. Спосіб "по - німецьки" складніший, потребує більше часу й спеціальних знарядь (фото 29). Очерет тут до лат пришивають, дотримуючись принципу східчатості (фото 30). За такого вкривання атмосферні опади й сонце зачіпають лише верхівкові кінці очерету, і він зберігається значно довше - 50 і більше років.

Верхівку даху викінчували так званою кісткою. Її вив'язували таким самим способом, як і очеретяні тини, або пришивали по верху очеретяні снопи (фото 31, 32). А щоб верхівку не розривало вітром, її скріплювали улуком (ключиння - К.В.).

Дахи жител в слободах Дельти здебільшого двосхилі, хоч є й чотирихилі. В українських селах, що лежать вище Тульчі, переважають чотирихилі. Фронтони двосхилих дахів робили з очерету або дощок - залежно від характеру приміщення (житлове чи господарське) і достатку господарів. До крайньої крокви прибивали дві чи три лати, до яких прив'язували снопи очерету (фото 33). Дощані фронтони теж прибивались до крайніх крокв.

Оскільки переважна більшість жител стояла причілками до вулиці, їм намагались надати максимальної парадності. Для цього вдавались до різних способів.

Прикрашали фронтон і стіни якимись зображеннями, декорували дошки вирізуванням. Навіть діагональне чи ромбовидне розміщення дощок фронтона додавало йому естетичності (фото 34).

Та, крім естетичного, орнаментация житла безперечно мала у собі ще й релігійно-ідеологічне навантаження. Зміст його на сьогодні вже втрачено, але сюжетно-композиційні образи дають змогу говорити про фіксацію в них світотрядних уявлень ще дохристиянських часів.

Стратиграфічно причілок розподіляється на три яруси: стіна, фронтон і гребінь. Стіни причілків мають значно менше прикрас, ніж фронтони. Стінні композиції репрезентовано здебільшого двома сюжетами: рослинним і зоо - та орнітоморфним. В основі рослинного - стилізована квітка (фото 35). В основі орнітоморфного - парою птахів чи тварин (фото 36).

Що ж до фронтонів, то їм надавалось особливої естетичності: від лиштви (дошки, якими затуляли краї стріхи) на стрісі і декорування тла до найрізноманітніших композицій. Тло фронтона розподілялося від одної до трьох частин з відповідними композиціями і сюжетами. Якщо мало місце вікно, його естетичну виразність підсилювали оригінальні форми в подібні ромба чи кола, різних "кучерів", лиштв тощо. Зустрічаються композиції, в яких вікно або сяє розеткою, або по обидва його боки звисають мережива лиштв, або, як наприклад, у Верхньому Дунавці, обабіч вікна "п'ють півні" (фото 37). Вікно, коли воно є, завжди заповнює середину горішньої частини фронтона. Якщо вікна немає, на його місці частенько подибуємо нескладні композиції, наприклад, із солярних знаків. Вони є схематизованим зобра-

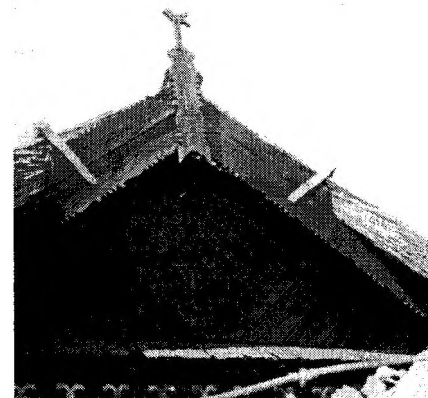

Фото 40. Фронтон. Верхній Дунавець.

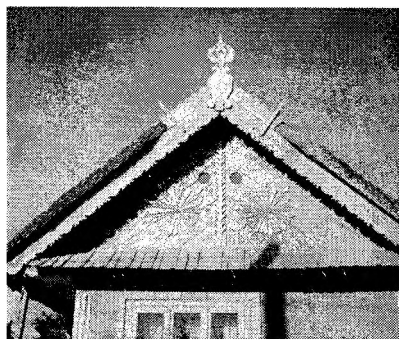

Фото 41. Гребінь фронтону.
Нижній Дунавець.

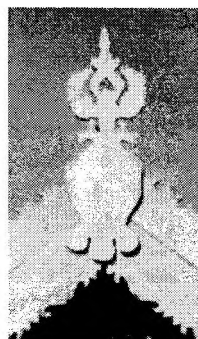

Фото 41а.

Фото 42. Нижній
Дунавець.

женням квітки чи сонця з раменами в різних версіях (фото 41). Але в усіх випадках солярний знак - це основа композиції. Під ним - зооморфні зображення хижаків (лев) і риб, а з птахів маємо лише качок (фото 38, 39). У Верхньому Дунавці на фронтоні в центральній його частині між двома шестираменними зірками можна бачити зображення в подібні герба (фото 40).

Викінченням (гребенем) фронтону є так званий коник або квітка. Їх випилюють з дощок двома частинами - основи та верхівки. Краї основи прибирають різьбленням різної конфігурації.

Деякі "квітки" досить переконливо відбивають зміст композиції. Таким, наприклад, є гребінь фронтону кількох жител у Караормані. Він символізує "світове дерево". Низ його основи розподілено на три частини в подібні коріння, між основою й верхівкою стилізованого дерева розміщено пару голубів (фото 41а). Крім "світowego дерева" гребені фронтонів зображують

Фото 43. Нижній Дунавець.

птахів чи зміїв. В одній з таких композицій змії з чотирьох боків охороняють "світове дерево" (фото 42). Проте переважає орнітологічний: на багатьох гребенях бачимо голубів, ластівок, півнів (фото 43).

На відміну від причілкв, передня стіна хати і затиля не мають особливих оздоблень і декоративних прикрас. Хіба що вікна й двері прикрашені фігурно струганими лиштвами. Подекуди додають колориту прикрашені різьбленням стовпи. Вони підпирають широкий підстрішок, що захищає чільну стіну від дощів і спекотного сонця влітку. Підстрішок - типовий елемент багатьох українських жител у Дельті (фото 22). Але чимало жител, особливо тих, що збудовані ще на початку ХХ століття, як зовні, так і всередині нічим не відрізняються від жител, наприклад, українського Поділля.

Житло в Дельті українці називають хатою. Традиційно вона розподіляється на сіни, чисту хату (велика хата - К.В.), призначену для гостей, і малу хату, яку тут називають кухнею (За пам'яті нинішнього покоління літніх людей, тобто на початку ХХ ст., кухні як окремі приміщення вже ставили на подвір'ях. Там таки клали й кабиці (фото 44) для готування їжі влітку). Взимку варили й пекли в малій хаті. Тут стояла піч із лежанкою і груба з чавунною плитою. Топили піч очеретом, грубу очеретом і кирпичем або ліпахами, виготовленими влітку з кізків із соломою (фото 45). Знаменним є те, що в печі для хліба напалювали до необхідної температури очеретом, хоч черинь у таких печах, наприклад, у Верхньому Дунавці, набивали з глею та піску - без камінців. На Поділлі, для порівняння, в печах на хліб напалювалось найкращими дровами (в діло йшли сухі й грубі та довгі поліна), а солому, чи щось подібне до неї (скажімо очерет) за паливо ніхто з господинь не мав.

Саме в малій хаті родина проводила більшу частину життя.

Фото 44. В літній кухні. Верхній Дунавець.

Заходили до великої і малої хати через сіни, що містилися по центру будівлі.

Той, хто не мав достатніх коштів, будував хату менших розмірів. Вона складалася з двох приміщень, одне з яких відводилось під помешкання. Тут знаходилась піч, груба, піл (ліжка) тощо (фото 46). Вхідне приміщення слугувало за комору. Та якого б розпланування хата не була, вона мала земляну (тобто глиняну) підлогу, яку час від часу потрібно було мастити, а перед Великоднем та Різдом - обов'язково.

Час, взаємозв'язки з населенням інших культур зумовлювали нові елементи в народній архітектурі. Зазнавало зміни і розпланування. З'являються прохідні кімнати, а сіни з центру переходять на край житла (фото 47), виникають хати Г-подібної форми (фото 48).

Однак в нетрадиційних для українців житлах в інтер'єрі зберігається чимало традиційних рис. У хаті вздовж стін по під вікнами тягнуться лавки. Біля печі стоїть мисник (фото 49), у куточку - рогачі тощо. Крім полу (ліжка), спати лягають на печі та лавки.

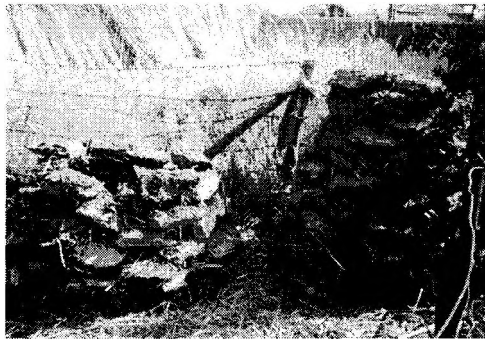

Фото 45. Заготовка палива на зиму. Катирлез.

Фото 46. Піч, лежанка і піл. Нижній Дунавець.

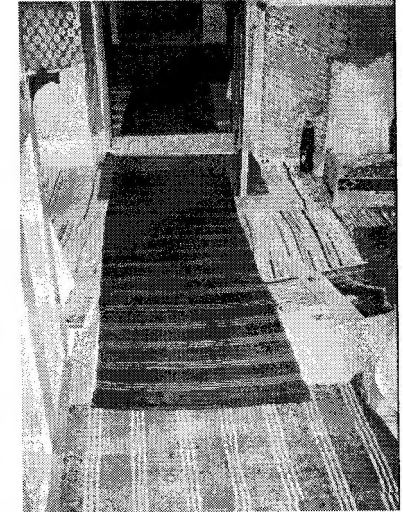

Фото 47. Прохідні кімнати. Нижній Дунавець.

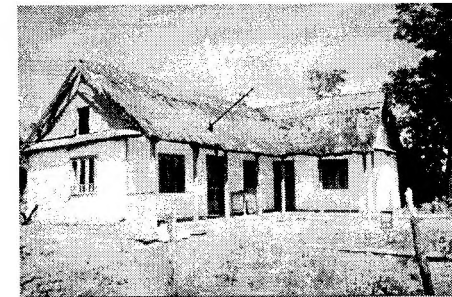

Фото 48. Житло нового типу. Караорман.

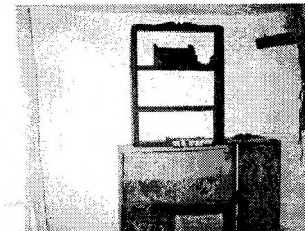

Фото 49. Мисник. Нижній Дунавець.

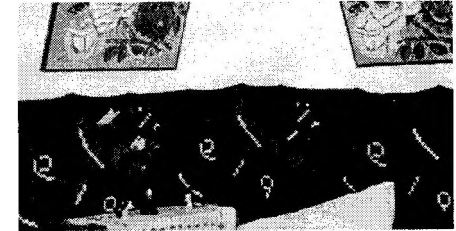

Фото 50. Стіни, прибрані килимами. Караорман.

Фото 51. Покуть.
Караорман.

На стінах, "як і вдома", красуються килими, але в новому краю їх називають уже інакше. Скажімо, в Караормані - прустія. На підлогу стелять наламники (фото 47).

Стіл - на традиційному місці край причілкового вікна. Тут таки й покуть, хоч це слово тут маловживане. Зате образи на покуті прикрашені вишитим чи тканим рушником (фото 51).

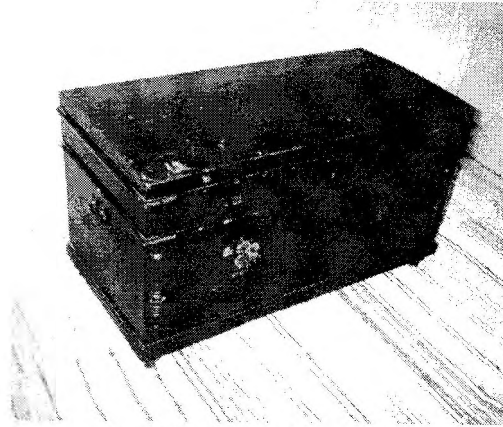

Фото 52. Скриня. Караорман.

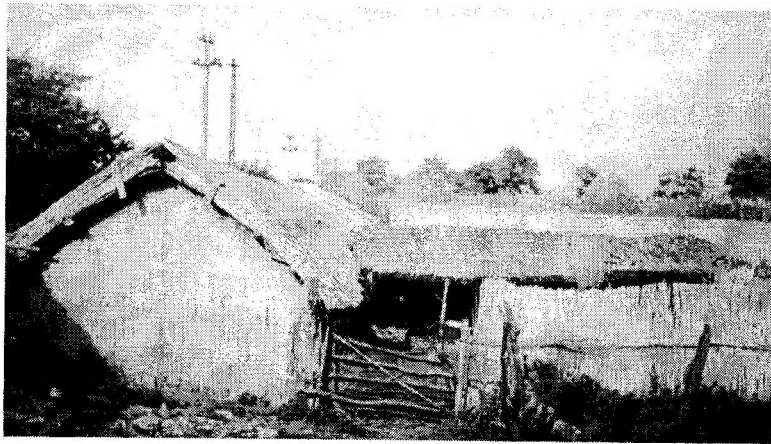

Фото 53. Господарські споруди. Нижній Дунавець.

У багатьох мешканців сіл у хатах збереглися скрині (фото 52). Колись їх куповано чи не в кожній родині, особливо там, де були дочки - для приданого. Тепер у більшості осель стоять шафи.

Господарські споруди в українських селах Подунав'я різні і з різного матеріалу зроблені. Найпоширеніший - очерет. Ним тут не лише вкривають будівлі, а й використовують для будівництва стін всіх типів споруд. Чимало хлівів, повіток, курників зроблено з самого очерету - від стін до даху (фото 53). Особливо багато таких будівель у дунайській дельті. Очеретяні стіни на дерев'яному каркасі та вкриті очеретом - така споруда здатна слугувати досить довго.

Кількість господарських будівель завжди залежала від достатку родини. Крім приміщень для птиці, худоби, зберігання кормів останнім часом дуже популярними стали літні кухні, чи подібні до них за призначенням споруди, в яких варять їсти влітку і навіть хтось з родини ночує.

Реманент, упряж тощо тримають у повітках, які називають тут сараєм. Щодо худоби, то в Нижньому Дунаві (та й мало не на всьому просторі Дельти) приміщення для неї називають сараями, а хліви, - то це здебільшого для телят. Усі ці будівлі найчастіше бувають під одним дахом, а часто - густо до них прилягає ще й курник. Усе це разом, утворює найбільшу за розмірами господарську споруду (фото 54). Але кожне з приміщень у ній має свій окремий вихід на подвір'я.

Проте більшість сараїв, а по-

Фото 54. Сарай. Караорман.

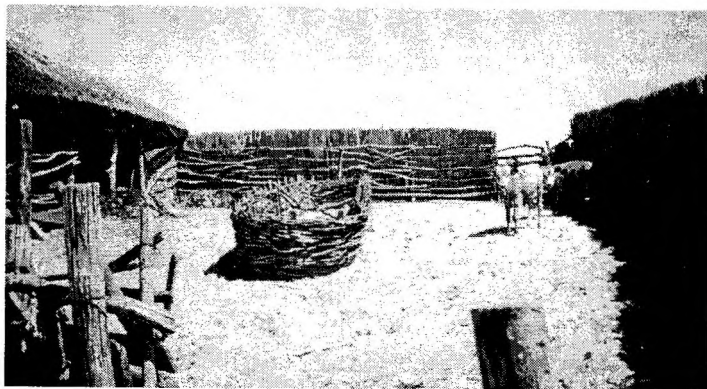

Фото 55. Обора. Караорман.

декуди й хлівів ставлять без дверей, оскільки перед ними завжди будують обору, себто огорожу, щоб тримати худобу за доброї години надворі. Потрапити до хліву чи сараю можна лише через обору. В центрі її обов'язкові ясла - велике дерев'яне (дощане, чи сплетене з хмизу) корито (фото 55), куди клали поживу для худоби переважно взимку, коли не було випасу. Обора мала не менше як два входи: хвіртка і ворота, щоб заїхати возом. Вхідів могло бути й більше - з боку вулиці, з боку подвір'я чи городу.

Фото 56. Копиця кукурудзи. Верхній Дунавець.

Фото 57. Господарська споруда. Муругіль.

того, де тримають реманент, або запас кормів тощо. Подекуди для цього запасу є окремі комори. Так само спеціальною і окремою будівлею є призначений для свиней саж.

Інколи приміщення для корів чи овець ставили на краю присадибної ділянки, але це не є типовим для традиційного розміщення господарських споруд. Таке розташування зустрічається найчастіше тоді, коли обійстя не входить до вуличної системи і навколо нього лежить наприклад, пасовище. На певній відстані од господарських споруд, а також якнайдалі від худоби і птиці тримають сіно. Його заготовляють не більше за потребу, тобто, як правило два - три стіжки. Тут таки - копиці зі снопів кукурудзи, очерету (фото 56).

У степових селах господарські приміщення зберегли більше традиційних рис. У Муругілі, наприклад, багато з них стоїть поза межами невеличких обор, адже скотарством тут займаються менше. Така споруда складається з двох приміщень без вікон чи з одним маленьким, немає й горища, але з окремими входами. В одному тримають худобу, в другому - реманент. Часто до хлівів прибудовували невеличкий курник (фото 57). На відміну від господарських споруд Дельти, господарські будівлі Муругіля та інших слобід степової рівнини ретельно обмащені глиною.

Технологія будівництва споруд цього типу мало чим відрізняється від будовання жител, хоч стіни в хатах й грубші.

Дуже дбають у цій місцевості про огорожі, вберігаючи городи од худоби і птиці, що вільно пасеться довкола села. Вбезпечують огорожі й від диких тварин, зокрема, кабанів. Недарма однією з причин підупадання городництва караорманці називають спустошення ділянок кабанями.

Тинами обводять не лише присадибні ділянки. Ними відмежовують також подвір'я від господарських споруд.

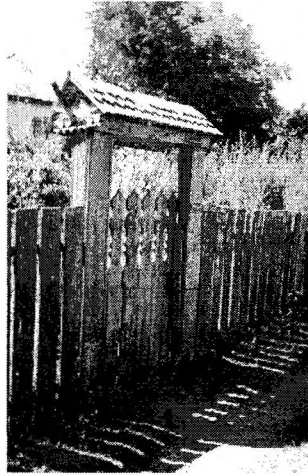

Фото 58. Хвіртка. Караорман.

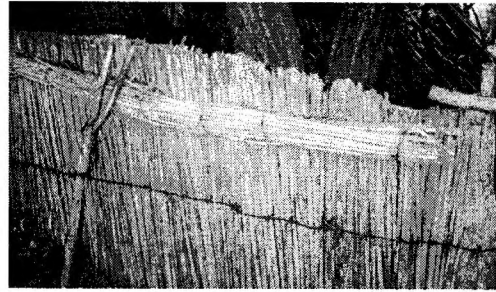

Фото 59. Тин. Караорман.

За наших часів огорожі роблять дощані, а хвіртки прикрашають різними декоративними елементами (фото 58). Перші переселенці лаштували тини з очерету - найдешевшого матеріалу, якого в Дельті

не бракує. До наших днів збереглося в основному три типи очеретяних тинів у кількох варіантах. Кожному властивий конкретний спосіб спорудження. В усіх трьох типах невеличкі сніпки очерету ставили вертикально на землю, але скріплювали їх між собою неоднаково. Найпростіший спосіб - горизонтальне скріплювання очеретяними валками вчеплених із зовнішнього (від вулиці) та внутрішнього (від городу) боків тину в горішній частині від стовпа до стовпа (фото 59). Згодом замість очеретяних валків почали застосовувати сталевий дріт.

Тини другого типу, скріплені переплетенними верхівками - так, як переплітають верхівки очеретяних дахів на хатах. Очеретяний тин виходить досить міцним, оскільки знизу впирається в землю, а вгорі краї переплітаються верхівками (фото 60). Варіант: додаткові снопи для укріплення тину, який уже простояв кілька років (фото 61).

Третій тип об'єднує елементи двох попередніх. Він теж очеретяний, але снопи в ньому скріплені між собою

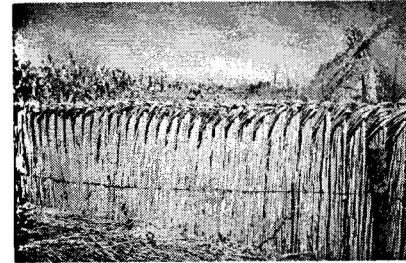

Фото 60. Тин. Караорман.

Фото 61. Тин. Караорман.

Фото 62. Тин. Караорман.

і переплетеними верхівками, і горизонтально прив'язаними снопами (фото 62).

В цілому народна архітектура українців досить виразна. Вона відбиває як основні риси традиційного житлобудування, зафіксованого в розплануванні осель, інтер'єрах, назвах, - так і новації, що виникли в процесі пристосування переселенців до нових природних умов та розвитку в іншоетнічному середовищі. Трансформаційні процеси йшли поступово і супроводжувались відповідними змінами в технології будівництва та появою нетрадиційних елементів у житлово-господарських комплексах.

Серед найперших новацій, з якими зустрілись українці в Дельті, було широке застосування очерету і пов'язаної з ним технології будівництва. Найвність ґрун-

тових вод, часті підтоплення спонукали переселенців до нововведень. Так, каркас житла з дерев'яного перетворюється на очеретяний, завдяки чому стіни не мокріють. Ефективним засобом проти підтоплень стають штучні земляні насипи під житлами, використання під забудову природних узвищень місцевості. Усе це накладало відбиток і на розпланування самих сіл.

Разом з тим, архітектура житла українців по обидва береги Нижнього Дунаю та степових районів північної Добруджі (в Румунії) і Буджаку (в Україні) мало чим різняться. Двосхилі дахи, декор фронтонів, інтер'єри жител - майже однакові. Це стає зрозумілим, якщо зважити, що чимало переселенців, перед тим, як переправитись за Дунай, по кілька років, або й довше мешкали в Буджаку, отже традиції місцевої архітектури стали їм не чужими.

Менше змін зазнала традиційна культура українців на північ від Тульчі. Тут переважають хати з чотирихилими дахами, стіни будівель - земляні чи саманні, у багатьох в основі - каркас.

Сучасна сільська архітектура модернізується. Новації дають про себе знати передусім у розплануванні осель: більшає кількість кімнат, з'являються, крім сіней, прохідні загального користування кімнати, що проводять до інших приміщень, скажімо, спалень. Виникають модерні елементи - видозмінюється дах. Переважна більшість таких запозичень має назви румунською мовою. Це стосується не лише архітектури житла, а й побутових та господарських споруд ті багато чого іншого, що перейняли для себе українці.

ЇЖА І ХАРЧУВАННЯ

Переселення українців в Північну Добруджу викликало певні зміни і в системі харчування. Серед причин, що вплинули на традиційну кухню, чи не основною є довкілля, в якому опинилися переселенці і, в якому намагалися виробити оптимальні форми господарювання, максимально використовуючи навколишні природні ресурси.

Те, що в нових умовах традиційне харчування українців зазнало змін - явище цілком природне. Більшою мірою відчутні такі зміни в українських селах Дельти, меншою - в рівнинній місцевості. Але, не можна не завважити прагнення населення додержуватися традиційної системи навіть за умов, коли система мусить трансформуватися під впливом місцевих факторів і недовіри до певних нетрадиційних продуктів харчування, або до тих, яким не надаю істотного значення. Наприклад, як зазначалося, ставлення до овечого м'яса. Навіть у місцевості зі сприятливими для вівчарства умовами, в українців, за деякими винятками, вівчарство не стало основою господарювання, а отже і харчування. Овець здебільшого розводили, щоб мати вовну й молоко, а м'ясо, особливо попервах, як уже мовлено, йшло на продаж.

Якщо в системі харчування рівнинних районів Північної Добруджі збереглося більше традиційних хлібо-м'ясо-молочних страв, то в Дельті основою

життєзабезпечення стала риба і рибні продукти. Спеціалізація харчування в Дельті навіть в окремих селах стає настільки виразною, що дає привід для виникнення відповідних прізвиськ. Скажімо, мешканців Катирлеза, переважна більшість яких займалась рибальством, караорманці прозивають "кішманами". Кішмани, за місцевою назвою - це внутрішні органи осетрових риб. Їх кладуть у борщ, вживають з картоплею. В Караормані теж чимало рибалок, але караорманці не гребують ще й городництвом і вирощують, серед іншого, гарбузи, що їх місцеве населення називає кабаками. З кабаків готують різноманітніші страви, тому караорманці дістали од мешканців Катирлезу прізвисько "кабаки".

Для того, щоб точніше уявити, наскільки страви українців Північної Добруджі зберегли в собі традиційного чи зазнали істотних змін, наведемо кілька рецептів страв з декількох слобід.

Муругіль

Найуживанішим зі страв у мешканців Муругіля є борщ. Його варять з моркви, цибулі, квасолі, буряку, картоплі, капусти.

Суп - це страва з моркви, цибулі, картоплі та домашнього чи купованого тіста (макарони).

З борошна (в Телиці борошно називають мукою) печуть плачинди, пиріжки з квасолею, капустою, картоплею.

Серед молочних продуктів популярною є бриндза. Кілька слів про неї. Бриндза належить до сичугових сирів. Роблять її зі свіжого овечого молока, додаючи до нього в певній пропорції сичуг (тяг, тягло) - фермент, виготовлений зі шлунка забитого на смушок ягняти. Він стягує молоко, відділяючи його від сироватки. Для при-

скорення процесу молочну суміш кілька разів прорізують, тримаючи в мисці деякий час, а коли сироватка відокремитися, зливають до торби з марлі (у нас в Південно-Східному Поділлі таку торбу звать ворочком) і чіпляють на гачок. Коли сироватка скапає, ворочок з бриндзою кладуть під прес (дощечка з камінцем). Відпресовану бриндзу кладуть у розсіл і споживають з хлібом, мамалигою, галушками, макаронами.

Для зберігання взимку овечу бринзу висолюють два - три дні у спеціальній посудині - кратиці, потім перекладають до діжечок чи бідонів і заливають саламуrom із сироватки. Посудину закладають кружками (як квашені огірки) і притискують дощечкою і каменюкою.

Верхній Дунавець

У сусідньому з Муругілем Верхньому Дунавці традиційні страви практично ті самі. Щоправда, крім борщу, варять іще борщ із риби. До нього, на відміну від овочевого, буряків, капусти, квасолі не кладуть. Кладуть лише моркву й картоплю. Щодо інших рибних страв, то рибу печуть на сковороді з приправами (оцет, олія тощо). Печуть і солону рибу, але перед цим її вимочують у воді.

Вирощують і споживають овочі: помідори, огірки тощо. На зиму в діжках, купованих у Тульчі, квасять капусту.

Катирлез

Страви мешканців Катирлеза вирізняються з - поміж інших використанням різних видів риби, обов'язково свіжої (риба, не спожита в день вилову, йде на соління, коптіння чи в'ялення).

Рибний борщ готують зі свіжої риби, очищене м'ясо якої пропускають разом з петрушкою через м'ясорубку. До цього фаршу додають яйця, перець, сіль до смаку і виробляють з нього невеличкі "балабушки". У воду, крім картоплі, кладуть цибулину, пастернак, морквину, петрушку. Коли це все перекипить, кидають "балабушки", додаючи чогось "кисленького" - сироватки, оцту.

Товченики готують із тієї ж таки рибної суміші, але з додатком часнику. Можна також додати картоплі і тоді смажити на сковороді, як котлети. До товчеників подають сипарат (приправу). Його ще звать зямою. Під зямою розуміють не лише будь-яку приправу, а й, наприклад, кров і все те, що стікає з риби, коли її чистять. Тому рибалки, готуючи юшку, риби не миють і рибного соку не виливають - усе це під час кипіння дезинфікується. Смак такої юшки неповторний.

Перед тим, як подавати товченики до столу, на сковородці підсмажують дві ложки олії з двома ложками борошна. Смажать весь час помішуючи, до темно-рожевого кольору, розводять рибним бульйоном, додаючи спеції. Коли все перекипить, можна подавати до цієї зями товченики.

Скордаль - це риб'ячий кістковий мозок (осетр та інша велика риба). Його використовують як приправу до пиріжків, подаваних на Свят-вечір.

До речі, про Святий вечір. Українці - переселенці вже не додержуються традиції дванадцяти страв (їх може бути менше). Зате кутя з пшениці, з горіхами, маком, медом, пиріжки з різними пісними начинками та узвар - страви, які і "вдома" обов'язкові.

Із грибів уживають тільки печериці (шампінйони), інших не знають. У Караормані, наприклад, лексема "гриб" сьогодні невідома. Всі гриби називають чуперками.

Юшдей (в Караормані - *Мушдей*) - приправа до багатьох страв. Готують її з товченого часнику, додаючи олії та солі.

Рибу часто їдять з картоплею. Дуже поширена, наприклад, така страва. Очищену картоплю варять разом з солоною рибою. Готову рибу без кісток викладають на тарілку, поверх неї кладуть картоплю і приправляють усе це зямою. Її готують на воді, в якій варилась картопля і риба.

Наведені рецепти їжі засвідчують оригінальність місцевої української кухні, яка зазнала істотних змін у нових умовах. Говорять вони також про вміння українців максимально використовувати, продукти, що їх дає довкілля, уникаючи при цьому одноманітності.

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ

Родильна обрядовість

Народження дитини в усі часи і в усіх народів було подією і радісною і хвилюючою. Тому справіку узвичаїлось оберігати вагітних, дбати про добрий перебіг пологів, оскільки від цього залежало здоров'я дитини. За багато - багато літ кожний народ нагромадив щодо цього свій досвід. Але розвивалась медицина - багато змінилось і в уявленнях. Тож знання і практика народних акушерів збереглися дотепер здебільшого лише в народній пам'яті.

Тим цікавіше до народних надбань придивитись пильніше. Як і всі народи Землі, мають їх також українці, що живуть сьогодні на території Румунії. Вони теж намагалися уберігати породіллю й немовля від можливого негативного впливу сил зла, до яких діти, як вважають і досі, є дуже чутливими.

Магічні дії і застереження відповідали кожному з періодів появи нової людини на світ: вагітності, пологів, введенням новонародженого в суспільство. Звичайно, ці обрядодії мають чимало спільного з релігійними віруваннями і багато їх походить ще з дохристиянських часів. Так, для спокійного перебігу вагітності та благополучних пологів, жінка, крім зменшення фізичного навантаження на господарських і хатніх роботах, мала дотримуватись цілої низки засторог. У Нижньому Дунавці, наприк-

лад, вагітним не радили дивитися на гадюк, щоб у дитини не були очі маленькі, як у тої гадюки. До групи засторог дохристиянських часів належать також очисні дії водою (злив, купіль). Щоб забезпечити дитині силу, красу і здоров'я, до купелю додавали знарядь праці, різні трави, солодощі тощо.

Крім магічних дій і засторог великої ваги надавалося соціальному фактору. Якщо, скажімо, на першому етапі - виношування дитини основну відповідальність за добре самопочуття майбутньої матері покладали на подружжя та його батьків (якщо вони жили в одній хаті з молодими). То, коли вже дитина народжувалась, відповідальність за неї поширювалась на велике коло родичів і членів громади. Якщо подружжя і його батьки мали дбати передусім про спокій у домі, оскільки вважалося, що спосіб життя, вчинки і поведінка матері впливатимуть на поведінку дитини і в подальшому житті, - то етап соціалізації пов'язувався із залученням дитини до громади та визначенням її місця в ній. Усе це було досить регламентованим і діялося за усталеними звичаями.

Коли ж узагальнити зібрану в згаданих селах інформацію з розглядуваного питання, то можна сказати: родильна обрядовість властива загальноукраїнській, чітко проступає і в обрядовості українців Дельти на всіх її етапах.

Так, у час пологів надзвичайно великої ваги надавалось умінню баби-повитухи. Адже від її дій залежало не лише здоров'я, а й життя немовляти і матері. Пологи в селах українців Дельти проходили в присутності жінок, здебільшого літніх, які мали добрий досвід щодо догляду породіллі й новонародженої дитини. Таких жінок у слободах називали бабами. Їх було небагато. Наприклад, у Караормані - не більше трьох. Бабами - повитухами, ставали переважно вдови, які "вміли брати дітей" у породіль та знали як доглядати немовля. Вони допомагали моло-

дим матерям не лише своїми чинностями, а й своєю присутністю, психологічно вселяли впевненість і надію на щасливий кінець.

Бабу кликали безпосередньо перед пологами, посиляючи по неї чи то чоловіка породілі, чи когось із родичів. Прийшовши до оселі, вона розпочинала виконання своїх обов'язків з відповідних обрядодій, які мали сприяти доброму перебігу пологів. Помивши і витерши руки рушником (його вона, йдучи додому, забирала), баба бралася до своїх функцій.

Місцем пологів у селах української Дельти була звичай мала хата, яку в холодну пору року можна було добре нагріти. Породілля лежала на підлозі, а баба, читаючи молитов, виконувала маніпуляції, що допомагали дитині з'явитися на світ. Для полегшення пологів за наказом родичів "бив поклони" і батько дитини. Приймавши дитину, баба обтинала й перев'язувала пуповину, завивала новонародженого в матерію. За цю роботу їй давали калач, сукню чи матерію на неї, "франку" - так у цій місцевості називають гроші.

Перші дні життя дитина перебувала під пильним наглядом баби. Лише вона впродовж першого тижня купала дитину і стежила за її розвитком. Вперше дитину купали другого-третього дня по народженні, а згодом - протягом двох-трьох тижнів - купали двічі на день (зранку й увечері).

Провідувати породіллю заборонялось. Дозволялось це лише літнім, вдовам і особливо довіреним людям: всі інші, на думку оточення, могли негативно вплинути на дитину (заздрити, наврочити тощо). Заборона лишалась чинною до хрещення дитини. Але й по цьому небажаними були відвідини, особливо "нечисті", тобто тих, що перебували в певному медичному стані. За повір'ям, "нечиста" жінка могла занести до хати хворобу - кушулю, "...від якої дитина гнила".

Через три дні проходила обряд очищення водою породілля. Купали молоду матір у шаплику (перерізана навпіл бочка). До купелю кидали м'яту, любисток, інші трави, що мали сприяти зміцненню здоров'я жінки. Робила це також баба. Вона ж таки розтирала її тіло по купелю. Цього дня на родини могли прийти сусіди і принести матерію "на пелюшки". Але заходити до дитини їм теж не дозволялося. Господарі підносили відвідувачам по чарці - за здоров'я матері і дитини.

Третього ж таки дня виконувано обряд передавання дитини матері. По обряді породілля мала "зливати" бабі на руки воду і подати їй рушника, франку на сукню. "Зливки" - важливий, дохристиянського походження магичний обряд очищення. Без нього баба-повитуха не мала права йти на пологи до інших жінок.

Дальшою важливою подією були хрестини. Справляли їх "... після того, як у матері брали молитву" (в Караормані - через 36-38 днів), але частіше дитину несли до Хреста через 2-3 тижні.

Обряд хрещення починався у церкві і закінчувався дома - в колі родичів, сусідів та друзів. Але найперше дитину клали на подушку, під яку підкладали гроші, тричі підносили до ікони і аж тоді рушали до церкви. Був час, коли до церви в Караормані несли дитину баба - повитуха і нанашули, тобто куми. Тепер замість повитухи, до церкви йде рідна бабця новонародженого. В Муругілі в обряді хрещення дозволялось брати участь досить широкому колу, навіть вдовам і заміжнім, але подружжя хрестити не могло, хоч у Махмудії зафіксовано участь у хрещенні дитини саме чоловіка й жінки. До церкви йшло, як правило, два куми і дві куми, які для обряду хрещення купували все потрібне. У Верхньому Дунавці до церкви дитину несла пара кумів.

Після хрещення в церкві кума, віддаючи дитину матері, тричі промовляла: "Я брала у вас нехрещене і не мо-

литвене, принесла вам хрещене і молитвене". При цьому породілля приймала хрещену дитину від куми, сидячи на підлозі та відповідаючи: "Спаси Господи". Закінчувався обряд передавання, тим, що кума підносила породіллі молоко, яке вона мала випити до дна, "щоб дитина не була шмаркатою". Те саме мала зробити й кума, щоб її хрещеник, чи хрещениця "не були шмаркатими". У Муругілі батьки, приймаючи від кумів дитину, цілували їх у руку. Кума підносила матері склянку вина або чарочку горілки, шматочок хліба й цибулину, "щоб не переводилось молоко".

Закінчивши обряд передачі, накривали стіл, але лише для тих, хто приймав участь у хрещенні дитини.

На другий день після хрещення дитину купали, додаючи до води шматочок цукру, "щоб дитина солодкою була, щоб солодко жилося"; пир'я, квіти з подвір'я, "щоб дитя цвіло та пахло"; яйце, "щоб дитя було кругленьким". Купіль в українців мала не лише гігієнічне, а й магічне значення; виконання обрядодій із водою забезпечувало, на думку людей, щасливе майбутнє дитини.

Якщо дитину хрестили в суботу, то хрестини справляли в неділю. На другий день, на відміну від першого, на хрестини запрошували стількох людей, скільки хто міг - залежно від достатку родини. Заможніші наймали навіть музик.

Крім традиційного крижма, дитині на хрестинах дарували одяг, іграшки, або й гроші, закладаючи їх до сповитка.

Під кінець хрестин, баба готувала присутнім свої дарунки. Зокрема, підносила кумам калачі й пучечки квітів. Вмочивши букетик у воду, баба кропила кожного з кумів, промовляючи: "Од неділі до неділі, щоб були в однім ділі", а до молодих жінок зверталася: "Оце тобі квіточка, щоб і ти дитину мала і на хрестини покликала". Батьки дитини також підносили кумам дарунки.

Побажання баби свідчить, зокрема, про важливу роль кумів у вихованні своїх похресників. "Бути в однім ділі..." - отже бути небайдужими до дитини на її шляху до повноліття. За звичаєм куми мали опікуватися з похресниками, особливо у разі скрут, беручи на себе відповідальність за їхнє майбуття. А похресники, ставши дорослими, мали обов'язок дбати про своїх нанашулів. Так поставала гармонія в громаді та її життєздатність.

Весілля

Серед етнографічних ознак українців за кордоном родинна обрядовість, зокрема весільна, як правило, зберігається якнайдовше. Адже весілля - одне з найскравіших родинних свят, пов'язаних з утворенням нової сім'ї і чимало його обрядів ще й сьогодні акумулює у собі різні жанри народної культури, сприяючи, тим самим, збереженню її архаїчних елементів та форм усної народної творчості.

В наш час весільна обрядовість українців у Румунії, як і інші види традиційної культури, поступово зникає з різних причин. Однак, ще декілька десятиліть тому традиційне українське весілля було звичайним явищем. Респонденти з Муругіля, Караормана, Верхнього Дунавця, Нижнього Дунавця, Телиці в своїх спогадах про власні весілля та весілля односельців досить повно відтворюють хід та особливості родинної обрядовості.

Весіллю в Дельті, як, мабуть, і у всьому світі, передують зустрічі молоді, спільні свята, гуртові розваги, танці. Саме там виникали симпатії та уподобання, саме звідти започиналося те, що згодом кликало парубка й дівчину до шлюбу.

В Муругілі молодь полюбляла зібрання, які тут називають "бал". Їх влаштовували на Трійцю впродовж трьох

днів, на Новий рік. Сходилися на майдан, на базар. Парубки наймали музику, за що й мали певні привілеї. Наприклад, дівчата не мали права відмовляти комусь у танці. Котра усе - таки відмовляла, їй грали "марша" і вона мусила "виходити з вокалу", тобто перебувати серед учасників балу вже не могла.

Крім загальносільських зібрань, сходилися на дозвілля на окремі вулиці чи частині села (магала). Таке зібрання звалося "джок", тобто гуртове гуляння, танці.

На бал і на джок дозволялось ходити з 15-16 років. З цього віку дівчаток і хлопчиків починали звати парубками й дівками. Збирався "джок" зазвичай у неділю після обіду і тривав до надвечір'я, коли з заходом сонця дівчата і хлопці мусили розходитись додому й порати худобу: подоїти корів, загнати на обору овець, позачиняти курники тощо, бо батьки в цей час увечері по цілоденній роботі мали звичай навідуватись до кумів, нанашулів, родичів.

Інша форма дозвілля - вечорниці. Молодь по черзі сходилась, як правило, до тих хат, де були дочки, або багатодітна родина. На вечорницях шили, вишивали, пряли. Парубки в таких роботах участі не брали, вони "зачіпали дівчат", тобто розважали жартами і хтось буцім - то ненароком вибивав дівчині веретено з рук, а хто з парубків першим його піднімав, заслуговував на поцілунок дівчини.

Заміжні жінки теж сходилися на вечорниці, особливо взимку, але окремо від молоді. Як називали такі зібрання тепер практично вже не пам'ятають, хоч у Катирлезі Марія Іванович все ж пригадує, що називали такі зібрання молодичь посидінками. Тут теж працювали і теж заводили гуртові розмови: "Сміялися, згадує М.Іванович, жартували, та скаже, та прикаже".

В Караормані молодь ходила на "музику". Парубки наймали сільський оркестр (бубон, гармошка, скрипка), який грав, починаючи з пообідньої пори до заходу сонця.

Музики організовували щотижня і не лише влітку, а й взимку. Бали бували не щотижня, а на великі свята: Різдво, Великдень, Трійцю, храмовий празник - обов'язково. На храм приїздили і з сусідніх сіл. Коло церкви готували святковий обід і всіх кликали до столу. На великі свята сходилася вся молодь села - парубки і дівки (дівуваги, тобто мати дозвіл зустрічатися з парубками, ходити на музики, чепуритися, підмальовувати брівки й губки, але обережно, щоб не було помітно, щоб парубки не завважили, бо тоді здіймуть на ґлузи) в Караормані починали з 15-17 років. З того самого віку в кінці XIX ст. дівчат уже й сватали. На гуртові гуляння сходилися й старші люди, щоб мати нагляд за своїми дітьми. Але гуляння були тільки до заходу сонця. Після, як уже порають худобу, могли влаштовувати бал.

В Катирлезі музики збиралися на тій чи іншій магали. Музиканти були і місцеві, й заїжджі. Так, до Катирлеза їздили музики з Вилкового, Кілії. Пісень співали українських. "Навіть гармошка грала по - українському", - кажуть тепер.

Не завжди уподобання молоді вели до природного бажання створити сім'ю. Крім взаємної симпатії, бувало, бралось до уваги інше - соціальний і майновий стан. Якщо бідний закохувався у дівчину із заможної родини, то одруження було справою не простою. Навіть на музиках парубок-бідняк не наважувався запрошувати дівчину до танцю. Відомі випадки, коли батьки, не бажаючи шлюбу з бідним, віддавали дочку до монастиря. Не завжди батьки дівчини питали її згоди на шлюб, особливо у випадках, якщо самі були заможними і хотіли зятя такого самого. Не завжди й дівчина суперечила батькам, "... батьки знають за кого мене віддавати". В таких випадках у Нижньому Дунавці кажуть: "Як грали, так і гуляла".*

*Слово *гуляти*, як бачимо, зберегло в Дельті ще одне — давніше значення — значення *танцювати*, яке тепер, в сучасній Україні, це своє значення втратило. Тепер слово *гуляти* під тиском російщини вживається лише в інших своїх (російсько подібних) значеннях: *прогулюватись, бавитися*.

Першим кроком до весілля було, як і в Україні, сватання. Воно починалось із засилання старостів. Перед цим батьки могли зустрітися для остаточного рішення щодо одруження своїх дітей. У Караормані перед сватанням практикували змовини, на які сходилася рідня молодих: брат, дядько, зять. Сторони узгоджували різні питання, але насамперед ішла мова про сватання, про день, коли воно буде. Ішли до молодої або два чоловіки, перев'язані рушниками і молодий, як це мало місце у Караормані; або батьки молодого, сам молодий, брат з дружиною, хрещений батько молодого з своєю дружиною. Могли прийти й інші. За старосту обирали найстаршого за віком. Дівчина на сватання по святковому вбиралася. Сватам, вітаючи їх, цілувала руку. В Нижньому Дунавці на сватання приходили з хлібом. Молода його цілувала і клала на стіл, де ним, порізавши на скибки, вечеряли.

Наречені обмінювались подарунками. Наречений дарував прикраси (сережки, намисто), наречена - сорочку, матерію тощо.

Безпосередня підготовка до весілля розпочиналась у четвер з коровайного обряду - випікання короваю, лежня, шишок, калачів тощо. Шишки і калачі пекли з звичайного тіста. Коровай - із "солодкого". Для цього запрошували коровайниць, як правило, з рідні кількістю 10-15 душ, однак у Караормані вже не пам'ятають, а отже й не додержуються вимог, що подекуди живуть в Україні й досі, - жінок повинна бути парна кількість; жінки не повинні бути вдовами, а належати лише до благополучних сімей тощо. В Нижньому Дунавці традиція жила довше: як місили тісто, то двох жінок (щоб була пара) зв'язували рушником. Жінки, що готували шишки чи коровай, не могли бути розвідними чи заміжніми вдруге. Під час ро-

боти в Караормані співали:

Там ходила та й Галя по мосту
Та й писала родиночці звістку.
Прибуди, прибуди, родиночко, прибуйвай
В суботу ранесенько на коровай.

Або:

Чого наше тісто липне,
Чого наше тісто липне,
Воно хоче посипочки -
По чарці горілочки.

Такого ж самого змісту пісні співали й по інших українських селах Дельти. В Нижньому Дунавці, наприклад:

Ой ходила та й Маруся по мосту,
Та й скликала родину на мосту.
Прибуди, прибуди родиночко, прибуйвай
На шишки наші ... дарувать.

Шишки давали всім, хто приходив на весілля. У Караормані в п'ятницю пекли коровай як у молодого, так і в молодої. На його приготування запрошували рідню й сусідів і не зважали на те, з яких вони сімей - щасливих чи ні. При цьому співали пісні:

Короваю, короваю,
Я тебе удіваю
Золотими квітами,
Щоб любилися діти (Караорман).

В Нижньому Дунавці частіше вживали назву лежнінь, хоч в обрядових піснях під час його готування співали так про коровай:

Короваю, раю
Квітами квітчаю,
Золотими листочками ...

Тут кажуть, що лежінь випікали лише в молодого, а шишки - і в молодого, і в молоді.

До випікання калачів кликали як заміжніх жінок, так і дівчат (дружок). Двох жінок, що місили тісто на калачі, перев'язували рушником: "щоб молоді не розійшлися". Виробляючи калачі, співали пісень. Не мали за гріх при цьому й випити, співаючи пісні відповідного змісту:

Наше тісто житне,
Чого ж воно до рук липне,
Треба йому присипочки:
По чарочці горілочки.

Скінчивши з випіканням, господарі пригощали людей обідом. Кожному, хто брав участь у випіканні короваю, давали шишку, кладучи її на рушник чи на батик (хустку), запрошуючи, таким чином, їх на весілля. У молодого робили лежінь квадратної форми, прикрашений "шпильчаками", тобто шишками.

У Караормані гостей на весілля скликав перев'язаний рушником боярин, з вином чи горілкою: "Просив молодий, молода, приходьте на свайбу". При цьому боярин кликав на весілля родичів і молодого, й молоді. В Нижньому Дунавці на весілля гостей запрошував староста.

Зі слів респондентів у Нижньому Дунавці в п'ятницю (хоч за давнім українським звичаєм це мало діятись у суботу, на головицю - К. В.) приходили дружки. 12-14 пар. Вони в'язали букети для бояр. Старший боярин готував гільце заввишки 0,5 м, прикрашаючи його квітами. Це важливий весільний атрибут - символізує готування сімейного гнізда.

В суботу надвечір сходились на головицю - обряд прощання з дівуванням і парубкуванням майбутнього подружжя, відокремленням його від неодружених. Молодий з музикантами, своєю ріднею, нанашулом, боярами, але без батьків, приходив до молоді з викупом, хоч в інших

випадках молоду викупували в неділю. В Нижньому Дунавці їх стрічали з хлібом - сіллю близькі родичі молоді (брат, дядько інші). Зайшовши до хати, прибульці клали на стіл свій хліб, увіткнувши в нього гільце. Стояв тут і коровай, випечений у хаті молоді. Старший боярин розпочинав дійство викупу молоді, яку дружки ховали на покуті. На тацю з шишкою, та двома чарками клали гроші за молоду під час торгу. Діалог між сторонами проходив у віршованій або пісенній формі. Дружки співали про те, що молоді немає, що вона кудись поділась:

Нема молоді вдома
Поїхала в ліс по калину.
Як приїде з калиною,
Тоді побачиться з родиною.

Те саме співали і в Нижньому Дунавці:

Поїхала в ліс по калину.
Як вернеться з калиною
Стрінеться з родиною.

Бояри молодого відповідали, наприклад:

Доки ми стоятимо,
Сиру землю топтатимо.

Узгодивши суму, старший боярин віддавав гроші дружкам (вони ділили між собою), а молодий діставав наречену. Дружки роздавали боярам хусточки. Починалося застілля, але тільки в хаті. Не було звичаю на подвір'ї ставити на головицю столи. Подавали дві, три страви. Потанцювавши до півночі, під звуки маршу гості розходились. Зоставався лише молодий і його бояри зі своєю челяддю. Сідали за стіл кожний навпроти дружки, яку обирав собі під час "найменувань", тобто гулянь, танців. Так утворювались пари боярів і дружок. Хто не "найменува" собі пари, сідав за столом на вільне місце. До хати запрошували:

Просим боярів до хати,
Годі надворі стояти,

Червоні чобіточки топтати
Бояри відповідали:
Ми доти будемо стояти
Червоні чобітки та й топтати,
Червоними чобітками
Золотими підковами,...

Бояри сиділи в шапках, адже дружки мали пришити до них букети:

Дай мені шапочку хорошу.
Та не так, щоб довго просити,
Дай мені шапку квітку пришити.

За букет боярин платив гроші. Тут також кожна зі сторін, торгуючись між собою, намагалася розв'язати питання із зиском для себе:

Ми на те та й не дивимося,
Ми од нього та й одвернемося,
До хліба очима,
До бояр плечима

Зачувши це, боярин додавав грошей. І так кілька разів, поки не доходили згоди. Пришивши букет до шапки, дружка накладала її бояринові на голову. А в неділю вранці вона мала обов'язок прикріпити букет і хусточку (її дала дружці молода) бояринові до лацкана. Потанцювавши ще трохи, молодь розходилися. Так закінчувалася субота.

В Караормані головиця мала такий самий сценарій, хоч і з певними особливостями. Так, у суботу на головницю (головицю) разом з молодим і музиками ідуть до молодої й дівчата. Обрядодії розпочиналися з того, що дівчата просили в хлопців шапки, щоб пришити букет. Діалог між ними проходив у пісенній формі, починаючи з дорікань, що "боярин грошей не має, шапочку не викупляє". При цьому на тарілці для грошей, що подавала парубкові дівчина, ставили склянку вина. Парубок мав випити вино і покласти гроші за букет. Якщо дівчині гро-

шей здавалося мало, вона відсувала тарілку, знов наливала склянку вина, і "торгівля" тривала:

Боярин грошей не має,
Боярин грошей не має,
В молодого позичає,
В молодого позичає,
Шапочку викупляє.

Багато разів у перебігу торгу парубок і дівчина совали тарілку один до одного:

Було б тобі та й не дружбити,
Було б тобі та й не дружбити,
Було б тобі льон молотити,
Грошей заробити,
Шапочку викупити.

Дійшовши згоди, дружки пришивали букети до шапок чи картузів бояр і всі сідали до столу.

В неділю весілля починалося в молодого. Всі його запрошені йшли до нього, а він сам разом з нанашкою і нанашулом йшов по молоду. На цей час вона мала на собі лише сукню. Молодий узував її і в пантохи (черевики), поклавши туди гроші. Нанашка накладала на голову молодої вінок (вал). Молода в цей час сиділа на подушці, під яку клали гроші для бояр. Коли вбирали молоду, дружки, що в цей час уже посходились до неї, співали:

Вітер ворота хитає
Десь моєї матінки немає.
Десь моя матінка заснула,
Та й за мене, молодую, забула.

Або:

Ти казала, моя нене,
Та казала, моя нене,
Що не зводися.
А тепер же, моя нене,
А тепер же, моя нене,
Надивляйся на мене.

Скінчився обряд вбирання молодої. Бояри виносять її на ослоні, де вона сиділа, з кімнати і ділять між собою з-під подушки її гроші. В Караормані було й так, що молодий заходив за нанашулами, і вони разом ішли по молоду. Там нанашка разом з дружками, які їй допомагали, вбирати молоду, співали:

А надворі просо молотять,
А в хаті просо золотять,
А надворі домолотили,
А в хаті позолотили

Перев'язавши нанашулів навхрест двома рушниками, бралися до дальших весільних дійств. Молоду підіймали на ослоні, на подушці, під якою лежали гроші (викуп), що їх клав молодий. Гроші припадали тому, хто перший до них діставався. На подушку молодої мала сісти дружка: котра першою сяде, першою після молодої заміж піде.

Перед тим, як іти до церкви, батьки молодої благословляли дітей. Ті ставали перед батьками навколішки і просили: "Благословіть нас", "Простіть нас". Батьки відповідали: "Бог благословить". І так три рази. Молода брала ікону, молодий - хліб. Поцілувавши образ, руки батьків, молоді рушають під музики й танці до церкви. Але частіше спершу до молодого, щоб дістати благословення його батьків. Поперед весільного поїзду несли гільце, зроблене з квіток і трьох гілок. Воно має бути скрізь, де ступає весілля. У неділю, ввечері, як, наприклад роблять у Нижньому Дунавці, парубки його розривали, розкидаючи по подвір'ю, а дівчата намагалися вхопити бодай шматочок "... щоб до них хлопці ходили і гільце робили".

Діставши благословення від батьків молодого, весілля (всі родичі й друзі, крім батьків) ішли до церкви. По вінчанні - обід у молодого. А на підвечірок - до молодої. Йдучи, співали:

Ой, рядочком дружечки,
Вуличкою йдіть,
Та наш виноград не зломіть,
Бо наш виноград там поріс,
Де ж нашу Галю Бог поніс.

Варто зазначити: попри практично однакову весільну обрядовість, в українських селах Дельти, можна завважити і деякі відмінності. Передусім це стосується послідовності обрядодій. Так, наприклад, коли в другій половині дня молода з дружками йшла додому, то по неї згодом приходив молодий. Їх зустрічали дружби і дружки молодої і співали, що молодої немає. Молода в цей час стояла під покривалом. Згодом молодий піднімав покривало і цілував молоду, а на спині йому бояри ламали прикрашений квітами калач. Вечеря в молодої тривала майже до вечора. Старости (ті, хто керував застіллям, як правило це були брати батьків) уміло диригували нею. Повечерявши, забирали зестра (придане) в сундуках (так тут називають скриню - К.В.), клали все на вози, запряжені волами чи кінями, й рушали до молодого:

Ой, ріс горіх вище хати,
Ой ріс горіх вище хати,
Казав батько, ще й мати.
Як над'їхали бояри,
Як над'їхали бояри,
Та й горіха ізломали,
З собою Галю та й забрали.

Або:

Ой, місяцю - ріжку,
Ой, місяцю - ріжку,
Світи нам доріжку,
Щоб ми не зблудили,
Щоб Галі не загубили.

Коли вели молоду до молодого співали й так:

Снігом, Галю, снігом,
А я за тобою слідом,
Вузькими вуличками,
З молодими дружечками.

В іншому випадку перед тим, як дружки мали розходитись, молоду садовили на ослін і старша дружка разом з іншими дружками ламали калач над головою молодої. Так дівчата прощалися зі своєю товаришкою. В Нижньому Дунавці дружки лишали молоду в молодого у неділю ввечері:

Прощай, прощай, товаришко,
Бо ми ж твоє дівування
З собою беремо.
Молода відповідала:
Беріть, беріть,
Та помиріться,
Та й вийдіть за ворота,
Та поділіться.

Уламки калача кидали всім до рук. Дівчата мали звичай класти їх під голову, щоб приснився суджений.

Над головою молодого калача ламав боярин, коли молодий приходив по молоду. Калача гарно прибирали квітками.

Перед тим, як рушати гуртом по молоду, старший боярин розтинав коровай. Спочатку частував найближчих ("вищих") родичів, потім "нижчих", тоді й усіх весільних гостей. Свашки в цей час "дражнилися":

Старший боярин коровай крає -
Семеро дітей має.
Прийшли дітки з кошолочками
Та й забрали коровай з шишками.

Своєрідним благословенням і очищенням стрічали батьки молодого, коли він повернувся вже з молодою.

При воротях розкладали невеличке вогнище (наприклад, із соломи), через яке молоді, перш ніж підійти до порога, мали переступити. Зробивши це, молоді підступали вже до порога, обіч якого стояв стіл. Там був хліб і дві чарки вина. Молоді мали випити за здоров'я один одного і цим ніби оддати себе один одному, а батьки накидали на молодих рушник і заводили до хати, яка відтепер мала стати рідною домівкою нового члена сім'ї.

Весілля в молодого проходило за своїм сценарієм. Одним з обрядодій його була "даровизна". Перебіг вона мала такий. Старший боярин, роздавши перед цим усім весільникам шишки, брав посуд (таз) і ходив поміж гостей, питаючи: "Є такий - то..." Зазвичай, на перший запит відповідати не заведено. І так кожного викликали по кілька разів, поки, вдосталь натанцювавшись, запрошений, зрештою відгукувався і підносив даровизну (як правило рушник чи батик, а то й гроші), проказуючи тоста (здебільшого жартівливого). Всі запрошені оголошували, який саме подарунок вони підносять молодим. Лише після цього в Нижньому Дунавці гостей, пригостивши їх холодцем і голубцями, частували шматочками лежня, облитими вином і посипаними цукром.

Гуляннями у молодого закінчувався весільний день. Пізнього вечора нанашка скидала з голови молодої вінок і молоді йшли до окремої кімнати, або як кажуть у Верхньому Дунавці, "заводили молодих". Невдовзі нанашка йшла до молодих (за винятком, коли жінка виходила заміж вдруге) і мала пересвідчитись, чи була молода дівкою чесною (незайманою -К.В.).

А коли вже вранці сходилися гості, незайманість молодої демонстрували привселюдно. Нанашка перебирала її в чисту сорочку, а нічну показувала родичам молодого. Після цього готували відповідний напій - "красну водку" - (горілку, забарвлену червоним), і нанашка з сорочкою молодої рушала разом з весільним почетом до батьків мо-

лодої. Якщо молода виявлялась "не чесною" до весілля, як згадують, наприклад, у Телиці, то її садовили на воза і відвозили до батьків. Але таке траплялося дуже рідко. Прихід нанашки до батьків молодої відзначали гучно. Нанашка роздавала застільникам по червоній нитці, дякуючи цим за чесність. Промовляла: "За мою фіну, що була чесна, була дівка". Такі клубочки червоних ниток мати, яка мала доньок, заготовляла заздалегідь.

Всіх, хто приносив від молодого "звістку", перев'язували рушниками.

По тому нанашка поверталася до молодого і весілля тривало. Головним моментом другого дня були слова: "З хліба зробили паляницю, з дівки - молодицю", тобто відбувався обряд соціалізації дівчини, яка ставала жінкою. Нанашка зав'язувала молоду, яка сиділа під час цього на ослоні, хустиною (батиком) і кликала гостей молодого до себе. Це називалось нанашення. Вона частувала прибулих різними стравами і повідомляла, що саме дарує молодим (теличку, гроші тощо). Згодом нанашка з молодим і його гостями йшла з музикантами до батьків молодої. Погулявши там, весь гурт - уже разом з гістьми з боку молодої - йшли до молодого. Родичі молодого стрічали сватів (так називали один одного батьки молодого і молодої) словами: "Взяли дівку, тепер ідіть побачите молодицю", але показували батькам не дочку, а свашку, перебрану козою. Вона танцювала, скакала, гукала батькам: "Оце я, ваша дочка". На це мати відповідала: "Це не моя дочка. Моя була гарна, чого ви зробили її такою не бравою?" (тобто не гарною - К.В.). Лише після третьої, щораз кумеднішої перебраної жінки виходила дочка з червоною хустиною на голові. Вона цілувала батькам руки і заводила їх за стіл. Тут батьки молодого і молодої проголошували, що вони дарують молодому подружжю: землю, корів, овець, гроші тощо. Цього дня всі гості приносили дарунки: кури, вівці, начиння тощо. Вечір закінчувався тим,

що молода готувала постіль із того, що вона привезла з собою від батьків.

У вівторок гості приходили "на борщ" до молодого подружжя. Гуляли цілий день. Пообідавши, батькам, які одружували останню дитину, влаштовували "вивозини". Купали у ваганах (ночвах - К.В.), возили по селу тачками, вимагаючи грошей на почастунок у шинку, погрожували скинути у воду чи до криниці, у разі відмови тощо.

В середу сходилися лише свої - розбирали посуд і речі, що їх позичали для організації весілля.

Як бачимо, весілля було не лише святом для молодих, родичів та односельчан. Чисельні весільні обряди залучали до нього надприродні сили, які б оберігали молодих від усіляких негараздів. А громада, що складалася з родичів і односельців, була тією соціальною структурою, перед якою, особливо наприпочатку свого спільного життя, молоде подружжя відчувало високу моральну відповідальність за належну поведінку і розвиток сім'ї. Для цього громада надавала молодим істотну матеріальну і грошову підтримку. Її, як правило, було цілком достатньо для нового хазяйства. Таке піклування сприяло збереженню здорових відносин і сім'ї розпадались рідко. Якщо ж таке траплялось, а бувало це здебільшого тоді, коли одружувались не за власним бажанням, то після розлучення дружина забирала свої зестра. Це - показовий факт застосування звичаєвого права при розв'язанні певних соціальних проблем, хоч ваги і чинності закону він не мав. Представники адміністрації, що прибували для проведення відповідних формальностей у справі розлучення, послуговувались термінологією, яка нічого не мала спільного з чинним законодавством. Наприклад, вони зверталися до кожного з подружжя тричі, питаючи чи вони справді хочуть розлучення. І ті так само тричі відповідали. Все це разом, з одного боку, сприяло зміцненню родини, з другого - стримувало її від розпаду, навіть коли для цього були якісь причини.

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ

Календарна обрядовість українців за кілька століть перебування поза межами батьківщини, як і традиційна культура в цілому, зазнала відчутного впливу різних чинників, що не сприяли її збереженню та самостійному розвитку. Тому зникнення багатьох календарних свят - закономірний наслідок. З тих, що залишилися, - в основному великі релігійні свята, підтримувані церквою.

Період тривалого відпочинку і свят осінньо-зимового циклу, як і в Україні, наставав по закінченні сільськогосподарських робіт. Найхарактернішими для нього були "празники" - храмові свята на честь святого, в ім'я якого в селі ставлено церкву. Так у Караормані храмовий празник розпочинався з відправи в церкві. По ній люди йшли додому на обід. В другій половині дня охочі, а таких була більшість, "сходилися на челядь" - святочне зібрання селян різних вікових груп. Старші обговорювали тут свої проблеми, молодь могла потанцювати чи поспівати пісень. Оскільки храмові празники, як правило, проходили то в одному з кількох сіл округи, то в іншому, - до того чи того села приїздили люди з навколишніх слобід. Так, стрічаючись увпродовж року по кілька разів, люди запізнавалися і частенько празникові розваги започатковували дружбу молоді, сватання. Чимало сімей зароджено саме на празниках. Щодо караорманців, то вони мали найбільше родичів у навколишніх селах: Муругілі, Катирлезі, Крішані, Верхньому Дунавці і Нижньому Дунавці.

Сезон храмових свят - осінь. Далі йшов цикл свят зимової пори. Найпопулярнішим серед молоді було свято Андрея (Андрія Первозванного - 13 грудня). Зокрема в Катирлезі, як і в інших селах, про події цього дня збереглась досить широка інформація. Справляла Андрея найчастіше молодь - сходилися до хати, де погоджувались прийняти порівняно великий гурт. Цей вечір був вивчений жартами, іграми, ворожінням. До свята пекли калату (калиту - К.В.) - корж із діркою в центрі. На відміну від звичайних коржів, до тіста калити додавали цукру і пекли калиту не на черені печі, а у формі. Прив'язавши калиту до одвірка, якщо в хаті не було видно сволюка, розпочинали жартівливе дійство. Один з парубків (калитинський) з ганчіркою в сажі сідав край калити, другий "під'їжджав" до нього на коцюбі (його називали коцюбинський) і промовляв:

-Добрий вечір, хазяїни, я прийшов калиту кусати.
-Кусай, але як будеш сміятися, я тебе вимажу.

В цей час присутні всілякими засобами і жартами намагалися спровокувати коцюбинського на сміх. Як правило, їм це вдавалося, і парубка - коцюбинського вимазували сажею.

Дівчата цього вечора робили балабушки. Тісто для них місили на воді, принесеній з Дунаю. Причому, воду дівчата мали нести в роті, і кожна по три рази. Парубки всілякими способами заважали цій справі, намагалися, щоб дівчата якомога більше разів ходили по воду. Для цього напинали мотуззя, щоб дівки, заплутавшись у ньому, падали, смішили дівчат, щоб ті пустили з рота воду. Але так чи овак, а балабушки все ж місили й виробляли. До них підкликали собаку і дивилися: чию балабушку проковтне першою, та дівка першою з-поміж гурту і заміж піде.

Балабушки - не єдиний спосіб ворожіння про заміжжя. Щоб дізнатися ким буде суджений, дівчата ви-

ходили на вулицю й лічили стовпців в тинах, проказуючи: "молодець", "удовець". На котрому зі стовпців закінчувався рахунок, тим і мав бути майбутній чоловік.

Та головними в календарі зимового циклу, безперечно, були і є свята різдвяні. До них заздалегідь і ретельно готувались дорослі, молодь і діти. Мешканці села кожної вікової групи мали виконати цілком конкретні завдання. Особливо молодь і діти. Парубки з дівчатами обговорювали склад ватаг колядників, накреслювали порядок проведення святкових молодіжних зібрань, а діти вивчали тексти величальних пісень - колядок(на Різдво) і щедрівок (на Новий рік).

Розпочиналося Різдво зі Святого вечора 6 січня.* До нього готували традиційні страви. Зокрема у Муругілі, як і в інших селах, пекли калачі, варили кутю, терли мак (здебільшого в казанках, бо ж мало хто тут мав макітру, - вироби гончарства за браком сировини в даній місцевості не набули поширення). З сушених фруктів варили узвар.

Були правила накривання святвечірнього столу. Одне з них вивезене ще з батьківщини: на стіл під покутем класти сіно, вже на нього викладали калачі та все наготоване. У Караормані й Крішані додержувались (і додержуються) звичаю: не сідати до вечері, поки не відносили вечері за своїх покійних родичів. До рідні вечерю несли діти, до нанашулів - їхні хрещеники (похресники).

Колядок співали найрізноманітніших. Зокрема колядку, в Караормані співали таку:

Ой, на день народження Божого сина,
Що його породила діва Марія,
Що його породила діва Марія.
Як народився Ісус Христос
Із діви славної темної ночі,
Ясної звізди, Христа славлющої,
Ясної звізди, Христа славлющої,
Щоб мале дитя нов рожене,

* Українці дотримувались старого стилю

Весь вік сіяло,
Щоб мале дитя нов рожене
Весь вік сіяло,
Осява небо, землю й ріки,
Щоб зрадувався мир хрещений,
Ще й малі діти.
Добрий вечір!

Як зазначають респонденти, в цій колядці були й нижче подані слова, хоча за смыслом вони не вписуються до канви наведеного тексту і, можливо, існували як окрема колядка:

Як Ісуса Христа жиди уловили,
Вони його в гріб положили.
Вони його в гріб положили,
Із гробу виймали, на хрест розпинали,
Терновий віночок на голову клали.
Як Ісуса Христа жиди уловили,
Вони його в гріб положили,
Вони його в гріб положили.
З гробу виймали,
На хрест розпинали,
Терновий віночок
На головку клали,
На головку клали.
Терновий віночок на головку клали,
Вагльом (вугіллям - К.В.) глаза засипали,
Вагльом (вугіллям - К.В.) глаза засипали,
Вагльом (вугіллям - К.В.) глаза засипали.
Шовковим платком його втирали,
Шовковим платком його втирали,
Шовковим платком його втирали
Й осикою груди забивали.
Й осикою груди забивали,
Й осикою груди забивали.
Шпильки за нігті заганяли,

Шпильки за нігті заганяли,
 Шпильки за нігті заганяли,
 Гвіздочками ручки, ножки прибивали,
 Гвіздочками ручки, ножки прибивали,
 Гвіздочками ручки, ножки прибивали.
 Ой, прийшла до нього Божая мати,
 Божая мати ще й діва Марія
 Та й питає: сину возлюблений,
 За ко ж ти, сину, муку принімаїш,
 За ко ж ти, сину, муку принімаїш,
 Син до мами промовляє:
 Ой, прийняв я муку при моралі
 За праведні душі християнські,
 За праведні душі християнські.
 Добрий вечір!

Колядування тривало цілий тиждень, але перед Новим роком (14 січня) пісні ставали вже віншувальними - на славу і честь господарям, а в переддень Нового року, на щедрий вечір парубки "водили Меланку". Для цього збирались ватагами, серед яких було по кілька парубків, перебраних у жіноче вбрання (хоч у Катирлезі серед щедрувальників були й дівчата). Одна з респонденток, наприклад, перебиралася за козака. Були серед щедрувальників "циган", інші персонажі. Поперед ватаги ступала Маланка з козаком, за ними йшли всі інші. Коли Маланка з дозволу господарів заходила до хати, бралася "порядкувати", обсипаючи хазяїв та їхніх дітей зерном, не забуваючи (вже на відході) кинути жменю й на подвір'я та в город - щоб пишно росло та рясно родило. Усі в цей час щедрували:

А учора ізвечора
 Пасла Маланка два качури,
 Пасла Маланка два качури.
 Пасла, пасла виблудила,
 У чистім полі заблудила.

Васильчику, мій чирчику,
 Посію тебе в городчику.
 Посію тебе в городчику
 Буду тебе шанувати,
 По тридцять раз на день поливати.
 По тридцять раз на день поливати.
 Наша Маланка не сама ходить,
 Нашу Маланку козаки водять
 Нашу Маланку козаки водять.
 Доброго здоров'я.
 Так ходили від хати до хати.

Зранку в перший день Нового року йшли посівати діти. І теж співали щедрівок.

З весняно-літніх свят основним була Пасха. Готувались до неї починали з четверга: кололи свиней, забивали бичків, пекли паски. Тісто для паски готували і готують дріжджове. Колись дріжджі були саморобними - з хмелю і кукурудзяного борошна. Тепер користуються купованими. І чого тільки не клали в паскове тісто! За одним з рецептів у Катирлезі, на 1 кг борошна брали 1-7 яєць, 300 г цукру, для аромату в тісто додавали лимон. Місили з маслом чи олією в дерев'яному кориті.

Готували й крашанки. Фарбували їх здебільшого в червоний колір, який тут вважають символом крові Ісуса. Робили це переважно у суботу.

Увечері з суботи на неділю близько півночі до церкви сходилося чимало молоді. Парубки зносили дрова, старі човни, очерет тощо і розкладали багаття.

Дорослі йшли до церкви, несучи святити, хто що мав: крашанки, сир запечений з яйцями, бриндзу, масло, рибу, паски тощо. Повернувшись додому, вмивалися свяченою водою і сідали розговлятися принесеним з церкви освяченим. По тому до столу подавали суп із м'яса курки чи ягняти. Респонденти акцентують вживання на Пасху са-

ме м'яса ягняти, а не вівці. Особливо це стосується тих, хто мав овець у своєму господарстві. Подавано до святкового столу і традиційні українські страви: печеня, голубці. У Нижньому Дунавці по розговінні мають звичай ходити на гробки (цвинтар - К.В.) і роздавати людям, родичам шматочки паски (не обов'язково освяченої). При цьому говорять: "Христос воскрес" - і цілують старших родичів у руку.

Поминального тижня (на проводи) пригощають різними стравами на цвинтарі всіх, часто і з сусідніх сіл, людей.

Молодь на Великдень розважалася, використовуючи традиційні форми дозвілля. Однією з них було катання на гойдалці, що мала назву качеля. Качелі сприймалися як екзотичний вид розваг не лише тому, що влаштовувалися нечасто, а й тому що зробити повний оберт на 360°, сидячи в кріслі качелі, на той час можна було лише на такому пристрої. Тому охочих до качель не бракувало. Звичайно ж це була розвага для молоді. Парубки платили і за себе й за дівчат, яких запрошували. В Катирлезі, наприклад, качелю ставив місцевий мешканець. У Караормані їх споруджували приїжджі. І не лише на Пасху, а й на храмовий празник. Бувало, що й на Трійцю.

Трійця, хоч її відзначали традиційно (трусили травною долівки, квітчали житла гілками), все ж мала в Дельті певні особливості. Зокрема, був звичай дарувати на Трійцю мисочку і ложку, обов'язково дерев'яну. З порід дерев перевагу надавали вільсі. В суботу ввечері напередодні свята з вільхи ж таки виплітали квітку, яку тримали три дні. Всю зелень на четвертий день з хати виносили.

Івана Купайла в Караормані справляла молодь і навіть діти, починаючи з десяти років. Дівчата накладали на голови віночки з квітів і, десь опівдні, або й пізніше, йшли до води. Пірнали в озеро чи річку, з голо-

вою. Віночки спливали на поверхню і від того, в який бік понесе їх вода, й слід було чекати жениха. При цьому обрядових пісень не співали.

Як бачимо, з календарної обрядовості дожили до наших днів лише найбільш насичені різними обрядодіями свята. До того ж, їх підтримувала офіційна церква. Але не це було головним: свята не обмежувалися лише дотриманням відповідних релігійних правил, а й слугували нагодою до спілкування з родичами і мешканцями навколишніх сіл.

ОЗНАКИ ЕТНІЧНОСТІ В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Українці в Румунії і сьогодні є однією з найбільших етнічних груп. У Північній Добруджі вони проживають компактно, тож і збереглись як частина українського етносу.

Переселившись у дельту правого берега Дунаю після ліквідації Катериною II в 1775 році Запорозької Січі, українці заснували десятки поселень, налагодили господарство і побут. Однак на подальшу долю запорожців, а згодом і селян-переселенців впливали різні обставини: політична ситуація, що складалась у стосунках українців з Туреччиною та її відносин з Росією щодо переселенців, характер взаємин з іншими етнічними групами цього самого регіону тощо. Але багато залежало й від того, наскільки спроможною була українська громада сформуватись у самодостатню етносоціальну спільноту, здатну до існування в поліетнічному середовищі Добруджі. Адже українці в цьому регіоні були тільки однією з етнічних груп, позаяк тут, крім автохтонного населення, оселились ще й болгари, греки, турки, інші етнічні групи.

Як і більшість переселенців, українці усвідомлювали себе окремим народом з власними мовою, назвою та самоназвою, традиційною культурою. Українці намагалися зберігати властиві їм етнографічні ознаки, що вирізняли їх з-поміж інших. Та за роки життя в Добруджі традиційна культура українців почала зазнавати змін під

впливом різних обставин. Одна з таких обставин - характер розселення, тобто осідання переселенців на новій території. Воно може бути розсіяним, коли переселенці приєднуються окремими чи кількома родинами до поселень, де живуть інші національності; може бути компактним, в результаті якого в тій чи іншій місцевості виникає низка поселень певної етнічної групи. До таких належать села Караорман (95 % українців), Летя (95%), Верхній Дунавець (90%), Горгова (90%), Татанір (90%), Плаур (90%), Нижній Дунавець (85%), Партизан (85%), Свинту Георге (85%), Вікторія (80%), Муругіль (80%), Чаталкіой (80%) та інші¹.

Але навіть в українських селах Дельти сільська громада складалась з вихідців різних регіонів України. Тож кожна така група родин чи окремі родини були носіями традиційної культури того чи того регіону України, або ставали носіями кількох варіантів регіональних комплексів української традиційної культури.

Не менш значущим для збереження і розвитку традиційної культури добруджанських українців були наслідки міграційних процесів, започаткованих іще на теренах України. Йдеться, зокрема, про міграцію на Південь значної частини українців за часів існування Запорізької Січі і формування там своєрідних моделей економіки Степу, основою яких було хутірське господарство. Козацькі родини "гніздюків", "зимівчаків", "сиднів", тобто тих, хто мешкав поза межами Січі і хазяїнував на господарьованій землі, не сприяли, належному збереженню й розвитку обрядів та звичаїв. Поселення на Півдні часто утворювали вихідці з різних регіонів. За таких обставин традиційна культура ще в межах України втрачала регіональні ознаки, і в місцях такого осідку виникали субкультурні комплекси. Козацьке хутірське і січове населення саме й становило першу масову міграційну хвилю за Дунай. Чи були переселенці ви-

разниками в більшій мірі козацьких чи етнічних традицій визначити, важко. Але немає сумніву, що вони були носіями безперечно української етнічної культури, яка вже не мала і не могла мати ознак якогось певного регіону України. В нових умовах у Добруджі українці (крім січовиків) гуртувались у сільські громади з властивою для них субкультурою.

Наступна міграційна хвиля, яка також позначилась на традиційній культурі, припадає на період існування Дунавецької Січі. Навколо неї пролягали підпорядковані козакам придатні для землеробства землі. Їх, закріплених за козаками турецьким урядом, було більше, ніж потрібно для індивідуального хліборобського господарства, тож у район Дунавця прибуває в основному землеробське українське населення, яке, крім землі, діставало ще й захист з боку січовиків.

Подальший довготривалий етап переселення українців у Добруджу, центром якого стає Тульча, був наслідком політики російського царського уряду, який, з одного боку, не поспішав виконувати своїх обіцянок щодо амністії тим, хто повернувся з-за Дунаю, а з другого - посилював репресії стосовно втікачів від покріпачення, зокрема, в Бесарабію. Саме сюди сходилось багато людей з Подільської і Херсонської губерній². Вони прибували до Бесарабії чи то для постійного осідку, чи то для переходу в Добруджу. Однак так звані "переборки" - тобто перевірки царським урядом селян за паспортами і списками та повернення кріпаків ("забіглих душ") до своїх панів, примушували селян залишати межі України. Переселялись навіть ті, хто жив тут завжди, а потім їхні вільні поселення почали переводити в стан військових³, через що життя селян значно гіршало.

Так у Добруджі опинилося чимало українців, що не мали безпосереднього зв'язку з січовиками. Найбільше їх осіло в Сулинській окрузі - 3060 осіб і в Тульчанській -

2300. Найбагатолюднішим українським селом на початку 80-х рр. XIX ст. була Стара Кілія - 1325 осіб⁴.

У Добруджі в другій половині XIX ст. мешкали представники й інших етнічних груп. Українці разом з липованами домінували лише в дельті Дунаю (крім Сулини), тоді як, наприклад, у Тульчанській окрузі більшість становили румуни і болгари, Бабадазькій - болгари і турки, Сулинській - греки⁵.

В такому багатоетнічному середовищі збереження етнографічної своєрідності тієї чи іншої групи залежало від багатьох факторів: характеру розселення (компактно чи дисперсно), самоорганізації і внутрішнього самоврядування, стану традиційної обрядовості, збереження якої є беззастережною умовою самоідентифікації.

Українці в Добруджі осідали окремими селами або входили до складу тих, що вже були, утворюючи "магалу" - тобто частину, куток, як це мало місце, наприклад, у Тульчі⁶. Характер розселення залежав від умов, що були на момент переселення. Так, козацьке населення кінця XVIII ст., перебравшись на нове місце, створювало моноетнічні поселення. Саме в таких селах найдовше зберігалась традиційна культура.

Переселення українців у Добруджу пізнішого часу хоч і було масовим (за даними Ф.Вовка з Бесарабії в Добруджу щороку переходило по кілька тисяч українців⁷), але вже не мало такої організованості. Проте "пізніші" переселенці теж були вихідцями з різних областей України, отже і носіями регіональних особливостей української етнічної культури. До того ж вони, переправившись через Дунай (човнами) з допомогою місцевих рибалок - (невеличкими групами), далеко не завжди осідали в українських селах. Ця частина українців чи не одразу втрачала етнографічні ознаки, швидко денаціоналізувалась і лише етнонім "руснак" нагадував їм про історичну батьківщину.

Не сприяли збереженню традиційної культури і внутрішні (в Добруджі) міграції, під час яких частина мешканців, або й усе населення села, мусило кидати свої домівки з тих чи інших причин - (добровільних, але частіше вимушених), як-от після переходу кошового отамана Йосипа Гладкого з частиною козаків до Росії. Щоб уникнути грабунків і насильства з боку неукраїнського населення, мешканці райї перебиралися до інших місць, навіть за межі Добруджі. Опинившись, хоч часом і серед українців, переселенці потрапляли в дещо відмінне культурне середовище і згодом запозичували місцеву обрядовість, втрачаючи власну.

Не сприяли консолідації української громади, а отже і збереженню традиційної культури, шлюбні взаємини. Укладання шлюбів без церковного вінчання (через різновірність) призводило до різкого зростання розлучень серед українців⁸ (вони, на відміну, наприклад, від липованів, одружувались з представниками інших релігійних вірувань⁹ і національностей).

Наслідком таких процесів ставало те, що, скажімо, наприкінці XIX ст., зі слів Ананія Коломійця, "молодь нічого вже не знала, як що було"¹⁰. Інший приклад. Завітавши до шинку у Верхньому Дунавці, Ф.Вовк намагався розпитати у присутніх там руснаків, що вони знають про розміщення Січі, але ніхто вже нічого не пам'ятав¹¹. І це тоді, коли минуло тільки півстоліття з часу переселення. Одну з причин цього можна подати словами рибалки - українця з Дельти: "У самій Добруджі поруч з українцями живе чимало німців, болгарів - небагато чим освітніших од наших руснаків, ... але в кожному селі в них то школи ..., то якое — "дружество. Вони вміють дати собі раду, влагодитись у спілки, а в нас ... от як бачите"¹². Все це поступово призводило до того, що навіть козаки, зі слів Остапа Данчука, ставали тими, кого "...як не пустять у хату, то вони і за порогом постоять"¹³.

Справді, за межами батьківщини українці почали втрачати етнографічні ознаки. Найпершим змінювався одяг. Але це найшвидше, мабуть, через те, що запорожці не надавали особливої уваги вбранню. Воно, зі слів Коломійця, на той час було вже напівтурецьким¹⁴. За архівними даними,¹⁵ на початку XIX ст. в українських родинах зафіксовано такі назви одягу і взуття: сорочка, штани, юпка, шапка, чоботи, панчохи, свита, хустина, кожух, кушак, черевики, халат, ковпак, антирев, шуба, сюртук, скуртейка, запон (фартух), сукня, жилетка. Щоправда деякі елементи національного костюма як - от шапка, штани, чоботи, залишались майже традиційними.

Всі українці намагалися вирізнитися з-поміж інших, якщо і не традиційними, то особливими, притаманними лише їм рисами одягу¹⁶.

Традиційна обрядовість найдовше зберігалась у селах, чи в тих поселеннях, де українці домінували чисельно. Але навіть тут з плином часу багато чого втрачалось. Насамперед, у господарській обрядовості, звичаєвому праві. Зазначене є наслідком впливу цілої низки факторів. Один з них - зміна регіонів, різних за природними умовами. Адже значна частина переселенців, з діда-прадіда хліборобів, потрапила в місцевість не цілком сприятливу для хліборобства. Пристосовуючись до нового природного середовища, українці переорієнтовувались, запроваджуючи оптимальні для цих умов, але не традиційні для хліборобів, галузі господарської діяльності. Наприклад, рибальство в Дельті стало для українців Караормана, Катирлеза та інших сіл основним джерелом добробуту.

Місцеві природні умови справили вплив і на організацію побуту, особливо в розплануванні житла та обійстя, в будівництві житлових і господарських споруд. Все ж, українці намагалися дотримуватися традицій. Всіх, хто вивчав побут українців Добруджі, вражала, на-

самперед, етнічна виразність поселень: зовні вони нічим не відрізнялися від сіл в Україні¹⁷. Не менш дивувало й те, що, хоч каменю довкола було подостатком, українці, як і вдома, ставили хати з традиційних для України матеріалів¹⁸.

Сучасні житла в українських селах Дельти теж будують із застосуванням дерева, очерету, глини. Хоч такі самі матеріали і подібну до української техніку будівництва застосовують і інші народи регіону, для жител українців властиве традиційне розпланування, розподіл площі, назви кімнат. Як і в Україні, на подвір'ї мало не кожного добруджанського українця стоїть літня кухня. Їх у Верхньому Дунаві називають кабицями - від назви пічки, на якій варять їсти. Поруч із хатою - господарські приміщення із звичайними для нас назвами - хлів, сарай тощо.

Те, що в багатьох місцевостях Дельти не було землеробської діяльності, або вона була надзвичайно обмеженою, це не сприяло збереженню відповідної традиційної обрядовості навіть в тих селах, де землеробство, хоч і в невеликих обсягах, а все ж зберігалось (Муругіль, Верхній Дунавець). Тож сучасне населення про землеробську трудову обрядовість майже нічого не пам'ятає.

Значні зміни стались у сфері звичаєвого права. Деякі чинні на той час в Україні права і норми на нових землях та в новому оточенні частково чи цілком втрачались. Як, наприклад, право спадковості на землю. Адже, скажімо, в районі Тульчі на період поселення тут українців питання про норми розподілу землі не стояло. Зі слів респондентів відомо, що у 80- рр. ХІХ ст. розмірів ділянок для хліборобства ніхто і нічим не обмежував. Землі брали стільки, скільки могли обробити¹⁹. Це ліквідувало потребу в твердому дотриманні регулятивних норм щодо успадкування земельних ділянок, а отже, пустило в напам'ять і звичаєве право у даній сфері.

Значних змін зазнала традиційна кухня, особливо в українців Дунайської дельти, де продукти рибальства є домінуючими в харчуванні. Риба і вироби з неї стають основними складниками традиційних українських страв (борщ, товченики тощо).

Найкраще серед інших збереглась родинна обрядовість. Особливо весільна. Ще зовсім недавно українці Добруджі додержувались більшості весільних звичаїв та обрядів. Зокрема, за традиційним сценарієм, хоч і з деякими місцевими особливостями, проходило сватання.

На весілля випікали шишки, калачі, коровай, готували для чоловічої молодіжної челяді - боярів (друзьбів) букети, прикрашали гільце.

Головними весільними особами, крім молодих, були старости, нанашул і нанашка, дружби (бояри) і дружки. Обрядодії супроводжувались обрядовими українськими піснями.

Весільна обрядовість як така, що збереглась повніше, дає змогу на підставі відповідних аналогій простежити зв'язок переселенців з тим чи іншим регіоном України. Але для цього треба докладніше вивчити локальні назви та перебіг весільних обрядів і простежити їх наявність у тій чи іншій місцевості України.

В цілому ж комплекс весільних обрядів у задунайських українців не відрізняється від традиційного весілля в Україні, та й певні обрядодії, весільні пісні, весільна атрибутика тощо вказують на місця їх поширення в Україні. Так, і сьогодні весілля в деяких регіонах України називають "свайба"²⁰. Спільні назви мають весільні посади (молодий, молода, свати, нанашки, бояри, дружби, дружки) і весільна атрибутика (коровай, лежінь, калач, шишка, гільце тощо). Чимало подібного до весільної обрядовості українців Дельти знаходимо насамперед на теренах Поділля, півдня України, Середнього Подніпров'я. Наведемо кілька таких відповідностей. Зокрема, обрядо-

ве очищення вогнем, через який переступали молоді перед тим, як зайти до хати, зафіксовано у Нижньому Дунавці - так само з багаттям при воротах зустрічали молодих на Черкащині, Київщині, Волині, Полтавщині, Поділлі, Підляшші, на Херсонщині та Одещині²¹.

Обряд ламання весільного калача поширений на Поділлі, зокрема в південно-східній його частині²².

Звичай демонстрації незайманості молодої, хоч і дещо трансформований у задунайців, характерний для Поділля, Полісся, центральних регіонів і майже не має місця на заході України²³.

Майже аналогічними є деякі весільні обрядові пісні Нижнього Дунавця і центральних районів України. Так, під час торгу за молоду, що проходив у формі пісенного діалогу, у Нижньому Дунавці співали:

Доки ми стояtimo,
Сиру землю топтатимо...
...Ми доти стояtimo
Червоні чобітки та й топтатимо
Червоними чобітками,
Золотими підковками

Тоді як в Україні співають:

Доки ми будем стояти,
Траву-мураву топтати
Чорними чобітками,
Жовтими підковками²⁴

Ознакою архаїчності коровайного обряду є й те, що коровай готували лише родичі молодого чи молодої. Збереглося це і в Україні в Хмельницькій, Волинській та Львівській областях²⁵. Таких прикладів можна навести ще не один.

Мало чим відрізняються від традиційно українських і місцеві обряди хрещення дітей та справляння хрестин.

Вживані українцями Дельти обрядодії аналогічні тим, яких дотримувались і в Україні. Насамперед стосується тих, що сягають ще дохристиянських часів. Сюди ж належить атрибутика родильної обрядовості (крижмо, калачі, калина, трави і предмети обряду до купелю тощо); назви, зміст і значення обрядодій, пов'язаних з доглядом новонародженого (в Україні, наприклад, дитину купали двічі на день, що відбилося у пісенному фольклорі "...А я ж тебе, доню, по двічі купала" - двічі на день купали дитину і в Дельті); комплекс заборон та засторог для вагітних; засоби очищення породіллі та баби-повитухи. За ілюстрацію цих аналогій та змін, що сталися протягом більш як століття, може слугувати інформація, зафіксована П. Чубинським. Обряд "зливки" виконують або на другий день "хрестин" разом з "похрестинами", або ж "похрестини" на 2-й, а зливки на 3-й день. Обидва обряди разом, проходять так. Вранці баба приносить "непочатої води" (такої, якої ще ніхто того дня не пив і з криниці не брав), кладе в корито "навхрест" (тобто хрестоподібно) калину, гвоздику, овес, любисток, руту, барвінок і, взагалі, всякого "зілля", ставить посеред хати, і породілля зливає бабі воду на руки над ночвами, кажучи: "Ти мені, бабусю, очищала душу, а я тобі очищаю руки". Баба відповідає: "Нехай тебе, онучко, Бог простить гріхами". "Зливання" повторюється три рази. Потім породілля б'є три поклони: "Прости мене, Господи, і ви, старі люде" - "Нехай Бог тебе прощає". Тоді породілля дає бабі сім пирогів і "намітку" (цей подарунок називається "пупець"). З корита воду зливають у горщик і, якщо дитина хворіє "жовтяницею" (жовтухою), то з цієї води роблять для неї купіль"²⁶.

Збереглися в українських селах Дельти і методи народної медицини. Це - замовляння від різних хвороб, звернення до небесних світил з проханням про здоров'я. У всіх випадках замовляння чи прохання мали форму

рифмованих звернень, складених українською мовою. Наприклад, діти, звертались до місяця з такими словами, бажаючи собі здоров'я:

Місяцю, місяцю ти молодий,
На тобі хрест золотий,
Ти в морі купався,
Ти нам показався,
Тобі на повня,
А нам на здоров'я.

Коли людина хворіла, то також зверталися до Місяця:

Місяць, місяць,
Болить у мертвого ?
Що не болить, не щемить
Отак у раба Божого
У Івана (чи Степана), щоб не боліло нічого,
як у мертвого не болить нічого.

Примовка до зубів, що болять:

Місяць, місяць молодий
Хрест на тобі золотий
Болять у мертвого зуби ?
Не болять, не щемлять
Отак у раба Божого Степана
Щоб не боліло, як у мертвого, нічого.

Таке примовляння знають, наприклад, на Луганщині.

Попри певні втрати традиційної обрядовості, українці зберігали етнічну самосвідомість. Основною етнографічною ознакою цього була і є українська мова. В кінці XIX ст. в Добруджі мало хто не розумів "по руснацьки". Навіть представники європейської дунайської комісії знали саме українську мову, бо без неї не могли працювати в Нижньому Подунав'ї²⁷.

Більшість населення регіону, як і офіційна влада - спочатку турецька, а згодом румунська, - називали ук-

раїнців "руснаками"²⁸, "rusi", тоді як старообрядців - "ліповені"²⁹. Ліповани ж іменували українців "хохлами". Самі ж українці, зокрема з Верхнього Дунавця, кажуть, що в Подунав'ї живуть хохли, українці, райки. При цьому уточнюють: що райки (такою є і самоназва) живуть переважно у Молдові за Прутом, хохли - в Катерлезі, Дунавці, Муругілі. А в Крішані, Караормані - українці.

Згодом виникає ще одна назва східнослов'янського населення, коли українців і старообрядців, не розрізняючи, почали називати узагальненим "русские". Можливо саме тому селяни з Дельти наголошують останнім часом, що вони - українці. Поширення цієї назви самі українці пояснюють тим, що липован стали називати так, як і колись українців, - "rusi", то, щоб відрізнити себе від старообрядців, вони вдалися до назви "українці". Чи не є це свідченням ще не вмерлої етнічної свідомості?

На сьогодні з польових досліджень, проведених у 2000 і 2001 роках, можна констатувати, що ознаки традиційної культури українців збереглися і є основою етнічного самовизначення. Мешканці насамперед названих вище сіл усвідомлюють себе українцями, хоч і не завжди поєднують це з відповідною самоназвою, і це вже говорить про поступову втрату етнічної самосвідомості. Пояснюється ситуація наслідками впливу багатьох чинників. Наведемо з них такі.

Масове переселення українців за Дунай було процесом тривалим. Найінтенсивніші міграції припадають на період останньої чверті XVIII ст. до другої чверті XIX ст. Протягом десятиліть, як зазначалось, до Північної Добруджі прибували українці з різних регіонів країни і не завжди на новому місці утворювали єдине етнокультурне ядро. Наскільки це заважало консолідації українців на чужині і чи взагалі було воно перешкодою - питання, що потребує спеціального дослідження, але вже на середину

XIX ст. навіть самі українці досить критично оцінювали власний стан самоорганізації порівняно з іншими національними меншинами регіону.

Процеси прискорення денаціоналізації неоднозначні і мають різну природу. * Чи не основними серед них стали події політичного характеру. Першою було повернення до Російської імперії частини козаків Задунайської Січі під орудою Йосипа Гладкого. Його поціновано за Дунаєм як зраду. Це не лише поклато край Задунайській Січі, а й викликало до українців вороже ставлення як з боку офіційної влади, так і з боку місцевого населення. Зоставшись без збройного захисту козаків, українське населення райї перетворились на об'єкт нападів, соціальних і політичних утисків. Мабуть саме з цього часу звається українцем почало означати відчувати себе мінімум некомфортно. І багато людей кинулося міняти місця осідку.

Як бачимо, політична ситуація, що виникла після ліквідації Задунайської Січі, спричинились до посилення міграційних процесів уже всередині Добруджі, що аж ніяк не сприяло укріпленню самосвідомості українців.

Щось подібне сталося після II Світової війни, коли, піддавшись пропаганді з боку Радянського Союзу, чимало українців повернулося в Україну, де їм обіцяли значно краще життя. Не діставши обіцяного, побачивши лише згарища на щойно визволеній од фашистських окупантів території та колгоспи, українці намагалися повернутись до Румунії, що було справою надто проблематичною.

Закінчилась акція повернення задунайців до України трагедією для багатьох людей. У тім числі тих, що не ру-

* Йдеться не про тих українців, які складали менше 20% від загальної кількості мешканців конкретного населеного пункту, навіть якщо вони селились там окремішно, утворивши магалу чи кут. В такій ситуації українці денаціоналізувались швидше, ніж в моноетнічних поселеннях.

шали поза межі Румунії. Неадекватна реакція з боку тодішньої румунської влади викликала відповідне ставлення до української меншини, зокрема, Північної Добруджі. Це не сприяло збереженню всього, що було пов'язане з українством. До того ж у комуністичній Румунії політика щодо національних меншин принаймні не стимулювала їхніх дій у справі збереження і розвитку етнічних культур, а відтак і збереження етнічної самосвідомості. Швидше навпаки. Якщо ж додати до цього брак якоїсь підтримки українців з боку їхньої історичної батьківщини, що за тих часів було справою нереальною, то наслідки, що призвели до сьогоденного стану українців, яскраво показують себе, зокрема, в переписі населення Румунії 1992 року. Так, у Верхньому Дунавці, де переважна більшість населення (серед них є й румуни) володіє українською мовою, з 225 родин українцями визнали лише 6³⁰.

Такий стан сьогоденної самосвідомості української громади характерний не лише для Верхнього Дунавця. Таку ж саму картину можна побачити в інших селах регіону, де бути українцем вже давно не вигідно і навіть шкідливо. Чи не кожний респондент у співбесіді намагається чи то переконати співрозмовника, чи то заспокоїти себе самого, що, наприклад, вивчення української мови шкодить знанню румунської, а знайти пристойну роботу в місті українцеві значно важче, ніж етнічному румуніві. Тому не доводиться дивуватися, що школи з викладанням української мови, які з'явилися у 50-і роки, вже в 60-і почали зникати. Що ж до наших днів, то стереотип безперспективності вивчення української мови нікуди в Румунії не дівся.

Певну позитивну роль у відродженні етнічної свідомості українців могла б відіграти церква, але в жодному українському селі навіть згадки немає про священника - українця. Церковні відправи - тільки румунською мовою.

Разом з тим, події 90-х років спричинились до корінних економічних і соціально-політичних змін у Східній Європі. Вплинули вони і на відносини між Україною і Румунією, зокрема і щодо стану української і румунської діаспор. Змінилася й політика держави стосовно національних меншин у Румунії. На державному рівні продекларовано цілковиту підтримку і сприяння розвитку української меншини в Румунії. Однак чи здатна буде українська громада розпочати своє відродження та відновити колишній рівень самосвідомості, покаже час.

І знов-таки, разом з тим, поява України як самостійної суверенної держави на політичній карті Європи позитивно вплинула на українців Румунії. Вони відчували реальне існування своєї історичної батьківщини, а дедалі ширші економічні, культурні зв'язки з Україною, в яких українці Румунії починають відігравати (і це природно) важливу роль, додає їм упевненості в перспективності і значенні української громади в українсько-румунських відносинах. Уже сьогодні не можна не помічати істотного піднесення інтересу до вивчення історії українців у Румунії, вивчення української мови. З'явилися нетрадиційні форми вивчення української мови, що дає реальні результати. Так, за наслідками опитування з'ясується, що частина молоді і дітей шкільного віку опановують українську мову через перегляд програм телеканалу "1+1" українського телебачення. Молодь у містах вивчає українську мову в художніх колективах української народної пісні. Та все ж діти, хоч і далеко не в більшій кількості, переймають українську мову від своїх дідусів, бабусь і батьків. Але це стосується лише розмовної мови - читати й писати діти не вміють. Виправити і змінити ситуацію на краще можна, якщо запровадити українську мову в школах. Інакше поступово втрапти етнічної самосвідомості українців у Румунії і настання цілковитої їх асиміляції не минути.

Примітки

1. За даними одного з сучасних дослідників українців Дельти Віргілія Ріцко.
2. Лупулеску (Волков). Русские колонии в Добрудже // Киевская старина.- 1889.- Т.24.-С.131.
3. Там само.-С.140.
4. Там само.-С.315.
5. Там само.-С.316.
6. Там само.-С.325.
7. Там само.-С.128.
8. Там само.-С.691.
9. Там само.-С.692.
10. Кондратович Ф (Ф.К.Волков). Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам) Киевская старина.- 1883.- Т.1,5.-С.41.
11. Лупулеску (Волков). Русские колонии...-С. 756.
12. Кондратович Ф (Ф.К.Волков). Задунайская Сечь...-С.703.
13. Там само.-С.772.
14. Там само.-С.762
15. Бачинський А.Д. Джерело для вивчення соціально-економічних відносин і культурно-побутових особливостей задунайських запорожців // Старожитності Причорномор'я.- 1995.- Вип.1.
16. Лупулеску (Волков). Русские колонии...-С.328; Кондратович Ф (Ф.К.Волков). Задунайская Сечь...-С.763.
17. Лупулеску (Волков). Русские колонии...-С.325.
18. Там само.-С.327.
19. Там само.-С.125; Кондратович Ф (Ф.К.Волков). Задунайская Сечь...-С.744.
20. Орел Л. В городі - зілля, а в хаті - весілля. // Українська родина.-К.,2000.- С.158.
21. Егоров Є. С.Великі-Копані (на Херсонщині). //Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук.-Ч.2-3. Секція етнографо-лінгвістична. -Одеса, 1925.-С.33; Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу.-К., 1966.-С.71; Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні.-К., 1974.-С.121; Лозинський Й. Українське весілля.-К., 1992.-С.105; Хв.Вовк Студії з української етнографії та антропології.- К., 1995.- С.277; Бюрисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святаково-обрядової культури українців.-К., 2000.-С.163; Лисенко І. Весілля у селі Золотоношка Драбівського району на Черкащині. //Українська родина.- К.,2000.- С.173.

22. Кушнір В.Г. Передвесільна та весільна обрядовість українців Південно-Східного Поділля.// Археологія та етнологія Східної Європи.- Одеса, 2000.- С.315.

23. Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу.- К.,2000.- С.164.

24. Там само.-С.153.

25. Там само.-С.139.

26. Чубинський П. Мудрість віків (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського).- Київ, 1995.-Кн.2.- С.70.

27. Лупулеску (Волков). Русские колонии...-С.325.

28. Там само.-С.148.

29. Там само.-С.315.

30. Nichersu I., Iacovici E. Aplicații ale proiectării asistate de calculator im statistica populației uniane din rezervația biosferei delta dunării.// Analele științifice ale institutului de cercetare și proiectare delta dunării.- Vol. V.- Tulcea,1996.- P.235.

Верхній Дунавець. Місце розташування Січі.

Верхній Дунавець.

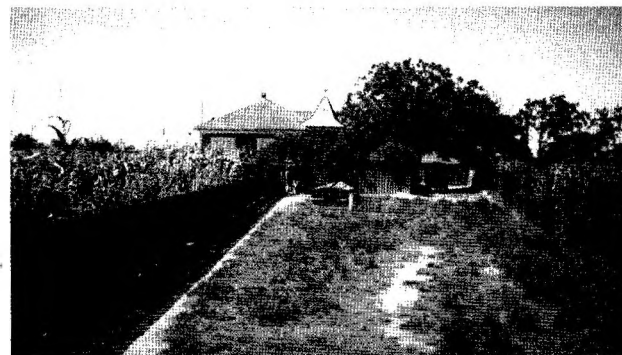
Катирлез.

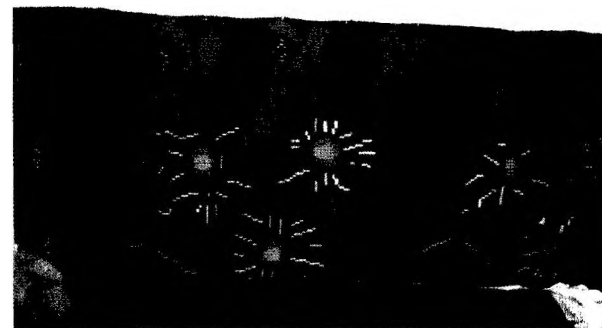
Муругіль. Під час досліджень.

Покуть. Караорман.

Двір караорманського рибалки.

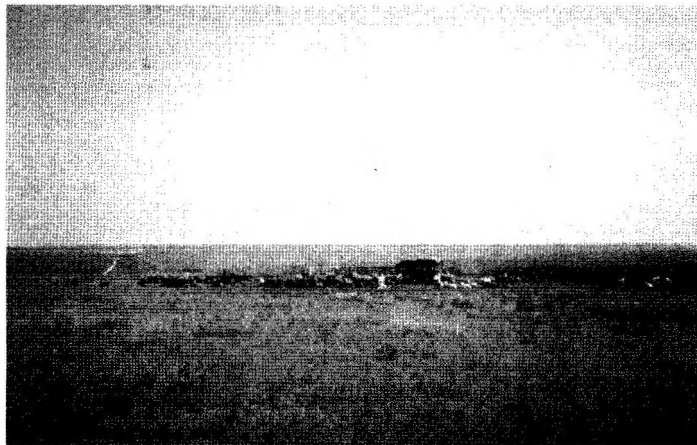

Килим. Караорман.

Біля кабиці. Караорман.

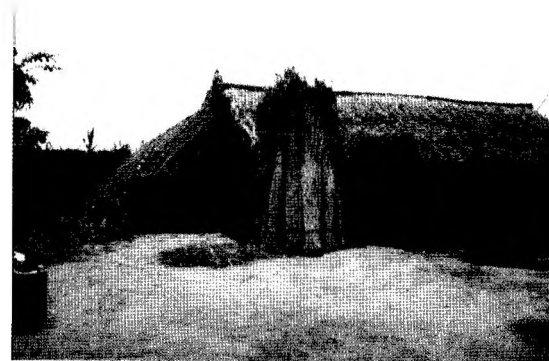
На місці колишнього кишла.

Підготовка до промислу. Крішан.

Верхній Дунавець.

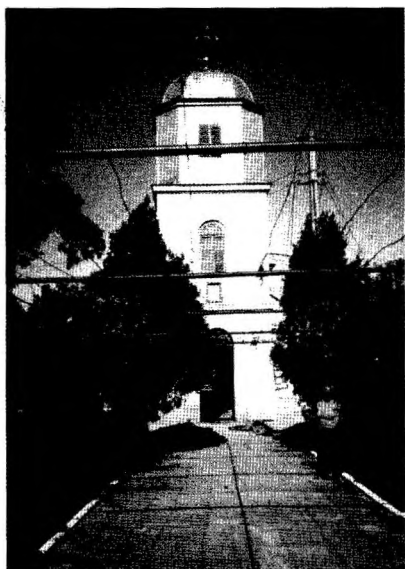

Верхній Дунавець.

Катирлез.

Церква. Муругіль.

Церква. Нижній Дунавець.

Церква. Верхній Дунавець.

Марія Ульян. Нижній Дунавець.

Рибалка з Катерлезу.

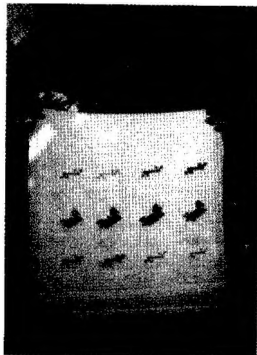

Караорманці.

Власник кишла. Катирлез.

Українська вишивка. Катирлез.

Килим. Нижній Дунавець.

Кушнір В.Г., Приходченко Т.С.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ВИШИВАНИХ І ТКАНИХ ВИРОБІВ УКРАЇНЦІВ РУМУНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я

Перш за все необхідно зазначити, що досі ґрунтовних досліджень вишитих та тканих виробів Подунав'я не проводилось.

Проте навіть невеликого за кількістю зібраного етнографічного матеріалу та спілкування з делегацією української діаспори на V Інтернетічному форуму євро-регіону "Нижній Дунай", який відбувся в Ізмаїлі навесні 2001 р., достатньо, щоб переконатися в тому, що традиційна культура в Дельті ще збереглась, що і підтвердилось польовими дослідженнями. Зокрема, інтер'єр церков і хат в українських селах прикрашають різноманітні килими, налавники, доріжки такі, як і в хатах Наддніпрянщини чи Поділля. Досі не вийшли з ужитку домоткані вовняні ліжники та рядна, прикрашені вузькими різнокольоровими смужками.

Серед килимів, що свого часу відзначив і Вовк, переважають домоткані з геометричними орнаментами виробу, характерні для Середньої Наддністрянщини; зберігся, хоча й дещо спрощений прийом розподілу площини килима на декілька частин, у яких розміщено окремі медальйони - наприклад, ромби з дванадцятьма заокругленими відростками. Проміжки між ромбами за-

повнюють дрібнішими геометричними фігурами, найчастіше теж ромбовидними. Ще Г. Павлуцький відзначав архаїчність цього орнаменту, що переважав на Поділлі, і відзначав національний колорит цих килимів з притаманним для них контрастним поєднанням кольорів. Не випадково ромбічні медальйони-розети отримали назву "подільської троянди". Саме такий килим видовженої горизонтальної форми, датований XIX ст. зберігається у фондах Національного музею історії України. Його відмінністю від килима, знайденого у 2001 р. в с. Нижній Дунавець, є хвиляста кайма з геометричних фігур по периметру та більш стримана гама кольорів, оскільки вовну тоді фарбували рослинними барвниками. Подібний же килим виготовлений у майстернях м. Яланця, датований початком XIX ст. (з фондів Національного Музею Українського декоративного мистецтва (НМУДМ), демонструвався в "Українському домі" на виставці "Килимова Україна" в січні 2002 р. Він надійшов до музею після експедиції до Східного Поділля в середині XIX ст.

Ще один різновид геометричного орнаменту, який часто зустрічається на залавниках та пілках у селах Південно-Східного Поділля, зокрема північних районів Одещини, - це розташовані у два ряди розети з невеликим ромбом посередині кожної з них. Такий тип розети з вісьмома закрученими у спіралі вершинами також архаїчний і є різновидом подвійної свастики, одна з яких "крутиться за сонцем", а друга - навпаки. Цю розету можна також бачити на найбільш давніх подільських вишитих рушниках з колекції НМУДМ. Цей виразний орнамент присутній на залавникові з Нижнього Дунавця.

Позаяк з часів, коли українці покинули свою батьківщину і осіли в гирлі Дунаю, змінилося декілька поколінь, під впливом оточення багато чого втрачено. Але в хатах ще висять вишиті або виткані з льону чи шов-

ку традиційні рушники. Хоч все більше ікон прикрашають навіть шматком купованої бавовняної тканини білого кольору, оздобленим мереживом, теж крамничним.

Найбільш поширеними на покуті українських хат є рушники, ткані з шовку-сирцю, тобто з ниток, виготовлених з коконів шовкопряду. Композиція їх стала і складається з горизонтальних орнаментальних смуг, інколи кольорових, зроблених з бавовняних ниток. За малюнком їх можна звести до двох груп:

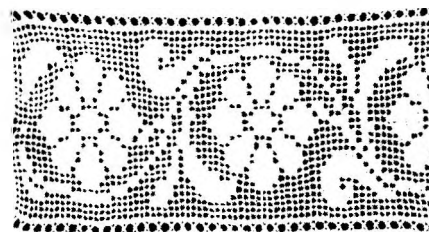

Фото 1. Техніка «ляхівка».

1) Рушники з пофарбованими у жовтий чи кремовий колір кінцями на відміну від білої середини. Їх прототипи можна знайти на Полтавщині та Слобожанщині серед вишитих "білим по білому". Але кінці типового пол-

тавського рушника заповнені білою вишивкою по сітці, утвореній з витягнутих ниток полотна /техніка підрізної мережки/. Задунайський рушник замість цього має смуги імітації мережок, зберігаючи навіть їх назви: "ляхівка", "гречка" тощо. Улюбленими мотивами на цих смугах є зображення ромбів, з'єднаних вершинами трикутників, восьмипелюсткових розеток, з'єднаних хвилеподібним рослинним орнаментом. Інколи така імітація мережки ткалася нитками іншого кольору.

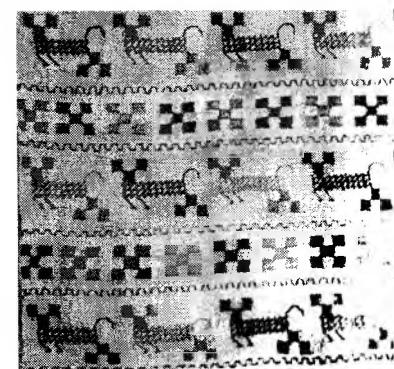

Фото 2.

2) Ткані рушники з декількома кольоровими смугами, схематизованих квітів чи віночків або одно-

колірних орнітоморфних зображень: качечок, кугутиків чи інших тварин. Найчастіше ці зображення теж ткані і імітують вишивку "качалочками". Аналоги зооморфних орнаментів теж маємо на Поділлі, зокрема, на старовинних рушниках Балтщини, Кодимщини. Збережено навіть кольори (червоний, чорний чи синій). За приклад, можна навести шовковий рушник з Катирлеза. На його кінцях смугою "крокують" чотири качечки, а зверху та знизу їх "охороняють" також виткані смугою чотири собачки (стор. 39, фото 14). Точнісінько такі ж собачки бачимо на рушникові ХІХ ст. з с.Стіна, що лежить на кордоні Вінницької та Одеської областей (фото 2).

Наявність рушників цих обох видів певною мірою фіксує регіони виходу українців з Поділля та Лівобережжя. Саме вони зберегли традиційні орнаменти свого краю, щоправда виконуючи їх у іншій техніці - ткацтва.

На жаль, вишитих українських рушників у Подунав'ї майже немає: ця традиція вже втрачена, хоча, наприклад, у Караормані збереглося кілька старовинних рушників, які віддалено нагадують полтавські, оскільки виконані найпростішими техніками, зокрема, стебловим стібом на фабричному полотні.

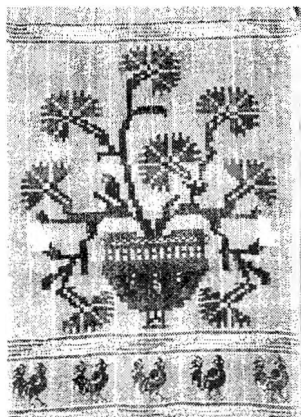

Фото 3.

Цікава особливість. Українські нижньодунайські села зовсім не зачепила "пошесть" брокарівщини - хрестикових узорів червоними та чорними нитками, які заповнили територію колишньої Російської імперії у минулому столітті. Характерно, що місцеве румунське населення використовує вишивку хрестиком як для оздоблення сорочок, так і для рушників, але власними узорами, що мають місцеві назви.

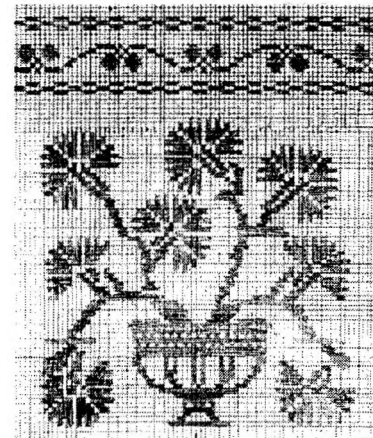

Фото 4.

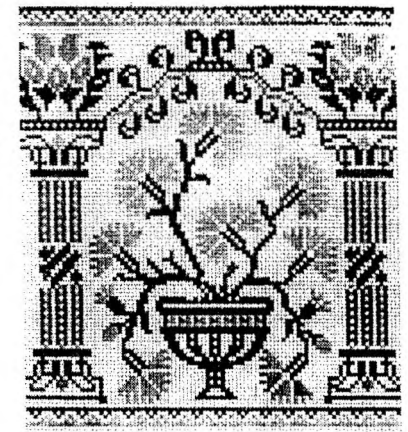

Фото 5.

Ще одна особливість українських подунайських рушників. Майже всі вони або непідрублені, або підшиті, як правило, не мають мережива. Цим вони відрізняються від типових румунських рушників, оздоблених з обох кінців білим мереживом, шитим голкою ("кене"), або в'язаних гачком ("крошета").

Є й серед виробів, виготовлених на ткацькому верстаті, рушники, орнаментовані вовняними нитками червоного, синього та жовтого кольорів. Витканий орнамент нагадує типове "дерево життя", але троянди, листя та пуп'янки просто повторюють яскраві мотиви сучасних молдавських та румунських килимів. Більш архаїчні мотиви "бігунця" з повторами трилистників. Особливо виразним є три рівнобічних хрести у квадраті. Цей "крижовий" мотив часто зустрічається на старовинних ткацьких виробках Чернігівщини.

У фондах музею "Дельта Дунаю" м.Тульча зберігається тканий шовковий рушник, на якому синіми і червоними нитками зображено вазон з квітами волошок і вузенькі смужки, які імітують триколірну мережку

"гречка" (фото 3). Хоча цей експонат значиться як румунський "штергар" (обрядовий рушник)¹, але аналогій малюнків вазона волошок на рушниках з Лівобережної України достатньо. Так, наприклад, вазон, вишитий "білим по білому, настилом по сітці" (датовано минулим сторіччям) маємо з с.Сені Решетилівського повіту Полтавської губ. (фото 4). Він збігається з тутьчинським майже в усіх деталях. Відмінність лише в тому, що якщо на задунайському рушникові розміщено рядок "кугудиків", то на полтавському - рядок ягідок. Аналогічний орнамент вишитий хрестиком червоною і чорною заповоччю, бачимо у вишивці з с.Сахнівка на Чернігівщині². Відмінною рисою цього рушника є більш ускладнене обрамлення вазона (фото 5). Враховуючи, що такий вазон, як і самі волошки, були одним з улюблених в Україні мотивів, музейний експонат з Тутьчі навряд чи можна вважати румунським. Принаймні цей мотив міг бути запозиченим із старих вишитих рушників, які привезли з собою переселенці з України. Це природне явище. Запозичення мотивів і техніки оздоблення вбрання і рушників тривало протягом майже двох століть спільного життя сусідів-українців і румунів. Взаємовплив традицій призвів до втрати деяких первісних традиційних українських орнаментів, поступового витіснення вишивки тканням, разом з тим багато термінів і назв потрапляє до румунської мови. Такими є "касинка" (жіноча хустка), "косники" (стрічки до заплітання дівочих кіс), "шкарпети", "опінки" (взуття), "манта" (чоловічий одяг) тощо. Ще більше прикладів таких запозичень наводить проф. Яського університету Маргарета Штефанеску у своїй докторській праці, надрукованій в журналі "Archiva" у 1929 р.

Прикро, що Ф.К.Вовк не зробив опису хоча б у загальних рисах орнаментів, техніки і матеріалу тих рушників та килимів, які довелося йому побачити у Добруджі. Це дало б можливість провести порівняльний

аналіз еволюції цих виробів, що слугувало б додатковим історико-етнографічним матеріалом української діаспори в дельті Дунаю. Місцеві ж музеї навіть не згадують про культуру українців, які тут мешкають протягом досить тривалого часу.

Цей невеличкий огляд орнаментованих ткацьких виробів українців румунського Подунав'я не можна вважати достатньо повним, однак він засвідчує актуальність проблеми та наявність матеріалів для її вивчення.

Примітки

1. Steluta Pârâu., Vasilița Topoleanu. Motive populare românești din județul.- Tulcea, 1982.
2. Данилевська Н., Ткач М. «Перетик». — К., 2000.

Горбунов Ю.Є., Кушнір В.Г.

ПРО ІКОНИ ЗАДУНАЙСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Іконописна спадщина українців румунського Подунав'я досі лишається недослідженою та по суті зовсім невідомою. При цьому навряд чи виникає сумнів, що мистецтвознавче та історико-культурне вивчення цього матеріалу збагатить наші знання про етнічну історію, ментальність задунайців, про їхні культурні, релігійні, художні контакти з іншими етносами регіона.

В аспекті етнології, безсумнівно, цікавою є проблема інтеграції українських переселенців та їх нащадків у релігійне і, тісно пов'язане з ним, народно-художнє життя багатонаціонального Подунав'я. Всебічне вивчення таких семантично насичених, вузлових елементів традиційної культури, якими є ікони, здатне дати чимало важливої інформації (іноді "прямої", здебільшого ж побіжної, що виявляється в процесі стилістичного, іконографічного, семіотичного видів аналізу творів). Інше, не менш важливе завдання таких досліджень, - емпіричне пізнання народного ставлення до іконопису, виявлення аж ніяк не вірогідних естетичних парадигм, продуктованих культурою і ментальним фондом української діаспори.

Тут пропонуються перші, багато в чому попередні результати обстеження пам'яток релігійного мистецтва українських сіл Крішан, Катирлез. Фіксувалися і вивчали-

ся як образи місцевого крішанського храму, так і ікони, що знаходяться в житлах селян. Аналіз навіть цієї невеликої кількості іконописних творів дав виразний зріз тушешньої художньої культури і, що особливо важливо, виявив коло "образів" високого художнього й історико-культурного значення. Обмежений обсяг повідомлення диктує необхідність сфокусуватись переважно на цих, найбільш виразних та джерелознавчо цінних пам'ятках.

Ікони Крішана відрізняються помітною стильовою різноманітністю. Разом з тим практично всім пам'яткам притаманні інтегруючі фольклорні мотиви, безпосередній зв'язок з народною художньою творчістю. Тут ми, поки що, не зустріли так званих "шкільних" робіт, творів "високого мистецтва". Ті ікони задунайців, що збереглися до наших днів (а серед них переважають зразки XIX ст., хоч існують і більш ранні, які відносяться до XVIII ст.), являють собою строкату картину різних художніх манер і стилей, різноманітних регіональних варіантів і напрямків народного іконопису. І в цьому конгломераті творів, виконаних найчастіше майстрами-аматорами, виділяються з загальної маси свої шедеври, які, щоправда, відповідають нормам особливої - фольклорної - естетики як найбільш прийнятної для пересічного українця. Ці прості, грубуваті в технічному відношенні ікони, сприймалися українськими переселенцями як "свої". Чарівна простота і своєрідна декоративна манера живопису таких образів наче концентрували в собі дух старої української культури, доносили до селян, що молились перед іконами, атмосферу далекої, але рідної України. Неважко припустити, що деякі з представлених у церкві ікон (маємо на увазі найбільш ранні пам'ятки, що відносяться до XVIII ст.) цілком могли бути вивезені сюди запорожцями ще в пору заснування Задунайської Січі. За спогадами самих задунайців добре відомо, що в ході переселення козаки іноді змушені були кидати на

шляху майно, навіть коней і збрую, але святі образи несли на собі, не зважаючи ні на які труднощі. Про це співається в одній з козацьких пісень, записаних ще в XIX столітті в Добруджі¹:

*Пішли наші запорожці
Не з добра, а з печалі,
Ой як утікали, то усе забирали
І із церков ікони,
Тільки покидали золоту збрую
Та ворони коні...*

Слід цих подій зберігся в народній пам'яті і в іншій, трохи комічній формі. Як повідомляв Ф.Вовкові козак Коломієць, серед задунайців першого покоління побутувала така "підковирка" (вважалася особливо ехидною): "Бач, бісів сину, чи ти пам'ятаєш, як ти бесаги з іконою на дорогу кинув?! Важко було ікону нести!"²

Мова тут йде про спасіння зі Старої Січі полкової ікони "Покрова", евакуацією якої займався загін у 40 чоловік.

Безперечно, дуже важливо визначити старе, українське ядро з усієї сукупності ікон, що збереглися в нинішніх задунайців. Зараз, однак, ми утримаємося від передчасних висновків. Ясність у дане питання зможуть внести подальші польові дослідження, причому систематичного, а не "зондажного" характеру.

Ікони крішанської церкви, репрезентують не тільки власне українське іконописне мистецтво, але й не численні зразки народного живопису інших етнічних спільнот регіону. Серед ікон є твори російської, румунської, болгарської національних шкіл. Так, наприклад, російська ікона представлена і завезеними образами суздальського письма (сумнозвісні "краснушки") (фото 1), і творами місцевих майстрів - старообрядців, що продов-

Фото 1. Собор святих. XIX ст.
Суздальський іконописний
осередок. Крішан.

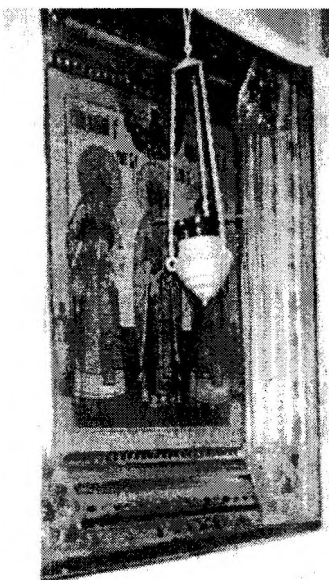

Фото 2. Три святителі.
XIX ст. Липованський
іконописний центр у Добруджі.
Катирлез.

жували в діаспорі традиції канонічного іконопису (могутні іконописні центри старообрядницького іконопису були зосереджені в численних добруджанських і бесарабських монастирях)³ (фото 2). Відзначимо й наявність тут чудових ікон - гравиюр, що друкувалися в XVIII-XIX ст. на Святій Горі Афон і розвозились по всьому православному світу. Високою майстерністю і суворим наслідуванням древнім образотворчим канонам вирізняється афонська "Богоматір Знамення з обраними святими" - справжня перлина крішанської церкви (робота болгарських різьблярів на Афоні).

Ще більш повно представлена в Крішані народна румунська ікона.

Для нас вельми цікавий і показовий сам факт присутності у задунайців настільки різних за своїм походженням священних зображень. Тут по суті навіть неважливо, що церква в селі нова, а оздоблення її складається з дарунків парафіян. Важливе інше - те, що всі ці російські, українські, румунські, афонські й інші ікони присутні у релігійній практиці крішанської ук-

раїнської громади. Ці речі увійшли в саму заповідну сферу селянського життя - у сферу релігійного побуту і традицій, куди "чужому" доступ був свідомо обмежений. Хоча і можливий, як показує приклад Крішану і навіть більше - приклад "сусідів!" - дунайських старообрядців. Останні, хоч і залишались, будучи за своїм власним визначенням ультратрадиціоналістами, проте мало-помалу включили у свою іконописну традицію масу інновацій, корені яких - "інославні" іконописні школи (стильові, іконографічні, технічні запозичення). Утім, на відміну від задунайців, старообрядці-липовани ніколи не допускали ні в домашній, ні в церковно-літургійний побут ікон, що вийшли з-під пензля не старообрядницьких майстрів. У задунайців навпаки, як показує аналіз ікон крішанської церкви, у цьому питанні існує, так би мовити, релігійно-художній плюралізм (завдяки чому тут виявилися і "ідеологічно чужі старовірські образи"). Тут однаково вшановуються роботи своїх, українських іконописців і твори місцевих липованських ізографів, що різко вирізняються на фоні ікон церкви. Ікони, з притаманними їм особливим задушевним ладом і ліричністю образів румунського письма, здається привертала до себе підвищену молитовну увагу парафіян храму. До слова сказати, румунська народна ікона в стилістичному відношенні багато в чому близька українській і разом вони різко відрізняються від російської іконописної традиції, носіями якої в регіоні були не красовські козаки і липовани.

Фото 3. Св. Стиліан
літохранитель. XIX ст.
Південні Балкани. Катирлез.

Варто відзначити, що в сферу релігійного життя задунайсь-

ких українців увійшли не тільки ікони іноетнічного походження, але і деякі специфічно балканські культу. Так, наприклад, серед існуючих у Катирлезі ікон виявлені зображення св.Стиліана (фото 3), які практично невідомі ні в українському, ні в російському іконописі. Шанування цього святого обмежується балкано-карпатським регіоном, де він сприймається заступником дітей, зокрема, хлопчиків.⁴ На нашій іконі св.Стиліан зображений з сповитим немовлям на руках. Безперечно, що така особлива "спеціалізація" св.Стиліана не могла не зацікавити чадолюбних українців. Цілком очевидно, що даний культ потрапив до задунайців у результаті тісного спілкування з болгарськими і румунськими сусідами.

Фото 4. Різдво Богородиці.
Кінець XVIII ст.
Українська школа. Крішан.

Взагалі серед святих, зображених на іконах крішанської церкви, легко впізнаються загальноновизнані (у традиційних культурах Східної і Південно-Східної Європи) обранці народної віри - святі, які шануються селянством, як заступники в тій або іншій сфері життєвих нестатків. Закономірно, у стінах сільського храму ми неодноразово зустрічаємо образи "господарських" заступників: св. Дмитра Солунського, Іллі Пророка, Миколи Чудотворця, Георгія Побідоносця...

Стан іконного оздоблення церкви не дозволяє бачити тут стрункої, канонічно вивіреної системи. Підбір ікон в храмі

випадковий і велика частина їх споконвічно виконувала функцію хатніх образів. Тому й "зістикувати" їх в ідейно і тематично цільний комплекс не вдалося. Попри все те, неважко, однак, виділити ряд творів, чия приналежність в минулому до великих церковних іконостасів не викликає сумнівів (про що свідчать великі розміри цих ікон, їхня тематика, нетипова для домашніх "божниць" - на-

Фото 5. Невідомі апостоли.
Кінець XVIII — початок XIX ст.
Крішан.

приклад, образу спеціального деісусного ряду вівтарної перегородки). Можливо це ікони старого сільського храму, попередника нинішнього, нововідкритого (речі з розорених церков, як правило, розходяться серед односельців і чекають "кращих часів", залишаючись громадською власністю). Саме ці ікони за своїми стильовими особливостями найкраще вписуються в рамки української іконописної школи. Водночас - це і найбільш "древня" група ікон у церкві. Деякі з них, як, наприклад, чудове "Різдво Богородиці" (фото 4) можуть бути датовані кінцем XVIII ст. Більш

ранніх робіт у храмі немає (можливо, вони збереглися в приватному побуті задунайців). Згадане "Різдво", виконане в дусі української барочної класики, було створено майстром гарного професійного вишколу. Художник використовує неяскраві, зближені по тону фарби, уникає контрастних кольорних зіставлень. Вільне володіння ма-

Фото 6. Огненне вознесення пророка Іллі.
Поч. XIX ст. Румунська школа. Крішан.

люнком дозволило маляру не дуже тіснитися рамками класичної іконографії цього образу. Композиція ікони неканонічна і виражає живе прагнення іконописця до збагнення прийомів "модного" на той час барочного мистецтва, що активно впливало і на таку консервативну область творчості, як іконопис. Майстер сміливо наділяє фігури персонажів живими, динамічними позами, подає їх у складних ракурсах. Використовується світлотіньове моделювання форм, тривимірні реалістичні просторові побудови. Інтер'єр, у якому відбувається народження Діви Марії, нагадує оздоблення світських жител XVIII ст., прикрашених стильними барочними меблями й іншими характерними для епохи речами. На іконописній площині дошки по суті розгортається не подія Священної історії - факт Всесвітнього масштабу, а життєва сцена появи на світ дитини, пронизана теплим людським почуттям художника, що її створив.

До старих і також явно іконостасних образів відноситься зображення двох невідомих апостолів (фото 5). Ідентифікувати їх зараз ми не беремося, оскільки авторський живопис фону знаходиться під шаром ремісничих поновлень XX ст. Проте й у такому "зачиненому" ви-

гляді твір дає деяке уявлення про іконостасний комплекс, до складу якого він входив.

А от інший примітний образ, румунського сільського письма початку XIX ст. (про румунське походження говорить і художня специфіка ікони, і написи румунською мовою). Високі художні цінності і виняткові іконографічні особливості цієї роботи ставлять її в ряд найцікавіших пам'яток народного іконопису свого часу.

На перший погляд, перед нами добре відома іконографія "Огненне вознесення на небо пророка Іллі" (фото 6). Детальний аналіз композиції дозволяє побачити в ній ряд особливостей, що чітко подали зміст і характер народного культу Іллі Пророка. Як і в канонічних, затверджених ермініями (інструкції для іконописців) зразках, пророка виносить на небо четвірка вогненно-червоних коней, запряжених у колісницю. Але незвичайна картина: в руці у Іллі, як в античного Зевса, - пучок величезних блискавок, загрозливо спрямованих на землю. У цьому вже нічого спільного з образотворчим каноном Пророка Іллі нема. Зате джерела подібного трактування образу легко відшукуються в народних віруваннях, згідно з якими Ілля - повелитель грому і блискавки, що трясє небо своєю вогненною колісницею. Саме він посилає на землю дощ або навпаки - згубну посуху (відношення до Іллі Пророка в народі повсюдно носить амбівалентний характер, він одночасно і "добрий", і "злий", "каральний"). На нашій іконі Ілля виступає більше не як християнський святий, угодник Божий, а як міфологічний персонаж, заступник язичницького Перуна. Зв'язок із традицією фольклорної творчості підсилюється й тим, що замість обов'язкового в даному ізводі плаща ("мілоти") Ілля кидає Єлисею, що залишився на землі, не що інше, як ...святковий селянський кожухок, оздоблений у румунському народному стилі. Немає сумніву в тім, що перед нами не просто декоративна деталь, така собі

вольність сільського "богомаза". Мета тут була інша - уточнення і збагачення семантики зображення в цілому, "перекодування" його на мову "профанної віри". Справді. Кожухок на іконі, що змінив малозрозумілу (як символ) мілоть, представлений як щось вихідне саме від пророка. Від святого - до людей. З неба - на землю. У такому аспекті думка народного іконописця виявляється вже достатньо прозорою. Подана пророку Єлисею, що залишився на землі, ця "знакова" річ селянського вжитку повинна була символізувати, метафорічно висловлювати ідею достатку, добра, життєвих благ, які надавались, як вважалось, грізним Іллею. Отут ми маємо вельми виразний приклад того, що в сакральній сфері народної культури, зокрема в релігійному живописі, випадкових деталей не буває. Усе тут має свій зміст, у минулому добре зрозумілий усякому носію тієї культури, у лоні якої і створювалися подібні твори. Наше завдання - дошукатися до сенсу схованих для нас сьогодні сюжетів, завдяки чому й краще зрозуміти світ народної релігійності, загадковий і парадоксальний.

Примітки.

1. Кондратович Ф. Задунайская Сечь.// Задунайська Січ. До 1000-ліття літописання та книжкової справи в Україні.-Одеса, 1998.-С.26.
2. Там само.-С.27.
3. Про липованську іконописну традицію змістовніше див.: Горбунов Ю.Є., Херсонский Б.Г. Липованская икона.-Одесса, 2000.
4. Паскалева К. Иконы от странджанския край.-София, 1977.-С.45-46.

ЗМІСТ

Замість передмови	3
Дунайська дельта	6
Переселення за Дунай	13
Господарство	28
Житло і господарські споруди	48
Їжа і харчування	71
Родинна обрядовість	76
Календарна обрядовість	96
Ознаки етнічності в традиційній культурі	104
<i>Додаток</i>	
Кушнір В.Г., Приходченко Т.С. До питання про особливості вишиваних і тканих виробів українців румунського Подунав'я	121
Горбунов Ю.Є., Кушнір В.Г. Про ікони задунайських українців	128

КУШНІР ВЯЧЕСЛАВ ГРИГОРОВИЧ

УКРАЇНЦІ ЗА ДУНАЄМ

Наукове видання

Літературний редактор Галина Островська
Художник Світлана Крижевська

Підписано до друку 17.04.2002 р.
Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC.
Друк. арк. 8.75. Зам. 1442. Тир. 1000 прим.

Видавництво "Гермес"
65005 Одеса, вул. Балківська 141/214

Віддруковано в Ізмаїльській міській друкарні,
вул. Ватутіна, 38.